

อธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่องพงศาวดารสยาม
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงพระนิพนธ์

พิมพ์ในอารพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ ท.จ. รัตน จ ป ร ๓.
ชายาในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร

๕ ๘
เมือขบาล พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ ท จ.

พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๖๗

คำนำ

อธิบายเบ็ดเตล็ดเรื่องต่าง ๆ ในพงศาวดารสยาม ซึ่งพิมพ์ในสมุด
เล่มนี้ บางเรื่องข้าพเจ้าแต่งขึ้นในหนังสือเรื่องอื่นได้พิมพ์แล้วก็มี บาง
เรื่องแต่งขึ้นไว้อย่างไม่ได้พิมพ์ก็มี คือวนิจฉัยเรื่องพระเทพราชา เรื่อง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้าคิด
วินิจฉัยชนบทเกล้า ๆ ถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ยังหาเคยพิมพ์ไม่ ที่เลือก
เรื่องอธิบายเบ็ดเตล็ดของข้าพเจ้ามารวมพิมพ์ด้วยกันในครั้งนี้ เพื่อจะได้
แจกในทางพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ ธิดา
ของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นชายาในพระเจ้าพญาเธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร
หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๘ เดือน
ธันวาคม ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ หม่อมนามเป็นมารดา พี่น้องของเธอ
ที่ร่วมมารดาเดียวกัน คือหม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอมเป็นพี่ใหญ่ ตัวเธอ
เป็นคนกลาง จึงมักเรียกกันว่า “หญิงกลาง” หม่อมเจ้าหญิงสรรพ
สมบุรณ์เป็นน้องน้อย เมื่อยังเยาว์เธอได้เคยเป็นนักเรียนในโรงเรียน
สุนันทาลัยด้วยกับนักหญิงจงจิตรถนอม แต่เธอเป็นนักเรียนชั้นเล็ก เรียน
อยู่ได้ไม่กี่ชั่วโมงถึงเวลาโรงเรียนชั้นเล็ก จึงสมัครตามหญิงจงฯ เข้าไปอยู่
ในพระบรมมหาราชวัง หญิงจงฯ อยู่กับทูลกระหม่อมหญิงฯ กรมหลวง
ศิริรัตนโกสินทร แต่หญิงพร้อมฯ นั้น สมเด็จพระขัติยราชมหาราชเจ้าฯ ทรง
พระกรุณาบำรุงเลี้ยงเอง ได้สนองพระคุณอยู่ใกล้ชีวิติตตพระองค์ จึงได้
คุ้นเคยในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เห็นจะไปรด ๆ มารยาท

แลอธิษาศัยของเธอ ครั้นเป็นสาวชนจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

มีพระราชดำรัสขอ แล้วพระราชทานให้เป็นชายาพระเจ้าลูกยาเธอ

พระองค์เจ้าวชิรมุขเฉลิมลาภ คอกกรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทตติยจุลจอมเกล้า

แลเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ เหมือนหม่อมเจ้าสะโกพลวงองค์อื่น ๆ

หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ มีหม่อมเจ้าเป็นบุตรธิดา ๖ องค์คือ

- ๑ หม่อมเจ้าชายทรงวุฒิชัย
- ๒ หม่อมเจ้าชายอภัยเฉลิมลาภ
- ๓ หม่อมเจ้าหญิงสุภาพเพราพรรณ
- ๔ หม่อมเจ้าหญิง (โต) สิ้นชีพิตักษัยแต่ยังเยาว์
- ๕ หม่อมเจ้าชาย (พอ) สิ้นชีพิตักษัยแต่ยังเยาว์
- ๖ หม่อมเจ้าชาย สิ้นชีพิตักษัยแต่แรกเกิด

เรื่องประวัติของหม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ ส่วนความ

ประพฤติแลอธิษาศัยนั้น ข้าพเจ้าจะกล่าวคำรำพรรณลำบากอยู่ ด้วย

เป็นบิดาของเธอ แต่ถ้าว่าเพียงอย่างนั้นก็เห็นจะไม่เป็นการยกย่องเหลือ

เกิน คือตั้งแต่ยังเยาว์มาเธอเป็นหลานคนหนึ่งซึ่งคุณย่ารักมาก แล

เป็นลูกกรอกอย่างยิ่งคนหนึ่งของบิดามารดา ด้วยฉลาดแลอธิษาศัยสุภาพ

มาแต่เล็ก ไม่เคยทำความเคืองตร้อนรำคาญแม่แต่เล็กน้อยให้แก่บิดา

มารดา แลเชื่อว่าความประพฤติของเธอเมื่อสนองพระคุณอยู่ในสมเด็จ

พระขัติยวงษาเจ้า ฯ ก็จะเป็นที่ชอชอบพระหฤทัย ตั้งแต่พระราชทานเธอมา

อยู่ถึกรรมชุนสิงหวิกรมเกรียงไกร ว่างอยู่ไกลชิตตึกกัยบ้านข้าพเจ้า
 ไปมาหาสู่กันเนืองนิจก็ไ้แลเห็นแต่ความรักใคร่ปรองดองโดยถูกอธิยาศัย
 กันแลกัน จนนสิ้นห่วงใยของข้าพเจ้า ยิ่งความที่เอดเพื่อต่อบรรพการ
 แลพนองของเอด แม้ในสมัยเมื่อเอดมีหน้าทของภรรยาแลของมารดา
 จะต้องประพฤติเป็นวัคปฏิบัต้อยู่แล้ว ก็มีไ้ทอทถึงให้ยกพร่องห่างเหิน
 กว่าที่จำเป็น จึงไ้ทรงความรักใคร่นับถอของวงศ์ญาติมาจนตลอด
 อายุของเอด

หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณเริ่มช่วยมาแต่ตลอดบุตรสคทอ้ง
 กรรมชุนสิงหวิกรมเกรียงไกรไ้ทรงจัดการรักษาพยาบาลทุกอย่างที่จะพึง
 ทำให้ไ้ ทั้งทวยอาศัยแพทย์แลพาแปรสถานไปเปลี่ยนอากาศ อาการ
 พนขนบางแล้วกลัยชคทหนักลงเป็นลำดับมา เมื่อเอดรู้ตัวว่าจะไ้รอด ทูล
 สั่งฝากลูกสิ้นห่วงแล้ว ก็ตั้งหน้าขำเพ็ญการกุศล อันกรรมชุนสิงหวิกรม
 เกรียงไกรไ้ทรงจัดให้เป็นคังประสงค์ของเอดทุกอย่าง เป็นต้นว่าหล่อ
 พระพุทธรูป สร้างพระธรรม แลสังเคราะห์กลุบุตรให้ไ้ไ้อุปสมบท
 สิบพระศาสนา พอเอดไ้หล่อพระพุทธรูป แลกรรมชุนสิงหวิกรม
 เกรียงไกรขอให้ช่างต่อยหุ่ในวันเดียวกัน ให้เอดไ้ชมสมครัทธา
 บุษบาแล้ว ในวณนนักสนชพตกษย เมื่อฉวนท ๔ กนยายน พ.ศ. ๒๔๖๗
 คำนวณชนมายไ้ ๓๕ บ ๘ เดือน ๒๗ วัน

ขอท่านทั้งหลายที่ไ้อ่านเรื่องประวัติของหม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพรา
 พรรณ จะเป้นท่านผู้ที่ไ้มีพระเดชพระคุณแก่เอดมากก็ หรือผู้ที่ไ้

๗

ชอบชิตเป็นมิตรเป็นญาติกิติ ^{๑๘๘} ที่สวดจนเป็นสักแต่ว่าไต่ ^{๒๒๒} รุจักกันกิติ ^{๑๘๘}
 ข้าพเจ้าเชื่อว่าเธอมีไต่เคยทำการอันใดให้มีผู้หนึ่งผู้ใดของภยเกลียดชัง
 แม่จะมีอย่างกิติ ^{๑๘๘} ขอท่านทั้งปวงจงปลงพระไตรลักษณ์ให้เกิดกุศลธรรม
 แล้วแผ่ส่วนกุศลแลให้อโหสิกรรมแก่เธอผู้ไปสู่ปรโลกแล้ว ^๒ ^๒ ตาม
 อธิษาศัยเทอญ.

คำ ๑๖ ทรงพรหม สภานายก

หอพระสมุทวชิรญาณ

วันที่ ๔ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

สารบัญ

อธิบายเรื่องนามประเทศสยาม	หน้า ๑
อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยา	,, ๖
อธิบายเรื่องพระมหาอุปราช	,, ๒๓
อธิบายมูลเหตุที่ไทยมีทางไมตรีกับฝรั่ง	,, ๓๑
พวกเขาไปเกิดออกมากองเมืองกาฬิณทูลในอินเดียครั้งแรก	,, ๓๓
พวกเขาไปเกิดออกมากองเมืองกาฬิณทูลครั้งที่ ๒	,, ๔๓
พวกเขาไปเกิดออกมากองเมืองในอินเดีย	,, ๔๕
พวกเขาไปเกิดออกมากองเมืองมละกา	,, ๔๖
พวกเขาไปเกิดที่ใต้เมืองมละกา	,, ๔๗
พวกเขาไปเกิดเข้ามาทำไมตรีกับไทย	,, ๔๘
พวกเขาไปเกิดทำไมตรีกับเมืองหงสาวดี	,, ๔๙
อธิบายเรื่องพระเทียรราชาได้ราชสมบัติ	,, ๕๑
ก. อธิบายเรื่องพงศาวดาร	,, ๕๑
แสดงลำดับพงศาวดารเป็นข้อ ๆ	,, ๕๑
พงศาวดารที่แตกต่างกัน	,, ๕๗
ข. วินิจฉัยเรื่องพระเทียรราชาได้ราชสมบัติ	,, ๕๕
๑. วินิจฉัยเรื่องสมเด็จพระไชยราชาสวรรคต	,, ๕๙
๒. วินิจฉัยเรื่องพระแก้วพาริขิตทหายาท	,, ๕๙
๓. วินิจฉัยเรื่องผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	,, ๖๓
๔. วินิจฉัยเหตุที่พระเทียรราชาออกทรงผนวช	,, ๖๒

๕	วินิจฉัยเหตุที่ให้อำมาตย์	หน้า ๖๗
๖	วินิจฉัยเรื่องท้าวศรีสุทนต์	๖๘
๗	วินิจฉัยเหตุที่ท้าวศรีสุทนต์ตั้งขุนอินราชน	
	เป็นขุนรวงศาธิราช	๗๐
๘	วินิจฉัยขอว่าท้าวศรีสุทนต์ให้เอกราชอาสน์	
	ไปอยู่ที่ขุนรวงศาธิราช	๗๓
๙	วินิจฉัยเหตุที่พระยามหาเสนาถูกแทงตาย	๗๓
๑๐	วินิจฉัยเรื่องท้าวศรีสุทนต์ให้ขุนรวงศาธิราช	
	ว่าราชการแผ่นดิน	๗๒
๑๑	วินิจฉัยเหตุที่สมเด็จพระแก้วฟ้าถูกปลงพระชนม์	๗๔
๑๒	วินิจฉัยเรื่องกัจจกขุนรวงศาธิราช	
	กับท้าวศรีสุทนต์	๗๗
๑๓	วินิจฉัยเรื่องขุนรวงศาธิราชไปจับช้าง	๗๘
๑๔	วินิจฉัยอุบายที่กัจจกขุนรวงศาธิราช	
	กับท้าวศรีสุทนต์	๗๘
๑๕	วินิจฉัยลักษณะที่กัจจกขุนอินราชน	๘๐
๑๖	วินิจฉัยเรื่องถวายสมบัตแก่พระเทพยราชา	๘๑
๑๗	วินิจฉัยเรื่องสมเด็จพระมหาจักรพรรดิยุบอำนาจ	๘๒
ค.	ข้อความเบ็ดเตล็ดในเรื่องพระเทพยราชา	๘๓
๑	การกำหนดเหตุการณ	๘๓

๒	บุคคลที่ปรากฏนามในเรื่อง	หน้า ๘๓
๓	เรื่องไพล่พลของขุนวรวงศาธิราช	หน้า ๘๖
๔	ภูมิสถานบ้านเรือนที่กรุงศรีอยุธยา	” ๘๗
ง.	เรื่องพระเทียรราชาได้ราชสมบัติ	” ๘๙
๑	สมเด็จพระไชยราชาไปตีเมืองเชียงใหม่	” ๘๗
๒	พระไชยราชาสวรรคต	” ๘๘
๓ ก.	พระเทียรราชาออกทรงผนวช	” ๘๘
๓	ท้าวศรีสุทาจันทรตั้งพันธบัตรศรีเทพเป็นขุนชินราช พันธการเฝ้าหอพระ	” ๘๙
๔	ท้าวศรีสุทาจันทรตั้งขุนชินราชเป็นขุนวรวงศาธิราช	” ๙๐
๕	ท้าวศรีสุทาจันทรให้ลอบฆ่าเจ้าพระยามหาเสนา	” ๙๑
๖	ท้าวศรีสุทาจันทรอุบายให้พระเทียรราชาทรงผนวช	” ๙๒
๗	ท้าวศรีสุทาจันทรคิอุบายตั้งขุนวรวงศาธิราช เป็นผู้บังคับการทหารล้อมวัง	” ๙๒
๘	ขุนวรวงศาธิราชได้กำลังในราชการ	” ๙๒
๙	สมเด็จพระแก้วฟ้าถูกวางยาพิษ	” ๙๓
๑๐	ขุนวรวงศาธิราชได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	” ๙๔
๑๑	ขุนวรวงศาธิราชได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน	” ๙๕
๑๒	พระเทียรราชาเสียดียงเทียน	” ๙๕
๑๓	กำจัดขุนวรวงศาธิราช	” ๙๗

อธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่องพงศาวดารสยาม
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
ทรงพระนิพนธ์

อธิบายเรื่องนามประเทศสยาม

ชาวเราพูดจาแลแต่งหนังสือมักใช้คำว่า “เมืองไทย” ข้าง ใช้คำ
ว่า “ประเทศสยาม” ข้าง หมายความว่าเหมือนกันว่าประเทศที่เรา
อยู่นั้น ที่จริงก็ไม่ผิด เพราะประเทศนี้ยอมเรียกกันทั่วไปในโลกว่า
“ประเทศสยาม” แลเป็นประเทศที่เราผู้เป็นชนชาติไทยครอบครอง
จะเรียกว่าเมืองไทยก็ถูกเหมือนกัน แต่ถ้าว่าโดยทางภาษาแลทาง
พงศาวดารคำว่า “เมืองไทย” ก็กับคำว่า “ประเทศสยาม” หมาย
ความต่างกัน แลความที่หมายผิดกันมาก คำว่าเมืองไทยนั้น ตาม
ภาษาหมายความว่าเป็นที่อยู่ของชนชาติไทย เมืองใดชาวเมืองเป็นชน
ชาติไทย ก็เรียกเมืองนั้นได้ว่าเมืองไทย ก็ชนชาติไทยมีหลายพวก
หลายเหล่าด้วยกัน เช่นพวกไทยใหญ่ (เงี้ยว) พวกลื้อ พวกเขิน
พวกพวน พวกผู้ไทย แลพวกไททางแดนตังเกี๋ย แลในแดนจีน
ข้างฝ่ายใต้ก็ยังเป็นถิ่นสถานของชนชาติไทย เมืองของไทยพวกนั้น ๆ
ก็นับว่าเป็นเมืองไทย เพราะฉะนั้นถ้าว่าโดยทางภาษาเมืองไทยมีมาก
มายหลายแห่ง หากเพาะแต่ประเทศของเราเท่านั้นไม่ ถ้าว่าโดยทาง

พงศาวดาร คำว่าเมืองไทยก็ประเทศไทยสยามยิ่งห่างกันออกไปอีก ด้วยเมืองไทยเดิมตั้งอยู่ณดินแดนซึ่งในขัณฑ์เรียกว่ามณฑลชนหน้าอันเป็นแดนจีนข้างฝ่ายใต้ ต่อราวเมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ ล่วงมา ชนชาติไทยจึงลงมาเที่ยวตั้งบ้านเมืองอยู่ใหม่เกิดเป็นแดนไทยใหญ่ ไทยน้อย แดนลานช้าง (หลวงพระบาง) แลลานนา (มณฑลภาคพายัพ) แล้วแผ่อำนาจลงมาถึงเมืองที่เราอยู่ขัณฑ์ ซึ่งแต่เดิมที่เคียวเป็นถิ่นสถานของชนชาติลาว (ลาว) เมื่อไทยมาได้ครอบครองเป็นเจ้าของแล้ว จึงมาเรียกว่า “เมืองไทย” สันนิษฐานว่าเห็นจะเกิดเรียกตั้งแต่ครั้งชนชาติไทยขยายอำนาจลงมาเที่ยวตั้งบ้านเมืองเมื่อใดดินแดนของชนชาติอื่น แลรวบรวมไทยด้วยกันตั้งบ้านเมืองอยู่แห่งใดก็เรียกที่แห่งนั้นว่าเมืองไทย เป็นการประกาศแก่ชนชาติอื่นว่าเป็น อาณาเขตของชนชาติไทย เป็นลำดับมา เพราะฉะนั้นคำว่าเมืองไทยจึงเป็นคำสำหรับไทยเรียกบ้านเมืองของตนเอง มาจนตราขายเท่าทุกวันนี้

ส่วนคำว่า “สยาม” นั้น เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลนัยหนึ่งว่า “คลัง” หรืออีกนัยหนึ่งแปลว่า “ทอง” เมื่อใช้เรียกเป็นนามประเทศว่า “สยามประเทศ” จึงหมายความว่าประเทศที่อยู่ของมนุษย์จำพวกผิวคล้ำ หรือมีคณันหมายความว่าประเทศที่เกิดทองคำ ความอย่างข้างหลังสมด้วยเรื่องประวัติพระพุทธศาสนา ซึ่งแต่งในภาษามคธกล่าวไว้ว่า พระเจ้าอโศกมหาราชให้พระโสณกษัตริย์เชิญพระสาสนามาประดิษฐานใน “สุวรรณภูมิ” ประเทศ คือประเทศ

“อู่ทอง” คำที่เรียกว่าสยามประเทศจะหมายความว่าอะไรก็ตาม
 แต่เป็นคำภาษาสันสกฤต ข้อนี้เป็นหลักฐานว่าเป็นนามที่ชาวมิชมิช
 ประเทศเรียกก่อน จะเป็นพวกที่อยู่ในอินเดีย หรือพวกที่มาได้เป็นใหญ่
 อยู่ในเมืองขอมเรียกก่อนก็ได้ทั้งสองสถาน พิจารณาเห็นมีเค้าเงื่อน
 ว่าพวกชาวมิชมิชประเทศที่มาเป็นใหญ่ในเมืองขอมจะบัญญัติขึ้น ด้วยมี
 อักษรจารึกไว้ ทรูปภาพในพระนครวัดแห่งหนึ่ง ว่า “รูปชาวสยาม” ดังนี้

แต่ชาวนานาประเทศทั้งปวงเรียก นาม ประเทศ ที่เราอยู่ว่าประเทศ
 สยามมาแต่โบราณ มีในจดหมายเหตุจีนแต่โบราณนี้ว่า เดิมทีเดียว
 ประเทศนี้มีสองอาณาจักรเป็นอิสระแก่กัน อาณาจักรข้างใต้เรียกว่า
 “หลอชก๊ก” (ละโว้) อาณาจักรข้างเหนือเรียกว่า “เสียมก๊ก”
 (สยาม) ต่อมาสองอาณาจักรนี้รวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน จึง
 เรียกนามรวมกันว่า “เสียมหลอชก๊ก” ต่อมาละคำ “ชก” ออก
 เสียม คงเรียกแต่ว่า “เสียมหลอชก” มาจนตรายเท่าทุกวันนี้ พิจารณา
 ความตามทีปรากฏในจดหมายเหตุจีนซึ่งกล่าวมา สันนิษฐานว่าเดิมที
 เดี่ยวชาวต่างประเทศเห็นจะเรียกประเทศนี้ว่าสยามทั้งหมด ครั้นพวก
 ขอมขยายอาณาเขตเข้ามาถึงประเทศนี้มาตั้งเมืองลพบุรีเป็นราชธานี จึง
 ปรากฏนามอาณาเขตขอมทีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ว่าอาณาเขตละโว้
 ตามนามเดิมของเมืองลพบุรี ดินแดนอันมีได้อยู่ในอาณาเขตละโว้
 พวกชาวต่างประเทศก็ยังคงเรียกว่าสยามอยู่อย่างเดิม ครั้นพระร่วงตั้ง
 ราชอาณาจักรสุโขทัยขึ้นเป็นอิสระ ชาวต่างประเทศจึงเรียกราชอาณาจักร

สุโขทัยตามนามเดิมว่าสยามประเทศ ครั้นเมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
 ราชธานี แล้วรวมราชอาณาจักรสุโขทัยเข้าเป็นอาณาจักรอันเดียวกัน
 จึงเป็นเหตุให้จีนเปลี่ยนนามเรียกว่า “เสียมหลอชกกก”

ในเรื่องคำว่าเมืองไทย ก็คำว่าประเทศสยาม ที่อธิบายมานี้
 มีความจริงที่ประหลาดอย่างหนึ่ง คือคำว่าเมืองไทย เป็นคำพวก
 ไทยเรียก แต่ชาวประเทศอื่นเขาไม่เรียก ส่วนคำว่าสยามนั้น เป็น
 คำที่ชาวต่างประเทศเรียก แต่ไทยเองหาเรียกไม่ เช่นนั้นมาแต่
 โบราณ ในศิลาจารึกครั้งราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ เมื่อจะกล่าวถึง
 นามประเทศนี้ ก็เรียกแต่ว่ากรุงสุโขทัย มาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา
 เป็นราชธานี มีพระราชสาส์นหรือทำหนังสือสัญญากับต่างประเทศ เมื่อ
 จะกล่าวนามประเทศนี้ก็ใช้แต่ว่ากรุงศรีอยุธยา มีสำเนาตัวอย่างหนังสือ
 ครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แลทำหนังสือสัญญากับพระ
 เจ้าหลุยที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสใช้คำว่าสยาม แต่ฝ่ายไทย
 ก็ใช้คำว่ากรุงศรีอยุธยาทุกแห่ง แม้จนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ใน
 รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ แลรัชกาลที่ ๓ ก็ยังคงใช้นามประเทศใน
 ภาษาไทยว่ากรุงศรีอยุธยาต่อมา มีตัวอย่างอยู่ในหนังสือสัญญาซึ่งทำ
 กับอังกฤษ (ครึ่งเขนวิเขอรนี้เป็นทูตเข้ามา) เมื่อขจอ พ.ศ. ๒๓๘๓
 ยังใช้คำว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นนามประเทศ

ไทยเราพึงมาใช้คำสยามเป็นนามของประเทศในทางราชการ ต่อ
 ในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ (ข้าพเจ้าไม่มีเวลาพอที่จะสอบให้

อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

กรุงศรีอยุธยา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่ พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว (เมื่อทำพระราชพิธีราชาภิเษก) ช้พ่อพราหมณ์ถวายพระนามว่า สมเด็จพระรามธิบดีศรีสุนทรบรมขพิตร เหมือนด้วยนามสมเด็จพระนารายณ์อวตาร อันผ่านกรุงศรีอยุธยามาแต่ก่อนนั้น หนังสือเก่าทุก ๆ เรื่องบันทึกได้พบ ทั้งที่แต่งในภาษาไทยแลภาษามคธใช้พระนามรามธิบดี เป็นพระนามของพระเจ้าอู่ทองที่สร้างกรุงศรีอยุธยาทุกเรื่อง แต่สร้อยพระนามเขียนแปลก ๆ กันยาวบ้างสั้นบ้าง ขำพเจ้าคัดตามที่ได้พบในที่ต่าง ๆ มาลงไว้ต่อไปนี้

๑ ในกฎหมายลักษณอาญาหลวง สมเด็จพระรามธิบดีขัตินทรศรีสุนทรบรมมหาจักรพรรดิศรี ขวรธรรมิกมหาราชาธิบดีหรือหรินทร อินทรเศไชไชย มไหศรียศวรรยา เทพาคีเทพตรีภูวนาถบรมบาทขพิตร

๒ ในกฎหมายลักษณโจร สมเด็จพระรามธิบดีศรีสฤษฏีรักษจักรพรรดิราชาธิบดี ตรีภูวนาธิเบศร บรมขพิตร

๓ ในกฎหมายลักษณรบพ้อง สมเด็จพระรามธิบดีศรีสุนทรจักรพรรดิราชาธิบดี ราเมศวรธรรมิกราชเศไชไชย เทพตรีภูวนาธิเบศร บรมขพิตร

๔ ในกฎหมายลักษณผิวเมีย สมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมจักร
พรรดิราชาธิราช บรมขพิตร

๕ ในกฎหมายลักษณาษฎาราชฎี สมเด็จพระรามธิบดี ศรี
สุนทรบรมจักรพัทธราชาธิราช

๖ ในโองการแข่งน้ำที่พราหมณ์อ่านในพระราชพิธีศรีสัจปานกาล
สมเด็จพระรามธิบดีศรีสุนทร บรมมหาจักรพรรดิศรีราชาธิราช

พระนามรามธิบดีนี้ ไม่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ใน
ประเทศทางนี้ได้ ใช้เป็นพระนามก่อนพระเจ้าอู่ทอง แต่ต่อมาภายหลัง
ปรากฏในศิลาจารึกกल्याณที่เมืองหงสาวดี ว่าพระเจ้าหงสาวดีพระองค์
ที่เรียกพระนามในหนังสือราชาธิราช ว่าพระเจ้าศรีสาทวงศธรรมเจดีย์
คือพระมหาชัยภูธรนั้น ได้ใช้นามรามธิบดีเป็นพระนามในจารึกพระ
องค์ ๑ พระเจ้ากรุงกัมพูชาที่ใช้นามรามธิบดี ก็มีแต่ในสมัย
ภายหลังมาทั้งนั้น

เรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ทั้งไทยทั้งพม่ารามัญตามทีเรียก
กันแต่ก่อนมา ลัทธิของชาวประเทศทางนี้มิได้เรียกพระนามพระเจ้า
แผ่นดินถึง ๕ อย่างต่างกัน คือ

- ๑ พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ
- ๒ พระนามพิเศษถวายเพิ่มพระเกียรติยศ
- ๓ พระนามที่เรียกกันในเวลาเมื่อเสด็จดำรงพระชนม์อยู่
- ๔ พระนามตามที่ปากตลาดเรียกกันเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว

๕ พระนามที่เรียกในราชการในเวลาเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว

๑ พระนามตามทจารึกในพระสุพรรณบัฏนั้น ตามราชประเพณี
อันมีมาแต่โบราณ เมื่อจะทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์ใหม่ชนผ่านพิภพ สมณพราหมณาจารย์แลเสนาพฤตมา
มาตย์ที่เป็นผู้ใหญ่ในบ้านเมือง ประชุมปรึกษากันถวายพระนามพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์นั้น จารึกลงในแผ่นทองถวายเมื่อทำพิธีราชาภิเษก
มักเป็นพระนามมีสร้อยยดยาวมาก

๒ พระนามพิเศษ ที่ถวายเพิ่มพระเกียรติยศนั้น คือ ถ้าใน
แผ่นดินของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด มีเหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นพระ
เกียรติยศพิเศษ จึงถวายพระนามพิเศษเฉลิมพระเกียรติยศพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์นั้น เช่นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดได้ช้างเผือกมาสู่
พระบารมี จึงถวายพระนามพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นว่า “พระเจ้า
ช้างเผือก” เป็นต้น ประเพณีถวายพระนามพิเศษที่วานเห็นจะมีมา
เก่าแก่มาก พระเจ้าอโศกในมคธราชูที่เรียกพระนามในหนังสือว่า
พระเจ้าศรีธรรมมาโคกกัตติ ที่จารึกพระนามไว้ว่าพระเจ้าชัยทิสสีกัตติ พระ
เจ้ากัตติเป็นพุทธศาสนูปถัมภกพระองค์แรกในลังกาทวีป ที่ใช้พระนาม
ในหนังสือว่า พระเจ้าเทวานมขยติศกัตติ เหล่านี้จะเป็นพระนามที่
ถวายพิเศษ พระนามถวายพิเศษแรกปรากฏในสยามประเทศนั้นเมื่อ
พระมหาธรรมราชาลิไทย พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงพระราชศรัทธาสละ
ราชสมบัติออกทรงผนวชคราว ๑ เมื่อลาผนวชแล้วพระมหาสวามีสังฆราชา

ซึ่งมาแต่ลังกา ถวายพระนามว่าพระเจ้าศรีศรีภพธรณชิตสุริยโชติมหา
 ธรรมิกราชาธิราชดังนี้ มาในชั้นกรุงศรีอยุธยาข้าพเจ้าเห็นว่าพระนาม
 พระเจ้าแผ่นดินที่เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระบรมไตร
 โลภนาถกิติ สมเด็จพระมหาจักรพรรติกิติ พระเจ้าทรงธรรมกิติ
 พระเจ้าปราสาททองกิติ พระนารายณ์กิติ เหล่านี้ น่าจะเป็นพระนาม
 ถวายพิเศษ ด้วยเหตุดังกล่าวต่อไปนี้ คือ

พระนามสมเด็จพระบรมไตรโลภนาถ เห็นจะมาแต่ศรีศรีภพ
 ธรณชิตที่พระมหาสวามีสังฆราชถวายแก่พระเจ้าลิไทยกรุงสุโขทัย จะ
 ถวายพระนามนี้แต่สมเด็จพระบรมไตรโลภนาถเมื่อใดทราบไม่ได้ เห็นใน
 ขานแพนกกฎหมายตั้งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลภนาถใช้พระนาม
 นี้แล้ว ว่าสมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมไตรโลภนาถ ยังมีพระเจ้าแผ่นดิน
 พระองค์อื่นที่ใช้พระนามนี้ คือ มหาราชท้าวลกทศครองราชสมบัติเมือง
 เชียงใหม่ในคราวเดียวกัน แลเป็นคู่รบกับสมเด็จพระบรมไตรโลภนาถ
 หนังสือข้างฝ่ายเหนือเรียกว่าตีโลกราช ที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกเมื่อ
 ทำสังคายนาซึ่งนับในตำนานของเราว่าเป็นครั้งที่ ๗ นั้น ต่อมาพระเจ้า
 ทรงธรรมได้ใช้พระนามปรากฏในที่บางแห่งว่า สมเด็จพระบรมไตร
 โลภนาถทรงธรรมดังนี้ จึงเห็นว่าพระนามพระบรมไตรโลภนาถนั้นเป็น
 พระนามพิเศษพระนาม ๑

พระนามที่เรียกว่าพระมหาจักรพรรดินั้น รู้ได้แน่นอนว่าเป็นพระนาม
 พิเศษ แม้ต้นตำราพราหมณ์หรือตำราที่มาจากในพระพุทธศาสนาก็ปรากฏว่า

พระเจ้าแผ่นดินติดต่อข้างพระองค์จึงจะเป็นจักรพรรดิราชา พระนามนั้น
 กรงเก่าเห็นจะถวายเป็นมณฑลข้างเผือกถึง ๗ ซ่าง วิเศษกว่าที่จะเรียกเพียง
 พระเจ้าซ่างเผือก

พระนามที่เรียกว่าพระเจ้าทรงธรรมนั้น มาแต่คำว่าธรรมราชาแน่
 พระนามที่เรียกว่า ธรรมราชา มูลเหตุเต็มน่าจะเป็นครั้งแรกพระเจ้า
 อโศก ด้วยเหตุแสดงพระองค์เป็นธรรมราชา พระนามนี้พระเจ้าแผ่นดิน
 ในลังกาทวีปคงจะเอามาใช้ แลพวกลังกาพาเข้ามาในประเทศไทย ยก
 ย่องว่าคักกับจักรพรรดิราชา ปรากฏว่าได้ถวายเป็นพระนามนี้แก่พระเจ้าลิไทย
 กรุงสุโขทัยเป็นครั้งแรก เห็นจะถวายเป็นพระนามนี้แก่พระเจ้าทรงธรรม
 กรุงศรีอยุธยา เนื่องในเหตุที่พรออยพระพุทธรูป ได้พบในหนังสือ
 จดหมายเหตุของวันวลิตวิลันดาว่าเรียกกันมาแต่ยังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่
 พระนามที่เรียกว่าพระเจ้าปราสาททองนั้น ที่จริงพม่าเขาใช้ก่อน
 ดังจะแลเห็นได้ในหนังสือราชาธิราช ที่เขาเรียกพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องว่า
 พระเจ้ามนเทียรทอง พระนามนั้นเห็นจะเอาอย่างพม่ามาถวายเป็นเมื่อสร้าง
 พระวิหารสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีขนองค์แรก มีปรากฏในจดหมายเหตุ
 เหตุของวิลันดาว่าใช้แต่ยังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่เหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่
 เชื่อว่าพระนามนี้เกิดขึ้นเพราะชุกปราสาททองได้ในจอมปลวก ดังกล่าว
 ในหนังสือเรื่องคำให้การของชาวกรุงเก่า
 พระนามที่เรียกว่าพระนารายณ์นั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระนาม
 พิเศษ ด้วยได้พบในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่ง

เป็นฉบับหลวงครึ่งแผ่นดินสุมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรียกพระนาม
 สุมเด็จพระนเรศวรว่า “สุมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า” ทุกแห่ง แลพบ
 หนังสือตำนานแต่งครึ่งกรุงศรีอยุธยาแผ่นดินสุมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
 อีกเรื่อง ๑ ที่เมืองนครศรีธรรมราชเรียกพระนามสุมเด็จพระนเรศวรว่า
 “สุมเด็จพระนารายณ์เมืองหาง” หมายถึงสุมเด็จพระนารายณ์พระองค์
 ที่สวรรคตที่เมืองหาง หนังสือนี้ทำให้เข้าใจว่าเวลาเมื่อแต่ง จะมีพระเจ้า
 แผ่นดินที่เรียกว่า พระนารายณ์กว่าพระองค์เดียว (คือมีพระนารายณ์
 ลพบุรีชนอกองค์ ๑) จึงเรียกพระนารายณ์เดิมว่าพระนารายณ์เมืองหาง
 ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวมานี้จึงเข้าใจว่า พระนามที่เรียกว่าพระนารายณ์นั้น
 เป็นพระนามพิเศษครึ่งหลัง ที่ถวายพระนามพิเศษอย่างอธิบายมานี้คงยัง
 จำกันได้โดยมาก คือที่ใดถวายพระนาม “บิรมหาราชาราช” แต่
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ได้เสด็จดำรง
 สิริราชสมบัติขึ้นนานยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นๆ ในสยามประเทศ
 ครึ่งทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ เพราะพระองค์เป็นที่
 รักของประชาชนทั่วไป พระนามนี้จารึกอยู่ที่ฐานพระบรมรูปทรงม้า ซึ่ง
 ประชาชนชาวสยามพร้อมกันทำถวายสนองพระเดชพระคุณ ยังอยู่ที่หน้า
 พระลานสวนกุหลาบทุกวันนี้

๓ พระนามพระเจ้าแผ่นดิน ที่เรียกในเวลาเสด็จดำรงพระชนม์อยู่
 นั้น มักเรียกเหมือนกันทุกพระองค์ คือ ผู้ที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ก็
 เรียกพระเจ้าแผ่นดินของตนว่า ขุนหลวง หรือพระเป็นเจ้า หรืออย่างเรา

ไต่ทรงพระโกษจู) คนคงเรียกกันว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษจู
 หรือในพระโกษจูมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ส่วนชนหลวงหาว่าตน
 พระนามเต็มเรียกในราชการว่า เจ้าฟ้าอุทุมพร ไต่เป็นกรมขุนพรพินิต
 เมื่อเสวยราชย์อยู่ในราชสมบัติไม่ช้า ก็ละราชสมบัติออกทรงผนวช คน
 ทั้งหลายจึงเรียกว่าชนหลวงหาว่าตน หมายความว่าพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่
 มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ส่วนพระเจ้าสุริยามรินทร์นั้น ครั้งกรุงเก่าคง
 เรียกกันเพียงว่า ชนหลวงหรือพระเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 ที่เสวยราชย์พระองค์หลังที่สุด มาเรียกพระนามองค์แต่ครั้งกรุงธนบุรี
 เรียกว่าชนหลวงพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เพราะเสด็จอยู่ที่พระที่นั่งนั้น
 ครั้นถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีเองต่อมาชั้นหลังเรียกกันว่า ชนหลวงตาก
 ด้วยเหตุไต่เป็นผู้ว่าราชการเมืองตากครั้งกรุงศรีอยุธยา ประเพณีเรียก
 พระนามพระเจ้าแผ่นดินตามปากตลาดดังนี้ มีตลาดจนเมืองพม่ารามัญ
 พระเจ้าหงสาวดีไชยสิงห์ ซึ่งเป็นราชโอรสรับราชสมบัติต่อพระเจ้า
 ขเรงนอง พม่าเรียกภายหลังว่า “พระเจ้าชเลยตองอู” เพราะที่สุด
 เมื่อหนีสมเด็จพระนเรศวรถูกเอาไปกักไว้ที่เมืองตองอูจนที่วงศ์ตองอู
 พระเจ้าแผ่นดินพม่าพระองค์ ๑ ในราชวงศ์อลองพญา พม่าเรียกว่า
 พาคยัคอ แปลว่า พระเจ้าอาว ดิงนกกม

๕ พระนามที่เรียกในราชการเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้วเกิดแต่ความ
 จำเป็นที่จะต้องเรียกพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลก่อน ๆ ให้ปรากฏพระนาม
 ผิดกัน เพราะพระนามตามพระสุพรรณบัฏมักจะเหมือนกันโดยมาก จึง

พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงรัชกาลไปแล้ว ซึ่งสมมติเรียกใน
 ราชการกรุงศรีอยุธยา เรียกตามต้นพระนามในพระสุพรรณบัฏบ้าง
 เรียกตามพระนามพิเศษบ้าง แต่โดยมากนั้นเรียกตามพระนามเดิมที่
 ปราบภูแก่คนทั้งหลาย เมื่อก่อนพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ๆ ได้ผ่าน
 พิภพ ยกตัวอย่างทั้งพระนามพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่า พระรามศวร
 พระมหินทร พระนเรศวร พระเอกาทศรถ พระวิษณุ พระยอดฟ้า
 พระเชษฐา พระอาทิตย์วงศ์ เจ้าทองจันทน์ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์
 เจ้าฟ้าไชย เหล่านี้เป็นพระนามแต่ครั้งยังเป็นลูกหลวงทั้งนั้น พระนาม
 ที่เรียกว่าพระบรมราชา พระรามราชา พระอินทราชา พระไชยราชา
 พระมหาธรรมราชา พระศรีสุธรรมราชา เหล่านี้บันทึกไว้ชื่อว่าราชา
 ไว้ท้าย ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นพระนามสำหรับเจ้าครองเมือง พระนาม
 พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ที่เรียกพระนามพิเศษแลเรียกอย่าง
 ปากตลาดอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร มาปรากฏที่สมมติใช้ใน
 ราชการเป็นอย่างอื่น มีอยู่ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าหลายพระองค์
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงอนุมัตินำมาใช้ในพระ
 ราชวินิจฉัย คือ

สมเด็จพระเจ้าประสาททอง ใช้ว่า สมเด็จพระรามาศิเบศร

สมเด็จพระเพทราชา ใช้ว่า สมเด็จพระธาศิเบศร

สมเด็จพระเจ้าเสือ ใช้ว่า สมเด็จพระสุริเยนทราชาธิบดี

สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ใช้ว่า สมเด็จพระภูมินทราชาธิราช

สมเด็จพระเจ้าบรมโกษา ใ้ว่า สมเด็จพระมหาบรมราชา
 (แต่พระนามนี้ เมื่อใดที่ขยับเข้ามาแปลสอยใน พ.ศ. ๒๔๕๕
 เรียกพระนามพระเจ้าบรมโกษาในบางแห่งว่าพระมหาธรรมราชา เรียก
 พระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวร ว่าพระ
 สัทธิธรรมราชาคังน)

พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา พระองค์ใดจะมีพระนามตามที่
 จารึกในพระสุพรรณบัฏว่าอย่างไร จะทราบในเวลาอันไม่ได้แน่นอนอยู่เอง
 ข้าพเจ้าได้สอยพระนามตามที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระ
 ราชหัตถเลขา แลในยานแพนกกกฎหมาย (ต้องขอยกไว้หน่อย ว่า
 คักราชที่ลงไว้ในกฎหมายผิดอยู่หลายแห่ง บางที่คักราชจะพาให้
 ข้าพเจ้าหลงรัชกาลไปได้บ้าง) พระนามพิสดารตามที่พบมีอยู่คังน

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๑ ในกฎหมายลักษณะขบถคัก สมเด็จพระบรมนาถพิตรลิตธิสุนทร
 ธรรมเทศา มหาสุริยวงศ์ องค์บุรโษคมบรมมหาจักรพรรดิศวร ขวร
 ธรรมิกมหาราชาราช (เข้าใจกันว่าพระนามนี้ผูกขึ้นเพราะหมายความว่า
 ว่าพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น)

๒ กฎมนเทียรบาล สมเด็จพระรามธิบดีบรมไตรโลกนาถ มหา
 มงกุฎเทพยมนุษย์ บริสุทธิสุริยวงศ์ องค์พุทธางกูรบรมพิตร

๓ กฎหมายคักคินาในกรุง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกติก
 ผู้เป็นเจ้า

๔ กฎหมายคักคินาหวเมือง สมเด็จพระรามาชิตีศรีบรมไตร
โลกนาถ

๕ กฎหมายลักษณขบถคัก สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิรามาชิตี

๖ กฎหมายลักษณขบถคัก สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิศรีรามาชิตี (๕ กับ ๖ ถ้าคักราชพลาคคองเปนนกฎหมายแผ่นดินสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิ)

สมเด็จพระรามาชิตี ๒

กฎหมายลักษณรพ็อง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชราเมศวร บรม
นาถบรมขพิตร

สมเด็จพระไชยราชาธิราช

กฎหมายลักษณพิศุจน์ สมเด็จพระรามาชิตีศรีสินทรบรมจักร
พรรดิศรี บวรธรรมิกมหาราชาธิราช

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ตามหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระ
พระสรรเพชญ์วงศ์กรุงศรีโยคม บรมมหาธรรมราชาธิราชราเมศวร ปวเรศ
ธรรมิกราชเดโชไชย พรหมเทพาคิเทพนฤยตินทร ภูมินทรเทพ
สมมติราช บรมขพิตร

สมเด็จพระเอกาทศรถ

ตามหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระศรี

สวรรเพ็ชฌ์ สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักร
 พรวรทิสวรรยราชาธิบดีนทร ธรณินทรราชา รัตนากาศภาสกรวงศ์
 องค์ปรมาธิบดีเขศว ตรีภูวนเนตรนาถนายก ทิลกรัตนราชาชาติอาชาวสัย
 สมุทัยตโรมนต์ สกลจักรวาฬาธิบดีเขศว สตรีเขศวราชาธิบดีนทร หรือรินทร
 ภาดาธิบดีศรีวิบูลย์ คุณรุจิตรฤทธิราเมศวรธรรมิกราชเดโชไชย พรหม
 เทพาคีเทพตรีภูวนาธิบดีเขศว โลกเชษฐวิสุทธิคตา มกุฎเทศมหาพุทธางกูร
 บรมขพิตร

กฎหมายลักษณะขบถศึกตั้งก่อนเสวยราชย์ สมเด็จพระเอกาทศรถ
 อิศวรบรมนาถบรมขพิตร

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

กฎหมายพระธรรมนุญ สมเด็จพระเอกาทศรถอิสวรบรมนาถ
 บรมขพิตร

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

กฎหมายพระธรรมนุญ กรมศกดิ์ ลักษณะอาญาหลวง ๒ แห่ง
 ลักษณะเข้ตเสีจ รวม ๕ แห่งในกฎหมายสมเด็จพระเอกาทศรถอิสวร
 บรมนาถบรมขพิตร

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ตามหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระ
 พระบรมราชาธิราชธิบดีศรีสรรเพ็ชฌ์ บรมมหาจักรพรวรทิสวรรยราชาธิราช
 ราเมศวร ธรรมธราชาธิบดี ศรีสถฤฎิรภษสังหาร จักรวาฬาธิบดีเขศว

สรีเยนทราธิบดินทร หรือรินทรธาคาธิบตี ศรีวิบูลยคุณอนันฐิ จิตรวิจิตร
ภูวนาทีศย์ ฤทธิพรหมเทพาคีเทพบดินทร ภูมินทราธิราช รัตนากาศ
มนวงค์องค์เอกาทศรุทร วิสุทธยโคکم ขรมอาชวาศยาครัย สมุทัย
ตโรมนต์ อนนตคุณวิบูลยสุนทรขรรกรรมิกราชเคไชไชย ไตรโลกนาถ
บดินทร วรินทราธิราชชาติพิชิต ทิศพลญาณสมันตมหันตวิปฬาราทธิ
วิไชย ไอศวรรยาธิบตีขัตติยวงค์ องค์ปรมาธิบตีศรีภูวนาธิเบศร โลก
เชษฐวิสุทธ มกุฏรัตนโมฬีศรีปฐมสุริยวงค์ องค์สรรเพชญ์พุทธานุกร
บรมขพิตร

กฎหมายลักษณรัชพงษ์ สมเด็จพระเอกาทศรถ อิศวรรบรมนาถ
บรมขพิตร

สมเด็จพระเพทราชา

ตามหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระ
พระมหาบรมวิสุทธิเดโชอุดม บรมจักรพรรดิ

สมเด็จพระเจ้าบรมโกษ

กฎหมายลักษณทาส สมเด็จพระรามาธิบดินทร นรินทรบรมมหา
จักรพรรดิรามเศวร ราชาธิราชเคไชไชย พรหมเทพาคีเทพตรีภูวนา
ธิเบศรบรมขพิตร

กฎหมายลักษณทาสอีกแห่ง ๑ สมเด็จพระรามาธิบตีศรีบรมมหา
จักรพรรดิราชเคไชไชย พรหมเทพาคีเทพ ตรีภูวนาธิเบศรบรมขพิตร

กฎหมายมูลคคีวิวาท สมเด็จพระรามาธิบตีศรีสุธรรมราชบรม
จักรพรรดิศรีบรมขพิตร

สมเด็จพระเจ้าสุริยามรินทร์

ตามหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระ

พระบรมราชามหาอัครบวรสุจริต ทศพิชธรรมนคร โลกเชษฐุนายก

อุดมบรมนาถพิตร

พิเคราะห์ดูพระนามพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏตั้งแต่ลงมาเข้าเข้า
ใจว่า พระนามพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่าตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ
ต้นพระนามจะเหมือนกันโดยมาก ตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองลงมาจนสมเด็จพระ
พระมหาจักรพรรดิ เห็นจะใช้พระนามว่าสมเด็จพระรามธิบดีทุกพระองค์
ถ้าจะใช้พระนามอื่นก็เมื่อครั้งพระบรมราชา พงษ์ เข้ามาครองราชสมบัติ
บางทีจะใช้พระนามเช่นต้นพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช
เพราะเวลานั้นสมเด็จพระรามศวร ซึ่งใช้พระนามสมเด็จพระรามธิบดี
ยังมีพระองค์อยู่ แลพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์นั้น ที่ใช้พระนามสมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชเอาอย่างก็จะมีบ้าง คือ เจ้าสามพระยาเป็นต้น
นอกจากนี้เห็นจะใช้พระนามว่าสมเด็จพระรามธิบดีทุกพระองค์ มาจน
สมเด็จพระมหาธรรมราชาไตรราชสมบัติ เปลี่ยนราชวงศ์ใหม่ใช้พระนาม
เช่นในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ แลใช้พระนามนี้ต่อ
มาจนตลอดราชวงศ์นั้น ถึงพระเจ้าทรงธรรมใช้พระนามว่า สมเด็จพระ
พระเอกาทศรถ พระเจ้าปราสาททอง ซึ่งพบหลักฐานรู้ว่าอยู่ใน
ราชวงศ์เดียวกันกับพระเจ้าทรงธรรม ก็ใช้พระนามว่า สมเด็จพระเอกา
ทศรถ ใช้พระนามนี้ลงมาจนตลอดราชวงศ์ของพระเจ้าปราสาททอง

มาถึงสมเด็จพระเพทราชาตั้งราชวงศ์ใหม่ (ไม่พบหลักฐานว่าชนชั้น
พระนามในพระสุพรรณบัฏว่าอย่างไรแน่ แต่) ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะกลับใช้
พระนามว่า สมเด็จพระรามธิบดี ด้วยได้เห็นในบานแพนกกกฎหมาย
ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ใช้พระนามว่าสมเด็จพะรามธิบดี
แลในโองการ แชน้ำของ พราหมณ์ ก็ใช้พระนามว่าสมเด็จพะรามธิบดี
คงจะใช้พระนามนี้ จนพระเจ้าสุริยามรินทร์ บ้างที่จะใช้ ชนพระนามว่า
สมเด็จพะบรมราชาธิราช เพราะชนหลวงหาวยังมีพระองค์อยู่ ครั้น
ถึงกรุงธนบุรีกลับใช้พระนามว่า “สมเด็จพะเอกาทศรถ” อีกเป็นแน่
ด้วยได้พบหนังสือพระราชโองการแลศุภอักษรที่มีในครั้งกรุงธนบุรีใช้พระ
นามว่า พระบาทสมเด็จพะเอกาทศรถอัคร บรมนาถบรมบพิตรหลาย
แห่ง ศุภอักษรที่เจ้าประเทศราชมีมายังใช้คำว่า “ขอให้นำความขึ้น
กราบบังคมทูล แต่พระบาทสมเด็จพะเอกาทศรถอัครบรมนาถบพิตร”
ต่อมาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ฟังมาเปลี่ยนในรัชกาลที่ ๔ ตอนหลัง
ว่า ขอให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลแต่พระบาทสมเด็จพะจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ส่วนพระนามตามที่จารกในพระสุพรรณบัฏในชั้นกรุงรัตน
โกสินทร์น รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ชนพระนามว่า สมเด็จพะบรม
ราชาธิราชรามธิบดีเหมือนกันทั้ง ๓ พระองค์ จึงเป็นเหตุให้เห็นว่า
แต่ครั้งกรุงเก่าก็จะชากันเหมือนอย่างนี้ ลักษณะชนชั้นพระนามพระเจ้า
แผ่นดินในพระสุพรรณบัฏ ฟังมาเปลี่ยนเป็นเฉพาะพระองค์ตั้งแต่รัชกาล
ที่ ๔ ในกรุงรัตนโกสินทร์สืบมา

พระนามพระเจ้าแผ่นดินตามที่ใช้ ในบานแพนกกฎหมาย โดยมาก
ใช้แต่ว่า “สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว” ไม่ได้ออกพระนาม
เฉพาะพระองค์ใด สร้อยพระนามก็มักจะแต่งแต่โดยต้องการให้ไพเราะ
จึงผิด ๆ กันไป แม้พระนามที่ขนต้นข้างที่หันไปเอาความไพเราะเป็น
สำคัญ จึงมีพระนามที่ใช้ ในบานแพนกกฎหมายอยู่หลายแห่ง ซึ่งรู้ได้
เป็นแน่ว่ามีใช้พระนามที่ใช้เฉพาะพระองค์พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ที่
เป็นคหบดีเป็นคหบดีอาลักษณ์ (หรือผู้ใด) ที่มีหน้าที่แต่งบานแพนกกฎหมาย
แต่โบราณ ไม่ได้คิดการยักยอกมาถึงประโยชน์ของคนภายหลัง คิด
เฉพาะแต่เวลานั้นเสมอจะเรียกว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”
อย่างไรไพเราะ ๆ ให้เป็นพระเกียรติยศ คติที่ใช้พระนามตามขนต้นพระ
สุพรรณบัฏ จะมีแต่ในบางสมัยหรือในผู้แต่งบานแพนกแต่บางคน จึง
เห็นได้ ในบานแพนกกฎหมายที่ใช้พระนามพระรามธิบดี มีมากแต่ใน
แผ่นดินสมเด็จพระรามธิบดีที่ ๓ กษัตริย์บรมโกศใช้พระนาม
“พระเอกาทศรถธิศวรบรมนาถบรมพิตร” แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง เป็นมากกว่าแผ่นดินอื่น

ขอวินิจฉัยในเรื่องลักษณะพระนามต่าง ๆ ของพระเจ้าแผ่นดินในชั้น
กรุงเก่าดังกล่าวมานี้ ว่าตามความเห็นของข้าพเจ้าเอง จะผิดชอบ
อย่างไรแล้วแต่ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีจะตัดสินเทอดู

อธิบายเรื่องพระมหาอุปราช

คำที่เรียกว่า อุปราช หรือ ยวราช ตามตำราที่มาจากมัธยม
ประเทศ จะมาโดยทางข้างพระพุทธศาสนาที่ตาม หรือในทางข้าง
ไสยศาสตร์ก็ตาม ยุติต้องกันว่า เป็นผู้ที่พระเจ้าแผ่นดินอภิเษกไว้รับ
รัชทายาท เพราะฉะนั้นโดยปรกตีย่อมเป็นสมเด็จพระราชโอรสของพระเจ้า
แผ่นดิน แต่ในกฎมนเทียรบาลซึ่งตั้งขึ้นครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถ บัญญัติเรื่องอุปราชนี้แปลกอยู่

กฎมนเทียรบาลที่พิมพ์ในบานแพนกว่าตั้งเมื่อรัชชวศ จุลศักราช ๗๒๐
คือในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นั้นผิด จุลศักราช ๗๒๐ นั้นเป็น
รัชชวศ มิใช่รัชชวศ ที่จริงควรจะเป็นรัชชวศ จุลศักราช ๗๘๐ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งมีพยานเห็นได้ในกฎหมายนั่นเอง
ที่กล่าวถึงศักดิ์ดินา ๆ เป็นของที่ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ยังไม่มี

ในกฎมนเทียรบาลว่า “พระราชกุมารอันเกิดจากพระอัครมเหษี
คือหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า พระราชกุมารเกิดจากแม่ยั่วเมืองเป็น
พระมหาอุปราช” ดังนั้น ทำให้เข้าใจว่าพระราชกุมารที่จะอภิเษกเป็น
รัชทายาทนั้น ถ้าเกิดจากพระอัครมเหษีเรียกหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า
ถ้าเกิดจากพระมารดาซึ่งมีขนดาศักดิ์ชั้นรองลงมา จึงเรียกว่าพระมหา

อุปราช แลมีเรื่องในพระราชพงศาวดารประกอบกฎหมายนี้แห่ง ๑ คือ
 เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงตั้งพระอาทิตย์วงศ์ ให้เป็นรัชทายาท
 เมื่อไปครองเมืองพิษณุโลก มีพระนามตามที่เรียกในฉบับหลวงประเสริฐ
 ว่า “สมเด็จพระหน่อพุทธางกูรเจ้า” ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับ
 พิมพ์ ๒ เล่ม เรียกสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร แต่พระราช
 พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียก “สมเด็จพระบรมราชามหา
 พุทธางกูร” ที่ถูกข้าพเจ้าเห็นว่าควรจะเป็นหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า
 พระบรมราชา คือตั้งให้เป็นหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้าตามกฎหมายนี้เอง
 มีพระนามที่เป็นเจ้าครองเมืองว่า พระบรมราชา อย่างไม่เคยมีมาแต่
 ก่อนหลายพระองค์ แต่การตั้งพระมหาอุปราช ในพระราชพงศาวดาร
 ปรากฎครั้งแรก ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อทรงตั้ง
 พระราชโอรส ซึ่งฉบับหลวงประเสริฐเรียกว่าพระเชษฐา คือสมเด็จพระ
 พระรามาธิบดีที่ ๒ ให้เป็นพระมหาอุปราช แต่คำที่ใช้ในหนังสือพระราช
 พงศาวดาร เห็นจะยุติเอาเป็นแน่ไม่ว่าองค์ไหนเป็นหน่อสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าองค์ไหนเป็นพระมหาอุปราช เพราะเป็นของแล้วแต่ผู้แต่ง
 หนังสือพระราชพงศาวดารจะเขียนลงไปตามความเข้าใจของตน

ในกฎหมายทำเนียบศักดิ์กตนาพลเรือน ซึ่งตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถเหมือนกัน ยังมีตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่ถือศักดิ์กตนา ๓๐๐๐๐
 คน ๑ เรียกว่า เจ้าพระยามหาอุปราชชาติวรวงศ์ องค์ภิกขิตินทร์
 สุนทรเศษไชย ๒ มีให้ศุภยศกตนาญาราช ขุนนางตำแหน่งนี้ ได้พบ

ในหนังสือเก่าว่าในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ยังมีตัว แต่จะมีอำนาจหน้าที่อย่างไรไม่ปรากฏท่อน นอกจากในหนังสือของ มองซิเออร์ ลา ลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวไว้ว่าเจ้าพระยามหาอุปราช เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครในเวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไม่อยู่ แลมีบันดาศักดิ์ถึงนั่งเฝ้าใต้ไม่ต้องหมอบ ใต้ความแต่เท่านั้น ตำแหน่งมหาอุปราชที่มีทั้งยศเจ้าแลยศขุนนางจึงปรากฏในกฎหมายเช่นนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าประเพณีไทยแต่เดิมมาพระราชกุมารที่จะรับรัชทายาท คงจะเป็นพระมหาอุปราชที่นั่งบันดาศักดิ์เหนือสมเด็จพระพุทธเจ้าแลเจ้าพระยามหาอุปราชเป็นของที่ตงชนที่หลัง แต่จะตงชนด้วยเหตุใดข้าพเจ้ายังคิดไม่เห็น

พระมหาอุปราช (จะเรียกเหนือสมเด็จพระพุทธเจ้าก็ตาม หรือเรียกพระมหาอุปราชก็ตาม) ผู้ซึ่งได้รับอภิเษกเป็นรัชทายาทนั้น ในชั้นเดิมคงจะเป็นแต่พระราชโอรส แลคงจะมีทุกรัชกาล เว้นเสียแต่ที่มความขัดข้อง เช่นพระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ไม่ทันตั้งเป็นต้น พิเคราะห์ดูในพระราชพงศาวดาร ตำแหน่งพระมหาอุปราชมีเค้าอยู่อย่างนี้ คือ

- ๑ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ “มี” สมเด็จพระราเมศวรราชโอรส เป็นพระมหาอุปราช (ที่ว่า “มี” เพราะไม่ปรากฏว่าใต้ตั้ง)
- ๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เจ้าทองลันทรงพระเยาว์ยังไม่ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช หรือจะใต้ตกลงกันไว้ให้สมเด็จพระราเมศวรเป็นมหาอุปราชก็จะเป็นได้

๓ สมเด็จพระราเมศวร มีสมเด็จพระรามราชาธโรส เป็น
พระมหาอุปราช

๔ สมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๑ มีแต่ลูกพระสนม ไม่ได้ตั้ง
พระมหาอุปราช เจ้าชายเจ้ายิ่งเกิดแย่งราชสมบัติกัน

๕ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ตั้งพระราเมศวรราชธโรส คือ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระมหาอุปราช

๖ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตั้งพระเชษฐาธิราชบุตร เป็น
พระมหาอุปราช แต่ศึกสมเด็จพระบรมราชาครองกรุงศรีอยุธยาอยู่จึง
ไม่ได้ราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ๓ ปี

๗ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ไม่ได้ตั้งพระมหาอุปราช
เพราะราชสมบัติเป็นของพระเชษฐาซึ่งเป็นพระราชอนุชา

๘ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ตั้งหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้าพระบรม
ราชา เป็นพระมหาอุปราช

๙ สมเด็จพระบรมราชามาธิบดี (ที่จริงควรเรียกสมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชที่ ๔) พระรณภูมัยทรงพระเยาว์ไม่ทันตั้งเป็นพระ
มหาอุปราช

๑๐ สมเด็จพระไชยราชาธิราช พระแก้วฟ้ายังทรงพระเยาว์
ไม่ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช

๑๑ ขุนวรวงศาธิราช พอได้ราชสมบัติตั้งนายจันบ้านมหาโลก
ผู้น้องเป็นมหาอุปราช จะเป็นมหาอุปราชอย่างเจ้าหรืออย่างขุนนางรู้ไม่ได้
เป็นได้สองสามวันก็ถูกกำจัดทั้งพทงน้อง

๑๒ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ตั้งขุนพิเรนทรเทพ เป็นพระ
 มหาธรรมราชาไปครองเมืองพิษณุโลก เข้าใจว่าตั้งไปเป็นเจ้าครองเมือง
 ตามแบบซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ทำนองเป็นพระเจ้าประเทศราชมิใช่เป็น
 รัชทายาท เพราะสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีพระราเมศวรแลสมเด็จพระ
 พระมหินทราธิราช เป็นราชโอรสอยู่ถึง ๒ พระองค์ คงปลงพระทัยให้
 ใน ๒ พระองค์เป็นผู้รับรัชทายาท แต่ไม่ตั้งให้ออกไปครองเมือง
 เอาไว้ทำราชการในราชธานีทั้ง ๒ พระองค์
 ที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เอาพระราเมศวรกับสมเด็จพระ
 มหินทราธิราชไว้ในราชธานี บางทีจะเป็นด้วยเหตุเหล่านี้ คือ
 ประเพณีที่ตงเจ้านายไปครองเมือง แม้เป็นประโยชน์อยู่ในเวลากำลัง
 แผ่นพระราชอาณาจักร ก็มีข้อเสียสำคัญที่มักเกิดเหตุแย้งซึ่งราชสมบัติ
 กัน ความจำเป็นที่ต้องมีเจ้าปกครองยังมีแต่เมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็น
 ราชธานีฝ่ายเหนือเมืองเดียว จึงตั้งพระมหาธรรมราชาไปครองโดย
 ยกย่องความชอบ แลโดยเป็นชาวเมืองพิษณุโลกเข้าพระทัยการทาง
 นั้นอยู่ หรืออีกอย่างหนึ่งจะไม่สู้ไว้พระทัยพระมหาธรรมราชานัก ไม่
 อยากจะแยกกำลังในราชธานีไปให้น้อย จึงเอาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
 ไว้เป็นกำลังในราชธานี แต่ก็คงจะไต่ตั้งแต่งตั้งให้มีกำลังแลพระเกียรติยศ
 ขึ้น ไม่ให้พระราชโอรสที่จะรับรัชทายาทเลวกว่าพระราชบุตรเขยเป็นแน่
 ลังเกตดูโดยพระนามที่ตั้งให้เป็นพระราเมศวร (เหมือนกับผู้รับรัชทายาท
 แต่ก่อนมา) พระองค์ ๑ เป็นพระมหินทรพระองค์ ๑ นำเข้าใจว่าจะ

ยกย่องให้มีพระเกียรติยศเป็นพระมหาอุปราช ทำนองที่เรียกกันใน
ชั้นหลังว่า พระบิณฑุรใหญ่ พระบิณฑุรน้อย แต่ในครั้งนั้นจะเรียก
อย่างไรแลให้กำลังวังชาอย่างไร ทราบไม่ได้

ข้าพเจ้าเข้าใจว่าประเพณีที่มเจ้านายซึ่งทรงศักดิ์สูงที่สุด ๒ พระองค์
อยู่ในราชธานี ที่เขมรเรียกว่า มหาอุปโยราชแลมหาอุปราชศักดิ์ ที่
ไทยเราเรียกพระบิณฑุรใหญ่ พระบิณฑุรน้อยก็ค วังหน้า วังหลังก็ค
น่าจะมิชนในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นปฐม

มีความกล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารเขมรแห่ง ๑ ว่า “ลัคกีราช
๙๔๖ (ตรงรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช) ศกออกนักษัตริ
แต่พระองค์ (นักพระสัญญา) ทรงราชย์มาได้ ๙ ปี พระชนษาได้ ๓๒ ปี
พระองค์สยพระราชหฤทัยด้วยสมเด็จพระราชบุตรทั้ง ๒ พระองค์ ให้
ทรงราชย์เป็นเสด็จ คอกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ พระราชบุตรผู้พบนบวอก
พระชนษาได้ ๑๑ ปี ได้อภิเษกทรงนำสังข์สร้างพระเกศทรงพระนารายณ์
ทรงพระขรรค์ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช
รามธิบดี พระราชบุตรผู้น้อยนบชวค พระชนษาได้ ๖ ปี อภิเษก
ทรงนำสังข์สร้างพระเกศทรงพระนารายณ์ทรงพระขรรค์ ทรงพระนาม พระ
บาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี พระบาทบรมบพิตรทั้ง ๓ พระองค์
ทรงราชย์” คงนี้ เขมรชอบเอาอย่างไทยเป็นปรกติ เห็นได้ตั้งแต่
พระนามพระเจ้ากรุงกัมพูชาตลอดมา ก็เอาอย่างพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา
จะถ่ายแบบสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตั้งพระราเมศวรกับพระมหินทร ไป

อภิเษกราชโอรสทั้ง ๒ องค์นั้นข้างตอกกระมัง ๒ เวลาที่กราชก็พอต่อ
กันดี

ครั้นเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ราชสมบัติ ก็มีสมเด็จพระ
พระราชโอรส ๒ พระองค์เหมือนกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงอภิเษก
เป็นสมเด็จพระนเรศวรพระองค์ ๑ เป็นสมเด็จพระเอกาทศรถพระองค์ ๑
เป็นพระมหาอุปราช ทำนองพระบัญชาใหญ่ พระบัญชาผู้น้อย อย่าง
ที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงตั้งพระราเมศวรแลพระมหินทรมาแต่
ก่อน สมเด็จพระเอกาทศรถจะได้มีพระเกียรติยศเป็นพระมหาอุปราช
พระองค์น้อย มาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชแล้ว
เมื่อสมเด็จพระนเรศวรผ่านพิภพ ถ้าคงประเพณีอยู่อย่างแต่ก่อน ก็คง
ให้สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก เป็นพระเจ้า
ประเทศราชอย่างสมเด็จพระราชบิดา แลพระองค์เองที่เคยครองมา
แต่สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงเลิกประเพณีที่ตั้งเจ้าใหญ่ไปครองเมืองเสียบ
ในครั้งนั้น (แลมีได้มีต่อมาอีก) ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระ
เอกาทศรถได้เป็นพระบัญชามาด้วยกัน แลได้ทำศึกสงครามอย่าง
เพื่อนเป็นเพื่อนตายก็บ้านก็เมืองมาด้วยกัน จึงดำริให้สมเด็จพระเอกา
ทศรถเป็นพระมหาอุปราชอย่างวิสามานย์ มีพระเกียรติยศแลใช้พระราช
โองการเหมือนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

ในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด กล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระเอกา
ทศรถ ว่าเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชสวรรคตนั้น สมเด็จพระ

พระเนเรศวรถูกไปอยู่เป็นตัวจํานำที่เมืองหงสาวดี ทางข้าราชการจึงยก
 ราชสมบัติถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ ๗ ไม่รับราชสมบัติ ว่าสมเด็จพระ
 พระเชษฐาธิราชยังมีอยู่ จะรักษาราชสมบัติไว้ถวาย ครั้นสมเด็จพระ
 พระเนเรศวรหนักกลับมาได้ สมเด็จพระเอกาทศรถจึงถวายราชสมบัติ
 แก่สมเด็จพระเนเรศวร ถ้าเรื่องจริงเป็นอย่างว่าในหนังสือทำให้การ
 ขุนหลวงหาวัด ก็เป็นเหตุอันสมควรแท้ที่เคียว ที่สมเด็จพระเนเรศวรจะ
 ทรงยกย่องสมเด็จพระเอกาทศรถอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๑
 แต่หลักฐานมีมั่นคงว่าเรื่องจริงมิได้เป็นอย่างว่าในหนังสือทำให้การ
 ขุนหลวงหาวัด ความจริงสมเด็จพระเนเรศวรเสด็จอยู่ในเมืองไทยตลอด
 รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช แลเมื่อสมเด็จพระมหาธรรม
 ราชาธิราชสวรรคต ได้ทำสงครามกับหงสาวดีหลายครั้งมาแล้ว จะ
 เป็นตัวจํานำอยู่ในเมืองหงสาวดีในเวลานั้นมิได้เป็นอันขาด เพราะฉนั้น
 ข้อควรสังเกตุในพระราชพงศาวดารมีแต่ว่าสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระ
 มหาอุปราชพระองค์แรกที่เป็นพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน แลเป็นพระ
 มหาอุปราชพระองค์ เคียวในชั้นกรุงเก่าที่มีเกียรติยศอย่าง เป็นพระเจ้า
 แผ่นดิน

อธิบายมูลเหตุที่ไทยมีทางไมตรีกับฝรั่ง

ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่ง
ไม่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร คือที่ได้ทำสัญญาทางพระราช
ไมตรีกับยุโรป เกิดเป็นที่แรกที่กรุงสยามจะได้เป็นไมตรีกับฝรั่ง เมื่อ
รัชกาลจุลศักราช ๙๙๐ พ.ศ. ๒๐๖๓ ตรงกับ ค.ศ. ๑๕๑๘

ตำนานเหตุการณ์ที่ฝรั่งชาติยุโรปเกิดมาเป็นไมตรีนั้น แต่เดิมมา
ทางที่ไปมาค้าขายในระหว่างยุโรปกับประเทศทางตะวันออก (คือประเทศ
ทั้งหลายตั้งแต่อินเดียตลอดไปจนเมืองจีน) ไปมากันใน ๓ ทาง คือ
ทางสายเหนือเกือบยกได้ตั้งแต่เมืองจีนมาข้างเหนือประเทศธิเบต ไปลง
แม่น้ำอมูราหรือไอซูล มีทางจากอินเดียขึ้นไปขลุ่ยกับที่แม่น้ำ
ล่องน้ำลงไปแล้วต้องขึ้นเกือบยก เลียบชายทะเลคัสเปียนไปลงท่าที่ทะเลดำ
ทาง ๑ ทางสายกลาง ใช้เรือแต่เมืองจีนแล่นมาทางทะเลจีน (ความ
ปรากฏว่า จีนรู้จักใช้เข็มทิศเดินเรือในทะเลมาแต่เวลาร่วมพุทธกาลแล้ว)
ผ่านอ่าวสยามไปทางเกาะสุมาตรา แล่นเลียบไปจนถึงอินเดีย จาก
อินเดียก็ใช้เรือแล่นเลียบฝั่งไปทางอ่าวเปอร์เซีย จนถึงแม่น้ำทีคริส แล้ว
ขึ้นเกือบยกไปลงท่าที่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทางสายกลางนี้ ถ้าเกือบยก
จากอินเดียไปทางประเทศเปอร์เซียก็ได้เหมือนกัน อยู่มาพวกอาหรับที่อยู่
ตามเมืองชายทะเลแดง ซึ่งเคยแล่นเรือเลียบฝั่งมาอินเดียทางอ่าวเปอร์เซีย
มาสังเกตรู้ลมมรสุม ว่ามีระลอกลมพัดแน่นแน่นอยู่ทางทิศเดียว จึงจับ

เวลาให้สับมรสุมแล่นเรือข้ามทะเลอาหรับไปมาอินเดียได้ เกิดพบทาง
เส้นใตั้นขนอกสาย ๓ รัชสิ้นค้าขึ้นทุกเรือไปทางทะเลแดงได้จนถึงประเทศ
อียิปต์ ต้องขนเคียวบกหน้อยหนึ่งก็ไปถึงท่าทะเลเมดิเตอร์เรเนียน พวก
พ่อค้าที่ทำการค้าขายในระหว่างประเทศทางตะวันออกกับยุโรป เจริญไปมา
ค้าขายตามทาง ๓ สายที่กล่าวมานั้น อนึ่งแต่โบราณมาสิ่งสิ้นค้าซึ่งเป้น
ของเกิดทางประเทศฝ่ายตะวันออก เป้นของที่มีราคาที่ต้องการใช้ใน
ยุโรปมีหลายอย่าง เป้นต้นว่าผ้าแพรแลถ้วยชามซึ่งส่งไปจากเมืองจีน
ทองคำแลเพ็ชรนิลจินดาซึ่งเป้นของเกิดในสุวรรณภูมิประเทศแลในอินเดีย
ตลอดจนเครื่องเทศมีขิงแลพริกไทยเป้นต้น ซึ่งปลูกเป้นแต่ทางตะวันออก
ออกนั้น ขันค้ำที่ชอขายใช้สอยกันไนยุโรป เป้นของที่พ่อค้าหาไปจาก
ประเทศทางตะวันออกทั้งนั้น เพราะฉะนั้นการค้าขายกับประเทศทางตะวันออก
ออก เป้นการที่เกิดกำไรมากแก่พวกพ่อค้า แลเป้นผลประโยชน์แก่เมืองท่า
ที่รับส่งสิ้นค้าเป้นอันมากมาแต่โบราณ

เมื่อ พ.ศ. ๕๔๓ เกิดพระเยซูขึ้นในหมู่ชนชาติยิวในมณฑลปาเลสตีนา
ซึ่งเป้นเมืองชนของประเทศโรมไนยุโรป พระเยซูประกาศตั้งคฤศตศาสนา
มีผู้คนเลื่อมใสศรัทธาเกิดขึ้น แต่พวกยิวที่เป็นศัตรูของพระเยซูมีมาก
กว่า จึงจับพระเยซูประหารชีวิตเสียที่เมืองยสุราเลม เมื่อ พ.ศ. ๕๗๔
แต่เหตุที่พระเยซูถูกประหารชีวิตนั้นเอง กลับทำให้พวกสานศิษย์เชื่อมั่น
ในลัทธิศาสนาของพระเยซู จนคฤศตศาสนาแพร่หลายไปถึงยุโรป
จำเนียรกาลนานมา เป้นศาสนาที่ฝรั่งนับถือแทบทั่วไป

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๑๑๑๕ เกิดพระนายมหมคชนในหมู่ชนชาติอาหรับ
 ที่เมืองเมกกะ พระนายมหมคประกาศตั้งศาสนาอิสลามชนนอกศาสนา ๑
 นัยคักราชศาสนาอิสลามตั้งแต่วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๑๑๖๕ พระนาย
 มหมคเที่ยวรบพุ่งแผ่ศาสนาอิสลามอยู่ ๓๐ ปี ก็กระทำกาลกิริยาเมื่อ
 พ.ศ. ๑๑๗๕ ต่อนนนามีกาหลิฟ (ภาษาอาหรับแปลว่าผู้รับทายาท) เป็น
 หัวหน้าศาสนาอิสลาม ทำการรบพุ่งแผ่อาณาจักร แลศาสนาอิสลาม
 ตามอย่างพระนายมหมคต่อมา ศาสนาอิสลามแพร่หลายรวดเร็วมาก
 เมื่อออกมาเป็นกาหลิฟนัยเป็นองค์ที่ ๒ พวกอิสลามได้ขานเมืองในประเทศ
 ที่ไกลเคียงไว้ ในอำนาจตั้งแต่ต่อแดนอินเดียนออกไปจนถึงยุโรป ทาง
 ค้าขายไปมาที่กล่าวมาแล้ว ทั้งสายใต้แลสายกลาง ตกอยู่ในอำนาจ
 ของพวกอิสลาม อูมาแลเห็นประโยชน์ที่อาจจะได้ ในการค้าขายมาเป็น
 กำลังตั้งอำนาจแลบำรุงการแผ่ศาสนาอิสลาม จึงอุทหนุนให้พวกที่ถือ
 ศาสนาอิสลาม โดยมากเป็นพวกอาหรับ ให้เอาเป็นธุระทำการค้าขาย
 พร้อมไปกับทำกิจในศาสนา แม้พวกที่ส่งไปเที่ยวสอนศาสนาอิสลาม
 ตามเมืองต่างประเทศ ที่ยังไม่ได้ชนแก่กาหลิฟ ก็สั่งให้ไปเที่ยว
 ตั้งทำการค้าขาย พร้อมกับการสั่งสอนศาสนาด้วย เหตุนี้พวกฝรั่งที่ถือ
 ศาสนาพระเยซูเป็นอริอยู่ก็กับพวกอิสลาม ด้วยผิดลัทธิศาสนากัน จะ
 ค้าขายกับประเทศทางตะวันออกจึงไม่สะดวกตั้งแต่ก่อน ต้องคิดหาทาง
 ที่จะหลีกเลี่ยงอำนาจของพวกอิสลาม มาค้าขายกับประเทศทางตะวันออก

โดยทางข้างสายเหนือ แต่ต่อมาเมื่อประเทศในทางสายนั้นตกอยู่ใน
อำนาจแขกอิสลาม ฝรั่งเศสก็ต้องจำใจรับสินค้าทางตะวันออกที่พวกอิสลาม
นำไปขาย ต้องยอมเสียกำไรให้แก่พวกอิสลามอีกชั้น ๑

ความคิดเห็นโตมี้แก่ฝรั่งมานานแล้วว่า น่าจะเล่นเรือทางทะเล
เลียบตามแนวฝั่ง ตะวันตกของทวีปอาฟริกามาถึงอินเดียแลเมืองจีนได้
แต่ในครั้งนั้นความรู้ภูมิศาสตร์ยังมีน้อย แลกำลังศึกการรบพุ่งกับ
พวกแขกอิสลามเสียช้านานหลายร้อยยี่สิบ พ. ศ. ๑๖๔๓ เมื่ออำนาจ
พวกอิสลามถอยลง ฝรั่งคณขานเมืองที่เป็นประเทศสเปนแลไปบุก
เคียวไนต์โดยมาก ได้ตั้งราชอาณาจักรไปบุกเคียวไนต์แล้ว มีราชโอรสของ
พระเจ้าคองยวงพระเจ้าแผ่นดินไปบุกเคียวไนต์ ๑ ทรงพระนามว่าคองเซนิกร
เป็นผู้มีอัธยาศัยนิยมในวิชาการศึกษาเรือ คิดพากเพียรจะเคียวเรือมาให้ถึง
อินเดีย จึงรับอาสาพระเจ้าแผ่นดินไปบุกเคียวไนต์ต่างเรือไปเที่ยวตามเมือง
ต่างประเทศ แสวงหาผลประโยชน์อย่างวิเศษซึ่งพวกอิสลามเคยทำมาแต่
ก่อนบ้าง คือเที่ยวสอนคฤศตศาสนาให้แพร่หลายประการ ๑ เที่ยว
ค้าขายหากำไรเป็นผลประโยชน์ให้แก่เมืองไปบุกเคียวไนต์ประการ ๑ แลถ้า
พบบ้านเมืองควรจะเอาไว้ในอำนาจได้ ก็ขยายอาณาจักรไปบุกเคียวไนต์ให้
กว้างขวางออกไปด้วยประการ ๑ พระเจ้าแผ่นดินไปบุกเคียวไนต์ทรงพระดำริห์
เห็นชอบด้วย จึงอนุญาตให้คองเซนิกรลงมาตั้งอยู่ที่เมืองชายทะเลแห่ง ๑
คองเซนิกรเกลี้ยกล่อมผู้ที่ชานาญการศึกษาเรือแลฝึกสอนผู้คนควบคุมเข้า
ได้เป็นพวก ลงทุนจัดหาเรือเคียวทะเลขึ้นทุกปี สินค้าของยุโรป ส่งเรือ

เหล่านั้นไปค้าขายตามเมืองอาฟริกาข้างตะวันตก ได้สำเร็จประโยชน์มาก
 คือไปไต่ขานเมืองที่ฝรั่งยังไม่เคยไปแต่ก่อน เป็นเมืองขึ้นของยุโรป
 หลายแห่ง ในส่วนการค้าขายเอาสินค้ายุโรปไปเที่ยวแลของที่มีราคา
 ในอาฟริกา คืองาช้างแลทองคำ เป็นต้น ก็ได้กำไรมาก ส่วนการสอน
 ศฤศตศาสนานั้น นอกจากพาบาทหลวงไปเที่ยวสั่งสอน ดองเฮนริกยังให้
 เทยวรัชชอพวกแขกดำซึ่งเป็นทาสเป็นเชลยอยู่ตามอาฟริกา พาขึ้นทุก
 เรือมาเมืองยุโรป ขายเป็นแก่พวกยุโรปที่มิไจครีทที่จะสั่งสอน
 พวกมิจนาทิสจู รัชชอไปไว้ใช้สอยแลสั่งสอนให้เขาริตศฤศตศาสนา
 เกิดกำไรในการนี้ด้วยประการ ๑ เมื่อการที่ดองเฮนริกทำได้ประโยชน์
 ดึกเกินกว่าที่คาดหมายตั้งกล่าวมานั้น จึงเกิดความวิตกกันว่าจะมีผู้
 มาทำการประชัน พระเจ้าแผ่นดินยุโรปจึงตั้งพระราชบัญญัติห้ามมิให้
 ผู้หนึ่งผู้ใดแต่งเรือออกมาเที่ยวค้าขายทำการประชันกับดองเฮนริก แล
 เพื่อจะขอร้องกันมิให้ฝรั่งชาติอื่นมาแย่งชิง ดองเฮนริกได้ไปทูลขออาชญา
 ต่อไปผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในศฤศตศาสนาที่เมืองโรม ใ้ไปก็ออกอาชญา
 อนุญาตให้แก่ดองเฮนริกว่า บันดาเมืองมิจนาทิสจูที่ไปยุโรปได้ไป
 พบปะให้เป็นอาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดินยุโรป ห้ามมิให้ชาติอื่น
 ไปแย่งชิง แต่ยุโรปจะต้องทำการสอนศฤศตศาสนาให้แพร่หลาย
 ในบันดาเมืองที่ไต่ไปพบปะนั้น จึงจะถ่ออำนาจตามอาชญาของยุโรป
 ได้ เมื่อดองเฮนริกทำการสำเร็จประโยชน์แลได้อำนาจตั้งกล่าวมาแล้ว
 ก็คิดพิทักแพร่หลาย มีพวกฝรั่งทั้งชาติไปยุโรปแลชาติอื่นมาขอเข้า

เป็นพวกคองเซเนริกเป็นอันมาก คองเซเนริกแต่งเรือไปเที่ยวตามเมือง
 ต่างประเทศโดยอาการตั้งกล่าวมาคราวละ ๒ ลำบ้าง ๓ ลำบ้างทุก ๆ ปี
 ตั้งแต่คองเซเนริกได้เริ่มทำการมาตลอดเวลา ๔๐ ปี ตรวจทางทะเลตาม
 ฝั่งอาฟริกาลงมาได้เพียงแหลมเวอเด ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 แอตแลนติกต้องผาคลนฝนลม เรือที่มิใช่อยู่ในเวลานั้นลงมาได้ด้วย
 ยาก คองเซเนริกสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๓ การที่คองเซเนริกทำ
 เพราะกลายเป็นการสำคัญของไปจูเกต ทั้งที่ได้ทรัพย์แลได้อำนาจตั้งที่
 กล่าวมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินไปจูเกตจึงจัดเอาเป็นราชการแผ่นดินต่อมา
 ถึง พ.ศ. ๒๐๒๘ ในรัชกาลของพระเจ้าคองยวงที่ ๒ ครองประเทศ
 ไปจูเกต พระเจ้าคองยวงแต่งให้ยาโทโลมิวเคอคายส์คุมเรือกำปั่น ๒ ลำ
 เล่นมาตรวจทาง ยาโทโลมิวเคอคายส์เล่นก่าวในมหาสมุทรแอตแลน
 ติกหลงเลยมาได้ถึงแหลมอาฟริกาใต้ ที่เรียกว่าแหลมกูดโฮปในบัดนี้
 ได้ความรู้ว่า ได้พบทางที่จะมาอินเดียเป็นแน่แล้ว ยาโทโลมิวเคอคายส์
 จะเล่นเรือเลยมาอินเดีย แต่พวกลูกเรือถูกลำบากกรากกว่าเสียช้านาน
 ไม่ยอมเล่นต่อมามาก จึงจำต้องกลับไปเมืองไปจูเกต
 ต่อมาเมื่อฝรั่งชาวเมืองเยนัวคน ๑ ชื่อคฤสโตเฟอร์โคลัมบัสได้ไปเคิ
 ร์เรืออยู่กับไปจูเกตหลายปี ไปได้ความที่เกาะมะโคราซึ่งอยู่ในมหาสมุทร
 แอตแลนติกใกล้ฝั่งอาฟริกา ว่ามีไม้คลื่นซัดมาในมหาสมุทรจากทาง
 ทิศตะวันตกมาติดเกาะนั้น ไม่มีรอยคนแกะเป็นลวดลาย จึงเกิดความ
 คิดเห็นว่า แผ่นดินอินเดียที่ไปจูเกตค้นหาทางไปอยู่นั้น จะเป็นแผ่นดิน

ยาวแต่ตัวออกไปจนทางตะวันตกตลอดมหาสมุทรแอตแลนติก คฤสโต
 เฟอโคลัมบัสจึงนำความเห็นทงนทูลแก่พระเจ้าแผ่นดินไปจุกเกต จะขอ
 รัชอาสาคุมเรือไปเที่ยวหาประเทศอื่นเคียงฉวาย โดยทางตะวันตกอีกทาง ๑
 พระเจ้าแผ่นดินไปจุกเกตให้ที่ประชุมผู้ชำนาญแผนที่แลการเดินเรือปรกษา
 ความเห็นของคฤสโตเฟอโคลัมบัส ที่ประชุมไม่เห็นด้วย คฤสโต
 เฟอโคลัมบัสมีความน้อยใจ จึงลอบออกจากเมืองไปจุกเกตไปรัชอาสา
 พระเจ้าแผ่นดินสเปน ประเทศสเปนเวลานั้นยังแบ่งเป็น ๒ ราชอาณาจักร
 แต่รวมกันด้วยพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ฝ่ายได้ทำการวิวาทกัน พระเจ้า
 แผ่นดินสเปนแต่งเรือให้คฤสโตเฟอโคลัมบัสคุมไปเที่ยวหาประเทศอื่นเคียง
 ตามประสงค์ คฤสโตเฟอโคลัมบัสแล่นเรือข้ามมหาสมุทรแอตแลนติก
 เพียรไปจนพบหมู่เกาะในทวีปอเมริกาเหนือ ที่ยังเรียกอยู่จนทุกวันนี้ว่า
 หมู่เกาะอินเดียฝ่ายตะวันตก โดยเข้าใจในครั้งนั้นว่าเป็นประเทศอินเดีย
 มีใช้ทวีป ๑ ท่างหาก คฤสโตเฟอโคลัมบัสถือเอาแผ่นดินที่ไปพบนั้น
 เป็นเมืองขึ้นของประเทศสเปน จึงเกิดอำนาจแข่งไปจุกเกตขึ้นในทางเที่ยว
 หาเมืองขึ้นแต่ครั้งนั้น จนต้องไปขออาชญาไปยังให้ข้องกันการที่จะแย่ง
 ชิงเมืองขึ้นกันในระหว่างไปจุกเกตกับสเปน ไปจึงเอาแผนที่โลกเท่าที่
 รั้อยู่ในเวลานั้นมาขีดเส้นแต่เหนือไปใต้ แลบอกอาชญาว่า ยันดา
 แผ่นดินข้างตะวันตกของเส้นนั้น ถ้าพวกสเปนไปพบให้เป็นเมืองขึ้นของ
 สเปน ข้างตะวันออกของเส้นให้เป็นของไปจุกเกต แต่ทั้งสองประเทศ
 ต้องสอนคฤศตศาสนาให้แพร่หลายในเมืองเหล่านั้น จึงจะมีอำนาจตาม
 อาชญาของไปป์

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๘ ในรัชกาลของพระเจ้ามานเอลครองกรุงโปร
 จุเกต พระเจ้ามานเอลให้วัดโคตาคามาคุมเรือรบ ๓ ลำพร้อมด้วยเครื่อง
 คัสตราวุธ ยันทุกสิ้นค้ายุโรปแลเครื่องราชบรรณาการสำหรับที่จะถวาย
 พระเจ้าแผ่นดินตามเมืองในประเทศตะวันออก เล่นอ้อมทวีปอาฟริกา
 ออกมาให้ถึงอินเดียให้จงได้ วัดโคตาคามาเล่นเรือผ่าคลื่นผนลมออก
 มาด้วยความลำบากเป็นอันมาก เรือมาเสียลงลำ ๑ เหลืออยู่แต่ ๒ ลำ
 มาถูกพายุนใหญ่พวกลูกเรือทนความลำบากกรากกว่าไม่ได้ จะขอให้กลับ
 หลายครั้ง วัดโคตาคามาไม่ยอมกลับ แต่เพียรเล่นเรือมาถึง ๑๑ เดือน
 จึงเล่นอ้อมทวีปอาฟริกามาได้ถึงเมืองเมลินเด ซึ่งอยู่ทางชายทะเลด้าน
 ตะวันออก มาหานำร่องได้ที่เมืองเมลินเด แล้วเล่นข้ามทะเลอาหรับมา
 ถึงเมืองกาฬิภูทอินเดีย เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๐๔๑

สมัยเมื่อไปจุเกตเล่นเรือจากยุโรปออกมาถึงอินเดียได้นั้น ใน
 ประเทศอินเดียได้มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงมากกว่าแต่ก่อนเสียเป็นอันมาก
 เป็นต้นว่าตั้งแต่เกิดศาสนาอิสลามขึ้นในแคว้นแคว้นแดนอาหรับ ถึงพวก
 อิสลามไม่ได้ยกกองทัพมารบพุ่งจนถึงแดนอินเดียก็จริง แต่ได้พากัน
 ออกมาเที่ยวตั้งทำการค้าขาย แลมาเที่ยวสอนศาสนาอิสลามอยู่ตลอด
 เวลาถึง ๖๐๐ ปี มีผู้คนพลเมืองเข้ารับถือศาสนาอิสลามเป็นอันมาก
 บ้านเมืองในประเทศอินเดียในเวลานั้นก็ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินที่มีอำนาจ
 ปกครองเป็นราชอาณาจักรใหญ่โตเหมือนเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก แยกกัน
 อยู่เป็นประเทศน้อย ๆ เมืองทางอินเดียข้างฝ่ายเหนือมีคนธรรมาฐเป็นต้น

ในเวลานั้นผู้คนพลเมืองก็เขารัตนยถอศาสนาอิสลามเสียแล้ว ข้างตอน
 กลางบางเมืองถอศาสนาอิสลาม แต่ที่ยังถอศาสนาพราหมณ์ก็ยังมี
 อยู่มาก แต่ตอนข้างใต้ยังถอศาสนาพราหมณ์ เมืองกาฬิณทวีสโคคา
 คามาเล่นเรือมาดังเป็นครั้งแรก ตั้งอยู่ชายทะเลข้างตะวันตกในแหลมมละยา
 เป็นราชธานีของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งถอศาสนาพราหมณ์ เรียกพระนามว่า
 พระเจ้าสมุทรินทร ส่วนการค้าขายตามหัวเมืองชายทะเลในอินเดีย ไม่ว่า
 ในเมืองที่ถอศาสนาอิสลามหรือถอศาสนาพราหมณ์ มีพวกพ่อค้าแขก
 อิสลามไปตั้งทำการค้าขายอยู่ช้านานแล้วทุกแห่ง วิธีค้าขายของพวกเขา
 เหล่านี้ ไปทูลขออนุญาตต่อพระเจ้าแผ่นดินตั้งห้างตามเมืองท่า รัชชอ
 สิ้นค้าในพื้นเมืองขึ้นทุกเรือไปเที่ยวจำหน่ายตามนานาประเทศตลอดจน
 ยุโรป แลรัชสิ้นค้าต่างประเทศมาจำหน่ายในพื้นเมือง ส่วนพระเจ้าแผ่นดิน
 ที่ปกครองบ้านเมือง ตั้งแต่มีพวกอิสลามมาตั้งทำการค้าขาย ก็เกิด
 ผลประโยชน์ทั้งในทางเกษียณอักษร แลตั้งคลังสินค้าซื้อขายสิ่งของ
 บางอย่างเปนของหลวง ได้กำไรอีกชั้น ๑ เมื่อว่าโดยย่อในเวลานั้นการ
 ค้าขายในระหว่างยุโรปกับประเทศทางตะวันออก คืออินเดียเป็นต้น อยู่
 ในมือของพวกพ่อค้าแขกอิสลามทุกอย่าง ไม่มีผู้ใดสามารถจะแย่งชิง
 เมื่อวีสโคคาคามาเล่นเรือมาดังเมืองกาฬิณทวีสโคคา ให้ขึ้นไปทูลพระเจ้า
 สมุทรินทรว่าเป็นราชทูตเชิญพระราชสาสน์แลเครื่องราชบรรณาการมา
 จากพระเจ้ากรุงไปเจกต ให้มาเจริญทางพระราชไมตรี ขอไปมา
 ค้าขายกับเมืองกาฬิณทวีสโคคา ฝ่ายพระเจ้าสมุทรินทรเคยได้ผลประโยชน์อยู่ใน

การค้าขายทั้งกล่าวมาแล้ว เมื่อใดที่ทราบว่าฝรั่งไปจุเกตจะมาขอทำการ
 ค่าขายอีกชาติ ๑ ก็ไม่มีความรังเกียจ รัชระองวัสโคตาคามาอย่างราชทัต
 แลยอมอนุญาตให้ ไปจุเกตซอขายสินค้าตามความประสงค์ แต่ฝ่าย
 พวกพ่อค้าแขกอิสลามในเมืองกาฬิภูฏ เมื่อรู้ว่าไปจุเกตเล่นเรือบนทุก
 สินค้ามาถึงอินเดียก็จากยุโรป ก็คิดคาคการล่องหน้าแลเห็นได้ตลอด
 ว่าถ้าพวกฝรั่งไปค้าขายกับอินเดียได้ โดยทางเรือ ผลประโยชน์การ
 ค่าขายของตนจำจะต้องตกต่ำ ด้วยทางที่พวกพ่อค้าแขกขนสินค้าไปมา
 ในระหว่างอินเดียกับยุโรป ต้องบนทุกเรือแล้วขนขึ้นเคียวกไปลงเรือ
 อีกต้องเสียค่าขนสินค้ามาก ฝรั่งเอาสินค้าบนทุกเรือเล่นตรงมาได้
 รวดเดียวเสียค่าขนน้อย คงจะขายสินค้ายุโรปได้ราคาถูกลงกว่า แลอาจ
 จะซื้อสินค้าในพื้นเมืองได้ราคาแพงกว่าตน ถ้าขยเคียวกันไป การค้า
 ขายคงจะไปตกอยู่ในมือฝรั่งหมด พวกพ่อค้าแขกอิสลามคิดเห็นดังนี้
 จึงตั้งใจจะกตกันมาแต่แรก เพื่อจะมีให้ ไปจุเกตไปมาค้าขายในอินเดีย
 ได้ดังประสงค์ ในเบื้องต้นพวกพ่อค้าแขกอิสลามทำอุบายให้เกิดข่าว
 เล่าลือให้ราษฎรหวาดหวั่นต่าง ๆ จนไม่กล้ามาค้าขายกับฝรั่ง แลไป
 ขลบาลเจ้าพนักงานให้แกลังกิดขวางหน่วงเหนี่ยววัสโคตาคามาให้ทำการ
 ได้สะดวก แต่ผเอิญในเวลานั้นมีฝรั่งชาวสเปนคน ๑ ซึ่งแขกอิสลาม
 เอาเขารัดแล้วพามาไว้ ที่เมืองกาฬิภูฏ ได้ทราบความคิดของพวกพ่อค้า
 แขกอิสลาม มีความสังสารพวกไปจุเกตด้วยเปนชาติฝรั่งด้วยกัน จึง
 ลอยนำความไปแจ้งแก่วัสโคตาคามา ๆ จึงอุบายซ้อนกลพวกพ่อค้าแขก

โดยแก่งทำเป็นไม่รู้เท่าราษฎรในเชิงคำชาย เมื่อเวลาเอาสินค้ายุโรป
 ขึ้นไปค้าขาย แม่พวกชาวเมืองจะติดตามจนถึงขาดทุนก็ยอมขาย ส่วน
 สินค้าที่ชาวเมืองนำมาขายให้ ถึงจะโก่งเอาราคาแพง วัสดุโคตาคามา
 ก็ยอมซื้อ พวกชาวเมืองเข้าใจว่าฝรั่งโง่ ก็พากันมาซื้อขายกับวัสดุโค
 ตาคามากขึ้น พวกพ่อค้าแขกอิสลามเห็นดังนั้น จึงเอาความไปยุยง
 แก่ขุนนางผู้ใหญ่ให้กราบทูลพระเจ้าสมุทรีนทรว่า กิริยาที่พวกไปจุด
 ซอขาย ก็ไม่คิดถึงทุนรอนตามท่านองค้ำชาย เห็นจะเป็นคนสอดแนม
 ที่ฝรั่งแต่งให้มาสืบสวนการงานบ้านเมือง เมื่อรู้กำลังแล้วฝรั่งคงจะยก
 กองทัพใหญ่มาตีเมืองเป็นแน่ พระเจ้าสมุทรีนทรเห็นจริงด้วย จึงให้จับ
 วัสดุโคตาคามากับพรรคพวกซึ่งขึ้นไปบนบกชิงไว้ ฝ่ายน้องชายวัสดุโคตาคา
 มาซึ่งอยู่ในเรือ เห็นพระเจ้าสมุทรีนทรทำแก่พี่ของตนดังนั้น ก็จับ
 ขุนนางเมืองกาฬิภูฏซึ่งลงไปอยู่ในเรือไว้ข้าง เมื่อมีเหตุเช่นดังนี้ พระ
 ราชครูผู้เป็นปโรหิตของพระเจ้าสมุทรีนทรเห็นว่า จะเกิดวุ่นวาย จึงเข้าไป
 ทูลพระเจ้าสมุทรีนทรว่า วัสดุโคตาคามาเป็นราชทูตมาแต่พระเจ้าแผ่นดิน
 ต่างประเทศ ซึ่งพระเจ้าสมุทรีนทรได้รับรองแล้วอย่างราชทูต ที่จะมา
 ทำร้ายผู้เป็นราชทูตผิดราชประเพณี พระเจ้าสมุทรีนทรจึงให้ปล่อยวัสดุโค
 ตาคามา แล้วกล่าวเกลี้ยไถ้ให้หายความเคียดแค้น วัสดุโคตาคามา
 ได้ออกรเรือจากเมืองกาฬิภูฏเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๐๔๓ แล่นไป
 แวะที่เมืองคานะนอ ซึ่งอยู่ชายทะเลฝั่งมละยาข้างเหนือเมืองกาฬิภูฏ

พวกพ่อค้าแขกอิสลามที่เมืองนนทบุรีแกลงอก แต่เจ้าเมืองคานะนอไม่เชื่อ
 ฟังคำขอร้องของพวกพ่อค้าแขกอิสลาม ช่วยเป็นธุระแก่พวกไปจุกเกตหา
 สินค้าได้เงินเหลือรวางเรือ วัลโคตาคามาสำเร็จความประสงค์แล้ว ก็
 แล่นเรือจากอินเดียนกลับไปถึงเมืองไปจุกเกตเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๐๔๒
 การที่วัลโคตาคามาแล่นเรือมาได้ถึงอินเดียนครานั้น เป็นประโยชน์
 อย่างสำคัญแก่ไปจุกเกต ด้วยตั้งแต่ไปจุกเกตพากเพียรตรวจทางทะเลมา
 ได้เกาะแลบ้านเมืองชายทะเลอาฟริกาตามรายทางไว้เป็นเมืองขนบ้างเป็น
 ไม้ตรีบ้าง ขยายอำนาจแลอาณาจักรออกมาโดยลำดับ มีที่พักเป็น
 ระยะเวลาตลอดทางแล้ว พอรู้ทางว่ามาถึงอินเดียนได้ ก็อาจจะจัดการ
 เติร์เรือไปมาค้าขายถึงอินเดียนได้ทันที ส่วนผลประโยชน์ที่จะพึงได้ใน
 การค้าขายกับอินเดียนนั้น แต่เพียงในเที่ยวแรกที่วัลโคตาคามาด้วย
 เรือ ๒ ลำ ราคาสินค้าที่ไปเมื่อไปคิดราคาเทียบกันที่ต่างเรือ
 ออกมาครั้งนั้น ไปจุกเกตได้กำไรถึง ๖๐ เท่า จึงเกิดความทเยอทยาน
 ยินดีกันอย่างยิ่งในประเทศไปจุกเกต ด้วยแลเห็นทั่วกันว่าประเทศ
 ไปจุกเกตจะเป็นประเทศที่มั่งคั่งทั้งอำนาจแลทรัพย์สินสมบัติ ต่อมาการก็
 เป็นจริงดังนั้นทุกประการ
 ครั้นถึง พ.ศ. ๒๐๔๓ พระเจ้ากรุงไปจุกเกตให้แต่งเรือออกมาอินเดียน
 อีก คราวนี้คิดการเตรียมแก้ไขความขัดข้องมาเสร็จ ด้วยได้ความรู้แล้ว
 ว่าทางตะวันออกพวกอิสลามอิสลาม ซึ่งเคยเป็นข้าศึกกับฝรั่งมาหลาย
 ร้อยขยงมีอำนาจอยู่ แลการค้าขายทางตะวันออกก็อยู่ในมือของคน

พวกนั้น การที่ไปจุดอกออกมาประเทศตะวันออกคงจะถูกพวกแขกท้อ
 สำนานอิสลามคิดร้ายเกี่ยวกัน ทั้งการสอนคฤศตศาสนาแลการค้าขาย
 มิให้ไปจุดอกทำการไต่สวน ภัยเหตุนี้ เรือที่แต่งให้ขึ้นทุกสิ้นค้า
 แลพาพวกบาทหลวงออกมาสอนคฤศตศาสนาในคราวที่ ๒ นั้น พระเจ้า
 กรุงไปจุดอกจึงให้แต่งเป็นกองทัพ มีจำนวนเรือรบ ๑๓ ลำ กระสุนดินดำ
 แลนายไพร่พลทหารประจำลำรวม ๑๕๐๐ คน ก็เลือกสรรคัดเลือกวันที
 กล้าหาญชำนาญศึก ให้เปโคโร อัลวเรส คาบรัล เป็นแม่ทัพแลเป็น
 ราชทูตคุมเครื่องราชบรรณาการออกมาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้า
 แผ่นดินผู้ครองประเทศตาม ราชทางบนคาบที่เข้ากับไปจุดอก แลมอญ
 อำนาจออกมาที่คาบรัลในครั้งนั้น ว่าถ้าย่านโค เมืองโค หรือบุคคล
 จำพวกโค ชักขวางแก่การของไปจุดอกกล่าวโดยดีไม่ตลอดแล้ว
 ก็ให้ใช้กำลังปราบปรามเอาไว้ในอำนาจให้จึงได้

คาบรัลยกกองทัพเรือออกจากเมืองไปจุดอกเมื่อเดือนมีนาคม
 พ.ศ. ๒๐๔๓ ใช้ใบเรือลงมาถึงแหลมเวอเดแล้ว แล่นก้าวออกไปใน
 มหาสมุทรแอตแลนติก เรือไปถูกพายพัดซัดข้ามมหาสมุทรไปพบเมือง
 บราซิลในอเมริกาใต้เข้า จึงได้เมืองบราซิลเป็นเมืองขึ้นของไปจุดอก
 ในคราวนั้น คาบรัลแล่นเรือกลับจากเมืองบราซิลข้ามมหาสมุทรแอต
 แลนติกมาถึงเมืองเมลินเดในอาฟริกาข้างตะวันออก ซึ่งเป็นไมตรีกับ
 ไปจุดอกมาแต่ก่อน เมื่อเดือนกรกฎาคม เรือที่ไปด้วยกัน ๑๓ ลำ
 ไปแตกเสียกลางทางข้าง ต้องกลับข้าง พลตกกันข้าง เหลืออยู่แต่ ๖ ลำ

คาบรลชนารองที่เมืองเมลินเคแล้วก็แล่นข้ามทะเลอาหรับมา รวมเวลา
 ตั้งแต่ออกจากเมืองไปจนกระทั่งมาได้ ๖ เดือน จึงถึงท่าเมืองกาฬิภูฏ
 เมืองสนเคอนสิงหาคม พระเจ้าสมุทรวินทรเมื่อเห็นกองทัพเรือไปจนกระทั่ง
 ยกมาคราวนี้ ก็ให้ข้าราชการออกไปรับ พาคาบรลชนไปเฝ้าถวาย
 เครื่องราชบรรณาการ แลยอมทำสัญญาอนุญาตให้พวกไปจนกระทั่ง
 ตั้งห้างค้าขายที่เมืองกาฬิภูฏตามประสงค์ แต่ครั้นเมื่อสร้างห้างสำเร็จ
 แล้วไปจนกระทั่งหาซื้อสินค้าอยู่ ๒ เดือน ไม่ได้สินค้าจึงสงสัยว่า
 เพราะพวกพ่อค้าแขกอิสลามอธิบายซึ่งรับชอบนคาสั่งสินค้า ซึ่งรู้ว่าพวก
 ไปจนกระทั่งต้องการไวเสียก่อน ไม่ให้พวกไปจนกระทั่งหาซื้อได้ คาบรลไป
 ทูลความต่อพระเจ้าสมุทรวินทร ๆ ก็มิรู้ที่จะทำประการใด คาบรลช้ใจ
 จึงให้ไปแย่งเอาสินค้าของพวกพ่อค้าแขกอิสลามซึ่งกำลังเอาลงบนทกเรือ
 ที่จอดอยู่ในอ่าว พวกพ่อค้าแขกอิสลามที่อยู่บนบก เมื่อเห็นพวก
 ไปจนกระทั่งปล้นเอาสินค้าของตนดังนั้น ก็คุมพรรคพวกยกมาปล้นสินค้า
 ที่ห้างของไปจนกระทั่งข้าง พวกแขกอิสลามกับพวกไปจนกระทั่งเกิดรบกันขึ้น
 ในเมืองกาฬิภูฏ พวกแขกอิสลามมากกว่าฆ่าไปจนกระทั่งตาย ๕๔ คน
 แลเผาห้างของไปจนกระทั่งเสียสิ้น พวกกองทัพเรือไปจนกระทั่งเห็นพวกแขก
 อิสลามทำร้ายพวกของตนที่อยู่บนบก ก็ยกกำลังไปตีปล้นเรือของพวก
 พ่อค้าแขกอิสลาม บนคาทจอดอยู่ในอ่าวเมืองกาฬิภูฏ ฆ่าพวกแขก
 ล้มตายเป็นอันมาก แลเผาเรือเหล่านั้นเสียถึง ๑๐ ลำ แลเลยเอา
 ยืนใหญ่ยิงเมืองกาฬิภูฏอยู่ ๒ ชั่วโมง แลจึงถอนสมอใช้ใบเรือไป

จากเมืองกาฬิภูฏ ไปพบเรือแขกเข้าที่ไหน พวกไปจุดก็ปล้นเรือแขก
 ตลอดทางมา จึงเกิดสงครามขึ้นระหว่างพวกไปจุดกับพวกแขก
 อิสลามขึ้นแต่ครั้งนั้น

เรื่องราวที่พวกไปจุดทำอย่างไรต่อมาในอินเดีย มีมากมาย
 เกินกว่าจะอธิบายได้ โดยพิสดารในที่นี้ ตั้งแต่พวกไปจุดเกิดรบชน
 กับพวกพ่อค้าแขกอิสลามที่เมืองกาฬิภูฏ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๓ แล้ว แต่
 กับการค้าขายของพวกไปจุด ก็กลายเป็นเอากำลึงเทียวแย่งชิงทรัพย์
 สมบัติหาอำนาจแลอาณาจักรทางตะวันออก เอาแต่ชื่อว่าเทียวสอนคฤศต
 ศาสนาแลค้าขายชนบ่งหน้า เพราะการใช้ขันทไฟใหญ่น้อยแลวิธรบพุ่ง
 ในทางทะเล พวกชาวตะวันออกยังไม่ชำนาญเท่าไปจุด ๆ น้อย ๆ คน
 เคยรบชนะพวกชาวอินเดียที่มากกว่าหลายคราวจึงได้ใจ แต่
 นั้นไปจุดก็แต่งกองทัพเรือออกมาจากยุโรปทุกปี พบเรือพวกแขกเข้าที่
 ไหนก็ปล้นเอาทรัพย์สมบัติแลทำลายเรือเสีย ส่วนเมืองตามชายทะเล
 ในอินเดีย เมืองไหนที่ยอมเข้ากับไปจุด ๆ ก็ตั้งห้าง แล้วยุบายทำ
 ห้างขึ้นเป็นข้อมเอากำลึงทหารที่มารักษาภคชเจ้าบ้านผ่านเมือง
 เอาเป็นเมืองขึ้นของไปจุดบ้าง เมืองไหนที่ไม่เข้าด้วย หรือไม่ค้าขาย
 ด้วยไปจุดก็ถือว่าเป็นข้าศึกเทียวรบพุ่งทำร้ายต่าง ๆ ไม่ชำนาญเท่าใด
 เมืองอินเดียตามชายทะเลฝั่งมละบาก็ตกอยู่ในอำนาจไปจุดหลายเมือง
 ส่วนการค้าขายเมื่อไปจุดเทียวทำลายเรือของพวกพ่อค้าแขกอิสลามเสีย
 เป็นอันมากแล้ว ไปจุดก็ได้สินค้าประเทศทางตะวันออก เมืองไปจุดเกิด

เป็นที่ชุมนุมการค้าขายกับประเทศทางตะวันออกชนใหญ่โต จนเมือง
 ฝรั่งเศสแลเวทเลเมคิเตอเรนเนียน ซึ่งเคยร่ำรวยด้วยการค้าขายกับประเทศ
 ทางตะวันออกตามเส้นทางเปอเซียแลอียิปต์ ถึงความอืดคืดซัดสนไป
 หลายเมือง เมื่อการค้าขายกับประเทศทางตะวันออกเปลี่ยนไปเพื่องฟู
 เป็นตลาดใหญ่อยู่ที่เมืองไปจุกเกตตั้งกล่าวมานี้ จึงมีชาวไปจุกเกตเป็น
 อันมากทยอทยานอยากออกมาหาทรัพย์สมบัติทางตะวันออก พวกผู้ดี
 มีสกุล ก็เข้าไปรับอาสาเป็นนายทหารข้าง ออกมาเป็นผู้สอนศาสนา
 ข้าง ที่เป็นฝรั่งเศส ก็ไปอาสาเป็นลูกเรือแลพลทหาร ด้วยความเข้าใจ
 ทั่วกันว่า เป็นช่องทางที่จะออกมาปราบปรามพวกอิสลาม เอาทรัพย์
 สมบัติของพวกมิชลาทิสจิวไปเป็นอาณาประโยชน์ อย่างพวกอิสลาม
 ไต่เคยทำแก่อย่าตายายของตนมาแต่ก่อน ไม่ถือว่าเป็นบาปกรรมอันใด
 เมื่อไปจุกเกตไปมาหาหนั้นไต่ที่ชายทะเลอันเคียดแล้ว ไต่ข่าวว่า
 ทางตะวันออกต่อมา มีเมืองมละกาเป็นเมืองท่าสำคัญในทางรับส่งสินค้า
 ระหว่างเมืองจีนกับอินเดีย แลมีสินค้าตามเมืองที่ไกลเคียดซึ่งมาขาย
 ที่เมืองมละกา มาก เมื่อขมโรง จุลศักราช ๘๗๐ พ.ศ. ๒๐๕๓ ตรงในแผ่นดิน
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระเจ้ากรุงไปจุกเกตจึงแต่งตั้งให้ โลเปสเคอสิไครา
 คุมเรือกำปั่นรบ ๔ ลำ เป็นราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีกับเจ้าเมือง
 มละกา ซึ่งเป็นแขกมลายูนับถือศาสนาอิสลามแล้วในเวลานั้น เจ้าเมือง
 มละกา ก็รับรองสิไคราอย่างราชทูต แลยอมให้ที่ตั้งห้างตามประสงค์
 แต่เมื่อพวกไปจุกเกตขึ้นไปซื้อขายสินค้าที่ห้างตั้งใหม่ ไปเกิดวิวาทขึ้น

กับพวกชาวเมืองมละกา ลีโคราสงสัยว่าเจ้าเมืองมละกาคิดกลอุบาย
 เข้ายกพวกพ่อค้าแขกอิสลามจะทำร้าย ลีโครามีความโกรธเป็นกำลัง
 จึงจับพวกชาวมละกาที่ลงมาอยู่ในเรือ เอาลูกธนูเสียบหนึ่งหัวประจาน
 ส่งขึ้นไป บอกเจ้าเมืองมละกาว่าถ้าไม่คยกับไปจุดเกิดโดยดี ไปจุดเกิด
 จะตีเอาเมืองมละกาให้จงได้ ฝ่ายเจ้าเมืองมละกาเห็นไปจุดเกิดคหมีน
 ก็โกรธ จึงให้ขุนนางคน ๑ มีตำแหน่งเป็นบัณฑิตหาว่า การฝ่ายทหาร
 คุมกำลังไปล้อมจับไปจุดเกิดที่ขึ้นไปชอขายอยู่บนบก ฆ่าฟันตายเสียข้าง
 จับเป็นไว้ได้เป็นตัวจำนำก็หลายคน ลีโคราไม่มีกำลังพอที่จะตีเอาเมือง
 มละกาได้ ในคราวนั้น ท้วยพวกพลเรือขึ้นไปถุกพวกชาวมละกาฆ่าฟัน
 แลจับไว้เสียมาก จึงให้เฆาเรือไปจุดเกิดเสีย ๒ ลำ เอาคนมาลงเรือที่ยัง
 เหลืออยู่ ๒ ลำแล่นกลับไป เมื่อความทราบถึงกรุงไปจุดเกิดว่า เจ้าเมือง
 มละกาทำร้ายแก่พวกไปจุดเกิด ก็ให้เตรียมกองทัพจะยกมาตีเมืองมละกา
 แต่ประจวบเวลาเกิดเหตุขึ้นในอินเดียแลทางทะเลแดง ท้วยพวกเจ้าข่าน
 ผ่านเมืองแขกที่ถูกไปจุดเกิดรังแกกคชต่าง ๆ หลายเมืองเข้ากันรบพุ่ง
 ไปจุดเกิด ๆ ต้องปราบปรามอยู่จนขมแม่ จุลศักราช ๘๗๑ พ.ศ. ๒๐๕๒
 อีฟฟอนโสอิลยเคอเคแม่ทัพใหญ่ซึ่งเป็นข้าหลวงต่างประเทศองค์ของพระเจ้า
 ไปจุดเกิด จึงยกกองทัพเรือมายังเมืองมละกา กองทัพอิลยเคอเคแล่นมา
 พยเรือแขกที่ไหหนักตซึ่งเรือมาจนถึงเมืองมละกาเมื่อเดือนมิถุนายน อุบาย
 ให้ไปบอกเจ้าเมืองมละกา ว่าเป็นราชทูตจะมาเป็นไมตรีโดยดีไม่รบพุ่ง
 ให้เจ้าเมืองมละกาส่งตัวพวกไปจุดเกิดที่จับไว้เป็นตัวจำนำลงมาให้แล้ว อิลย

เคอเค็กจะขึ้นไปหาเจ้าเมือง ข้างเมืองมละกา ก็ให้มายอกว่า จะยอมเป็น
 ไม้ตรีแลจะส่งพวกไปจุกเกตคนให้ แต่ขอให้อลิบเคอเค็ขึ้นไปทำทาง
 ไม้ตรีเสียก่อน อลิบเคอเค็คอยอยู่เห็นการไม่ตกลงกัน ก็ยกกำลังขนต์
 เมืองมละกา ไตรบพุ่งกันถึงตลุมบอน ชาวมละกาสู้ไม้ตรีต้องถอย
 ออกไปนอกเมือง พวกไปจุกเกตเผาเมืองมละกาเสียแล้วถอยกลับลงเรือ
 พวกชาวมละกา ก็กลับเข้ามาตั้งค่ายอยู่ในเมืองอีก ในเวลานั้นมีลำเภาจิน
 มาค้าขายอยู่ที่เมืองมละกาประมาณ ๓๐๐ ลำลำเภาจินจะกลับไปเมือง
 อลิบเคอเค็จึงให้ไปจุกเกตคน ๑ ชื่อเฟอนันเดอหนึ่งชื่อโดยสานเรือลำภา
 จินเข้ามากรุงศรีอยุธยา ขอเป็นไม้ตรีไปค้าขายกับไทย ด้วยได้ทราบว่า
 เมืองมละกาเป็นเมืองขนต์ของไทยมาแต่ก่อน

อลิบเคอเค็มาตระเตรียมการอยู่ที่เรือ พอพร้อมเสร็จก็คุมกำลัง
 ขนต์เมืองมละกาครั้งที่ ๒ ในเดือนสิงหาคม คราวนี้รบพุ่งกันเป็นสามารถ
 พวกเจ้าเมืองมละกาสู้ไปจุกเกตไม้ตรีได้ก็แตกหนี เมืองมละกาจึงได้อยู่ใน
 อำนาจไปจุกเกตแต่นั้นมา

เมื่อไปจุกเกตได้เมืองมละกาไว้เป็นพื้นแล้วถึงขบาล จุลศักราช ๘๘๐
 พ.ศ. ๒๐๖๓ พระเจ้ามานเอลพระเจ้าแผ่นดินไปจุกเกตจึงแต่งตั้งให้ควดเต
 โคเอลโล เป็นราชทูต เข้ามาทำสัญญาัมทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระ
 พระรามาริขิตที่ ๒ ณ กรุงศรีอยุธยาในคราว ๆ เดียวกับไปทำทางพระราช
 ไมตรีกับพระเจ้าหงสาวดี ตามจดหมายเหตุของไปจุกเกตว่า พระเจ้า
 กรุงศรีอยุธยาทรงยินดียิ่งเป็นไมตรีกับไปจุกเกต พระราชทานอนุญาตให้
 ไปจุกเกตตั้งห้าง ไปมาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยาแลที่เมืองปัตตานได้ตาม

ประสงค์ แลจะรับแต่งตั้งกองทัพไทยไปช่วยไปจุกเกตปราบปรามพวกแขก
ที่มาตีเมืองมละกาด้วย ต่อมาปรากฏว่าไปจุกเกตได้รับอนุญาตให้ไปตั้ง
ห้างค้าขายที่เมืองนครศรีธรรมราชแลเมืองมฤทอีก ๒ เมือง

ถึงขเถาะ จุลศักราช ๘๘๑ พ.ศ. ๒๐๖๒ ไปจุกเกตไปขอเป็นไมตรี
กับพระเจ้าหงสาวดี ๆ ก็ยอมให้ไปมาค้าขายตามประสงค์ แลให้ไปจุกเกต
ตั้งห้างที่เมืองเมาะตะมะแห่ง ๑ ไปจุกเกตจึงเป็นไมตรีกับไทยแลมอญแต่
นั้นมา

เรื่องที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เติมเมืองมละกา
เป็นเมืองชนของไทย ขอนไม้มีทสังสัย ด้วยหนังสือทั้งปวงทั้งของไทย
ของมลายูแลของฝรั่งถูกต้องกัน แลมีเนื้อความในพระราชพงศาวดาร
แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ไทยได้ยกกองทัพลงไปตีเมือง
มละกาเมื่อขลุ่ย จุลศักราช ๘๑๗ (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) พ.ศ. ๑๘๘๘
แต่จะมีผลอย่างไรไม่ได้กล่าวไว้ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ข้าพเจ้า
เข้าใจว่าเหตุที่ไทยยกกองทัพลงไปตีเมืองมละกาเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถนั้น เห็นจะเป็นด้วยเรื่องเจ้าเมืองเขารัตถอศาสนา
อิสลาม เอาใจไปเฝ้าแม่แก่พวกอาหรับที่มาเป็นครูบาอาจารย์สอนให้
กระต้างกระเดื่องชน แต่กองทัพไทยเห็นจะตีไม่ได้เมืองมละกาในคราวนั้น
เมื่อไปจุกเกตมาตีเมืองมละกาเกรงจะเกิดวิวาทชนกับไทย ซึ่งเป็นเจ้าของ
เมืองมละกาอยู่แต่เดิม จึงแต่งราชทูตเข้ามาขอเป็นไมตรีกับไทย ใน

เวลานั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ยังไม่เสร็จสงครามกับเชียงใหม่ จึงรบ
เป็นไมตรีกับไปจุกเกต

การที่ไปจุกเกตมาเป็นไมตรีกับไทยก็ กษัตริย์ก็ ไม่มาเกาะกะ
วุ่นวายเหมือนกับเมืองแขกในอินเดีย เพราะ ๒ ประเทศนี้ถือพุทธศาสนา
ไม่มีสาเหตุที่จะวิวาทกันด้วยเรื่องลทธิศาสนาประการ ๑ อีกประการ ๑
ทั้ง ๒ ประเทศเป็นประเทศใหญ่ ที่มีอำนาจปกครองบ้านเมืองได้ สัตว์ชาติ
ไปจุกเกตจะทำร้ายไม่ได้เหมือนในอินเดีย จึงมาค้าขายแต่โดยดี ใช้แต่
เท่านั้น ยังมีพวกฝรั่งไปจุกเกตที่คิดหาสินจ้างโดยลำพังตัว พวกนั้นเข้ามา
อยู่ในบ้านเมืองมารบจ้างเป็นทหารทำการรบพุ่งให้ทั้งไทยแลมอญ การ
ค้าขายแลเป็นไมตรีกับฝรั่งต่างประเทศ ได้เริ่มต้นมีมาแต่ในรัชกาลของ
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยมูลเหตุดังอธิบายมานี้.

อธิบายเรื่องพระเทียรราชาไต่ราชสมบัติ

ก. อธิบายเรื่องพงศาวดาร

เรื่องพระเทียรราชามีปรากฏในหนังสือขุนโตไปๆเกิดแต่แม่ธรวา
พ.ศ. ๒๑๕๗ เรื่อง ๑ มีในหนังสือพระราชพงศาวดารซึ่งสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชดำรัสสั่งให้พระโหราธิบดี แต่งเมื่อขวอก พ.ศ. ๒๒๒๓ พระยา
ปริยัติธรรมธาดา (แพ เปரியัญ) เมื่อยังเป็นหลวงประเสริฐอักษรนิติ
เป็นผู้ได้ต้นฉบับมา หอพระสมุด ฯ จึงเรียกว่า “พระราชพงศาวดาร
ฉบับหลวงประเสริฐ” เรื่อง ๑ มีในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับ
สมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพน ฯ แต่งในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร
กรมพระปรมาธิบดีชินอรสทรงแต่งต่อ จึงเรียกกันว่า “พระราชพงศาวดาร
ฉบับสมเด็จพระปรมาธิบดีชินอรส” ฉบับ ๑

ในบันทึกนี้จะเอาเนื้อความตามพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระ
พระปรมาธิบดี ฯ ซึ่งเรื่องพิสดารกว่าฉบับอื่น มาตั้งเป็นเค้าสำหรับวินิจฉัย
แลแบ่งความขึ้นเป็นข้อๆ หมายเลขไว้ โดยลำดับ ให้สะดวกแก่การวินิจฉัย
เรื่องพงศาวดารตอนพระเทียรราชามีบรรยายดังต่อไปนี้ คือ

๑ เมื่อขจอ จุลศักราช ๘๘๘ สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จ
ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ เสร็จการสงครามแล้วเสด็จกลับจากเมืองเชียง
ใหม่ เมื่อเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ เมื่อมากลางทางเกิดประชวรพระโรค
จับจับนัสวรรคต (ในเดือน ๕) ขกัญ จุลศักราช ๘๘๘

๒ สมเด็จพระไชยราชาธิราชมี (แต่) พระราชโอรสเกิดด้วยท้าว
 คริสต์ดาจันทรพระสนมเอก ๒ พระองค์ ทรงพระนามพระแก้วฟ้า (พงศาวดาร
 ข้างฉบบเรียกว่าพระยอดฟ้า) พระชนม์ได้ ๑๑ ปี พระองค์ ๑ พระศรีศิลป์
 พระชนม์ได้ ๕ ปี พระองค์ ๑ พระแก้วฟ้าได้บรรชทายาทเป็นพระเจ้า
 แผ่นดิน

๓ พระแก้วฟ้า ทรงพระเยาว์จะว่า ราชการแผ่นดินเองยังไม่ได้
 ท้าวคริสต์ดาจันทรพระมารดาจึงว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์

๔ การที่ท้าวคริสต์ดาจันทรได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินครั้งนั้น
 พระเทียรราชาเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ขึ้นโตไปจู่เกิด
 ว่าเป็นพระอนุชาต่างพระชนม์กัน) มีความหวั่นหวาดเกรงว่าถ้าคงเป็น
 คฤหัสถ์อยู่จะไม่พ้นภัยอันตราย พอเสร็จการถวายพระเพลิงพระบรมศพ
 แล้ว จึงออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ณวัดราชประดิษฐาน (ที่ตำบลท่า
 ทวายในพระนคร)

๕ พระแก้วฟ้าเสวยราชย์ (เป็นปรกติ) มาได้ ปี ๑ ถึงวันเสาร์
 เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ บขวค จุลศักราช ๙๙๐ เสด็จออกสำนักรมพร้อมด้วย
 มขอำมาตย์มนตรี มีขบสั่งให้เอาช้าง (ต้น) ขำรุงกัน ๑๑ เชิญช้างตัว
 ช่อพระยาไฟนั้นงาหักเป็น ๓ ท่อน แลต่อมาเกิดนิมิตต่อนเป็นอุปมงคล
 อีกหลายอย่าง

๖ อยู่มาวันหนึ่งท้าวคริสต์ดาจันทรออกไปเที่ยวเล่นณพระที่นั่งพิมาน
 รัตยาหอพระข้างหน้า เห็นพณบุตรศรีเทพพนักงารเฝ้าหอพระ นางเกิด

สมัครกัใคร่ (ครั้นเมื่อกลับคนเข่าวัง) จึงให้ข้าหลวงเอาเมี่ยงหมาก
ห่อผ้าเช็ดหน้าไปประทาน ฝ่ายพันบุตรศรีเทพรู้ใจนาง ก็ฝากดอกจำปา
ให้สาวใช้เข้าไปถวายตอบแทน ต่อมาท้าวศรีสุทนต์จึงได้สั่งพระยา
ราชภักดีให้ย้ายพันบุตรศรีเทพเข้าไปเป็นตำแหน่งขุนชินราช (รักษา)
พนักงานเฝ้าหอพระข้างใน แล้วลอบเป็นชู้กับขุนชินราชมาช้านาน

๗ ท้าวศรีสุทนต์ อยากจะให้ขุนชินราชชายชู้ได้ครองราช
สมบัติ จึงเลอบันตาคักคิดเป็นขุนวรวงศาธิราช ให้มีตำแหน่งเป็นผู้
พิจารณาเลขสมสังกตพรรค หวังจะให้มีกำลังมากขึ้น (ขึ้นโตว่าให้
เป็นผู้บังคับทหารรักษาพระราชวัง) แลให้อยู่ที่จวนริมศาลาสารบาญชี
(ใกล้พระราชวังข้างคานหน้า)

๘ ต่อมาท้าวศรีสุทนต์สั่งให้ปลุกจวน (ศาลา) ที่ว่าการของ
ขุนวรวงศาธิราช (ชนในพระราชวัง) ทริมประตูคืนใกล้ต้นหมัน แล
ให้เอาเตียงอันเป็นราชอาสน์ไปตั้งไว้สำหรับขุนวรวงศาธิราชนั่ง หวังจะ
ให้ข้าราชการทั้งปวงอ่อนน้อมยำเกรง

๙ อยู่มาวันหนึ่ง (เจ้า) พระยามหาเสนาบดี ที่สมุหพระกลาโหม
กับพระยาราชภักดี (รู้ว่าท้าวศรีสุทนต์เป็นชู้กับขุนวรวงศาธิราช แล
ให้กำลังแก่ชู้ถึงปานนั้น) พุดกันว่า เมื่อแผ่นดินเป็นทรยศเช่นนี้เราจะ
คิดประการใด รุ่งชนท้าวศรีสุทนต์มรยสั่งให้หาเจ้าพระยามหาเสนาบดี
เข้าไปเฝ้าที่ประตูคืน (แกล้งหวังเห็นยวไว้) ครั้นกลับออกมาเวลาค่ำ
มีผู้ลอบแทงเจ้าพระยามหาเสนาบดีตาย

๑๐ ขณะนั้นท้าวศรีสุทนต์จันทรมุขมกรชน ฝั่งตรัสแก่ข้าราชการ
 ทั้งปวง ว่าพระแก้วฟ้ายังทรงพระเยาว์นัก สาละวันแต่จะเล่น หัวเมือง
 ฝายเห็นอภัยยังไม่ปรกติ (นางจะว่าราชการแผ่นดินต่อไปแต่โดยลำพัง
 เกรงจะเหลือกำลัง) คิดจะให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
 ไปกว่าพระแก้วฟ้าจะทรงพระเจริญ ข้าราชการทั้งปวงจะเห็นประการใด
 พวกข้าราชการรู้อัธยาศัยของนางก็รับว่าเห็นชอบด้วย นางจึงให้กรมวัง
 เหาพระราชนานไปรับขุนวรวงศาธิราชเข้าไป ราชาก็ยกขึ้นเป็นพระเจ้า
 แผ่นดิน ขุนวรวงศาธิราชจึงตั้งให้นายจันบ้านมหาโลกผู้น้องเป็นพระมหา
 ออุปราช แล้วให้มิตราให้หาผู้ว่าราชการหัวเมืองเข้ามา (ถือน้ำกระทำ
 สัตย์ตามประเพณี)

๑๑ เมื่อขุนวรวงศาธิราชได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ฝั่งคบคิดกับ
 ท้าวศรีสุทนต์จันทร์ ให้คุมสมเด็จพระแก้วฟ้าไปปลงพระชนม์เสียณวัดโคก
 พระยา เมอวนอาทิตย์ เดือน ๘ ขน ๕ ค่ำ ขลุ จุลศักราช ๘๘๑
 สมเด็จพระแก้วฟ้าครองราชสมบัติได้ ๓ กบ ๒ เดือน

๑๒ ครึ่งนั้นขุนพิเรนทรเทพเชื้อพระวงศ์ กษัตริย์อินทรเทพ หมื่น
 ราชเสนหา หลวงศรียศ (ชาว) บ้านลานตากฟ้า (แขวงสุพรรณบุรี)
 คิดกันจะกำจัดขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุทนต์จันทร์ แลถวายราชสมบัติ
 แก่พระเทพราชาที่ทรงผนวช ครั้นพร้อมใจกันแล้วจึงไปทูลความแก่
 พระเทพราชา ๆ ก็เห็นชอบด้วย แล้วปรึกษากันต่อไปว่าควรจะเสียด
 เทียนดูเสียก่อน ให้รู้นิมิตว่าจะทำการสำเร็จหรือไม่ ขุนพิเรนทรเทพ

ไม่เห็นชอบด้วย แต่ต่อมาในเวลาค่ำวันหนึ่งพระเทียรราชาชักชวนทั้ง ๓
 ขุนพากันไปเสวยเทียนที่ในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐาน ขุนพิเรนทรเทพ
 ไปเห็นเข้าก็โกรธว่าจะทำการใหญ่โตถึงเพียงนี้จึงจะมามีวเสียงทนาย
 ว่าแล้วคายชานหมากทิ้งไปด้วยกำลังชกใจ ฉอญชานหมากตรงไปถูก
 เปลวไฟเทียนเล่มขนวรวงศาธิราชด้วย แลขณะนั้นพอมิพระภิกษุรูปหนึ่ง
 เข้าไปในพระอุโบสถ (เห็นเสียงเทียนกัน) อวยพรว่าให้สำเร็จตั้ง
 ปรารถนาเถิด ก็เห็นเป็นศุภนิมิตต์มีความยินดีทั้ง ๔ คน

๑๓ เมื่อเสียงเทียนแล้วประมาณ ๑๕ วัน พอมิข่าวออกมาจาก
 เมืองลพบุรี ว่าช่างพลายตัวใหญ่รูปงามเข้ามาติดไขลงหลวง (เจ้าพระยา
 จักร) สมุหนายกนำความขนกกราบบังคมทูลตามธรรมเนียม ขนวรวงศา
 ธิราชสั่งให้ปักไขลงข้างเข้ามาจับที่พระเนยควัดของ จะไปคุดคล้องข้างนั้น

๑๔ ขุนพิเรนทรเทพเห็นได้ช่องจึงคิดกับพรรคพวกที่ร่วมใจ จะ
 กำจัดขนวรวงศาธิราชเวลาออกจากพระราชวังไปคุดคล้องข้าง ขณะนั้น
 พอพระยาสุวรรณคโลกกับพระยาพิไชยเข้ามาถึงกรุง ฯ ขุนพิเรนทรเทพ
 จึงไปชักชวนเข้าเป็นพรรคพวกอีก ๒ คน แลได้หมื่นราชเสนาหา (นอก
 ราชการ) เข้าร่วมคิดด้วยอีกคน ๑ คิดกันจะทำการที่จะทำร้ายขนวรวงศา
 ธิราชให้สิ้นทั้งพรรคพวก จึงให้หมื่นราชเสนาหา (นอกราชการ)
 ปลอมเป็นทนายเลือก (ที่ตั้งจุกช่องในทางเสด็จ) ไปคอยตักยิงอุปราช
 จนเมื่อเวลามาพระเนยค ส่วนขุนพิเรนทรเทพกับพระยาสุวรรณคโลก
 พระยาพิไชย หลวงศรียศ หมื่นราชเสนาหา (ในราชการ) ลงเรือคน

ละลำพลพายมีเครื่องศัสตราวุธซ่อนในเรือครบบมือไปแต่เวลาตก ไปจอด
 ชุ่มอยู่ที่คลองบางปลาหมอ (สืบไม่ได้ความว่าอยู่ตรงไหน แต่เห็นจะ
 เป็นคลองแยกจากคลองเมืองทางฝั่งเหนือ อยู่พอพ้นเขตพระราชวัง
 ไปทางบ้านตวันออก เคยวันสูญอยู่แล้ว) ขุนอินทรเทพนั้น (เป็นเวร)
 ลงเรือตามเสด็จในขบวน ก็เตรียมไปพร้อมสรรพเช่นเดียวกัน

๑๕ ครั้นถึงวันกำหนด เวลาเช้าตรู่ขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรี
 สุกาจันทร พาพระศรีศิลป์กับธิดาที่เกิดใหม่ลงเรือพระที่นั่ง (ที่ท่าวาสุกรี)
 ออกจากท่าไปพอน้ำปากคลองสระบัว พวกที่ไปชุ่มคอยทำร้ายก็พากัน
 เอาเรือออกสกัดหน้า ขุนวรวงศาธิราชเห็นเรือมาแปลกประหลาดทรงถาม
 ไปว่า “ เรือใครเข้ามา ” ขุนพิเรนทรเทพร้องตอบว่า “ กูจะมาเอาชีวิต
 มึงทั้งสอง ” ขณะนั้นเรือขุนอินทรเทพที่ไปในขบวนก็ขนานกันไป ช่วยกัน
 ทุ่มมรุมจับขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุกาจันทร แลธิดาฆ่าเสียในที่นั้น
 ส่วนอุปราชจันทกฤกษณ์นราชนเสนาหา (นอกราชการ) ยิงตายกลางทาง
 ในเวลาเมื่อจะมาคอยรบเสด็จณพระเนียบค ขุนพิเรนทรเทพสั่งให้เอาศพ
 คนร้ายทั้งนั้นไปเสียบประจานไว้ที่วัดแจ้ง

๑๖ เมื่อกำจัดขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุกาจันทรแล้ว ขุน
 พิเรนทรเทพกับขุนอินทรเทพแลขุนนางทั้งปวงก็กลับเข้าไปรักษาพระราชวัง
 แล้วสั่งให้พระวรกษณ์นเทยรกับหลวงราชนิกล เอาเรือพระที่นั่งสุพรรณ
 หงส์ไปยังวัดราชประดิษฐาน ทูลอัญเชิญพระเทยรราชให้ลาผนวช
 แล้วรบเสด็จเข้าสู่พระราชวัง ข้าราชการทั้งปวงก็พร้อมกันถวายราช
 สมบัติราชาภิเษกถวายพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

๑๗ เมื่อเสร็จการราชาภิเษกแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
โปรดให้พระราชครูทั้ง ๔ ปรีกษาความชอบของผู้ที่ได้อบรมศึกษา
จนบรรลุนิติภาวะทั่วคริสต์ศาสนิกชน แล้วปูนบำเหน็จตามลำดับกัน คือ
สถาปนาขุนพิเรนทรเทพ เป็นเจ้าชนธสีมาครองเมืองพิษณุโลก
ทรงพระนามว่าพระมหาธรรมราชา เหตุด้วยฝ่ายบิดาเป็นเชอราชวงศ์
พระร่วง ฝ่ายมารดาเป็นเชอพระวงศ์สมเด็จพระไชยราชาธิราช ให้สำเร็จ
ราชการหัวเมืองเหนือทั้งปวง แลพระราชทานพระสวัสดิราชธิดา ซึ่ง
ทรงสถาปนาเป็นพระวิสุทธิกษัตริย์ให้เป็นพระมเหษีด้วย

ส่วนผู้มีความชอบนอกจากนั้น ให้ขุนอินทรเทพ เป็นเจ้าพระยา
ศรีธรรมมาโคกกราช ครองเมืองนครศรีธรรมราช ให้หลวงศรียศ เป็น
เจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม ให้หมื่นราชเสนาหา (ใน
ราชการ) เป็นเจ้าพระยามหาเทพ พระราชทานพระราชธิดาเกิดแต่พระ
สนมให้เป็นภรรยาด้วยทั้ง ๓ คน หมื่นราชเสนาหา (นอกราชการ) นั้น
ให้เป็นพระยาภักตินิธิศ แลเลื่อนพระยาสวรรค์โลก พระยาพิไชย เป็น
เจ้าพระยาทั้ง ๒ คน แล้วทรงแข่งไว้มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดทำร้ายแก่ผู้ที่ได้มี
บำเหน็จความชอบทั้งนั้นเป็นอันมาก เรื่องพระเทียรราชาได้ราชสมบัติ
มีเนื้อความในหนังสือพงศาวดารทั้งแสดลงมา

แต่ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จพระ
ปรमानุชิตชิโนรส แตกต่างกับหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับหลวง
ประเสริฐอยู่ ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ในฉบับหลวงประเสริฐว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราช
เสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อขมมะเมย จุลศักราช ๙๐๘ เสด็จกลับจาก
เมืองเชียงใหม่ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ มาถึงกรุงศรีอยุธยา
สวรรคตในเดือน ๖ ขมมะเมย จุลศักราช ๙๐๘ ซ้ำกว่าที่กล่าวในฉบับ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๑ ๒๐ ปี (ตามที่ไต่เคยสอบสวนศักราชตาม
ฉบับหลวงประเสริฐถูกถ้วนกว่าฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๑)

ข้อ ๒ ในฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๑ ว่าสมเด็จพระไชย
ราชาธิราชเสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่ ประชวรเป็นโรคภัยไข้เจ็บสวรรคต
กลางทาง แต่ฉบับหลวงประเสริฐกล่าวความว่าเสด็จกลับถึงกรุง ฯ แล้ว
จึงสวรรคต แลขอนขุนโตไปบุกตยงกล่าวไปเป็นอย่างอื่น ว่าเมื่อ
สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ นั้น ท้าวศรีสุทนต์
อยู่ข้างหลังลอบคบชู้จนมีครรภ์ ครั้นสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จกลับ
นางเกรงจะเกิดความจึงลอบวางยาพิษในน้ำนมเครื่องต้น สมเด็จพระไชย
ราชาธิราชเสวยยาพิษนั้นสวรรคตเมื่อเสด็จกลับถึงกรุง ฯ ได้ ๕ วัน

ข้อ ๓ ในฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๑ ว่าสมเด็จพระแก้วฟ้า
เสวยราชย์อยู่ปี ๑ กับ ๒ เดือนนั้นผิด กำหนดเวลาตามเรื่อง ควรจะเป็น
๒ ปีกับ ๓ เดือน อนึ่งที่กล่าวมาว่าขุนวรวงศาธิราชได้ครองราชสมบัติอยู่ ๕
เดือนนั้น ในฉบับหลวงประเสริฐว่า ขุนวรวงศาธิราชครองราชสมบัติ
อยู่เพียง ๔๒ วัน ผิดกันอยู่ดังนี้

ข. วิจารณ์เรื่องพระเทียรราชาไ้ราชสมบัติ

ความวินิจฉัยต่อไปนี้จะว่าเป็นข้อ ๆ ตามลำดับเลขในคำอธิบาย
ที่กล่าวมาแล้ว

๑ วิจารณ์เรื่องสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต ในหนังสือ
พระราชพงศาวดารทกฉบับความยติว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จ
กลับจากเมืองเชียงใหม่เมื่อวันสิ้นเดือน ๕ แล (ฅบับหลวงประเสริฐว่า)
สวรรคตในเดือน ๖ ปีเคราะห์ระยะเวลาว่าเดือน ๑ เห็นว่าจะประชวร
มากกลางทางแต่เสด็จมาถึงกรุง ฯ แลจึงสวรรคต แลมีเค้าเงื่อนว่า
จะได้ทรงสั่งมอขเวรราชสมบัติ ดังจะวินิจฉัยต่อไปในข้อหน้า

๒ วิจารณ์เรื่องพระแก้วฟ้าบรมธาตุ พระแก้วฟ้าเป็นพระราช
บุตรของสมเด็จพระไชยราชาธิราช เจ้าจอมมารดาเป็นที่ท้าวศรีสุทาจันทร
ซึ่งในกฎหมายทำเนียบศักดิ์ทินากำหนดว่าเป็นตำแหน่ง “นางท้าวพระ
สนมเอก มีในทำเนียบ ๔ คนด้วยกัน เป็นท้าวอินทรสุเรนทร์คน ๑
ท้าวศรีสุทาจันทรคน ๑ ท้าวอินทรเทวีคน ๑ ท้าวศรีจุฬาลักษณ์คน ๑
พระสนมเอกทখনคาคักคเป็นนางทาวน ยังมีเงินในรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า น้องสาว
พระเพทราชาคน ๑ ได้เป็นที่ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ มีพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์หญิงทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าแก้ว สมเด็จพระเพทราชา
ทรงสถาปนาเป็นเจ้าฟากกรมขุนเสนาบดีวิริย ๕ ขอนส่อให้เห็นว่าพระแก้ว
ฟานัน เคมเป็นเพียงชนพระองค์เจ้า ด้วยเป็นลูกพระสนม ตรงกับ
ราชกุมารศักดิ์อนมีอยู่ในกฎมนเฑียรบาลว่า

๓ วินิจฉัยเรื่องผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เมื่อสมเด็จพระแก้ว
 พาชนเสวยราชย์พระชนม์ได้เพียง ๑๑ ปี คงต้องมีผู้ว่าราชการแผ่นดิน
 ต่างพระองค์ แต่ผู้ซึ่งจะสำเร็จราชการแผ่นดินเช่นนั้น มิใช่จะเป็น
 ได้ โดยลำพัง เป็นพระญาติของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเป็นข้าราชการที่
 สูงศักดิ์ ต้องมีผู้ตั้งให้เป็นดังเช่นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนได้ทำไว้
 ตั้งไว้ กัด หรือถ้าไม่ได้ทรงตั้งผู้ใดไว้ เสนาบดีแลข้าราชการ
 ทั้งปวงต้องสมมตมอบอำนาจให้ผู้ใดคนหนึ่ง ผู้นั้นจึงจะเป็นผู้สำเร็จราช
 ราชการแผ่นดินได้ ตามความที่ได้กล่าวมาในข้อก่อน ว่าสมเด็จพระ
 ไชยราชาธิราชเห็นจะได้ทรงสถาปนาพระแก้วฟ้าเป็นรัชทายาท แล
 เลื่อนยศท้าวศรีสุทาจันทรชนเป็นแม่ยั่วเมืองเนื่องในการสยสันตติวงศ์นั้น
 พอจะสันนิษฐานต่อไปได้อีกข้อ ๑ เพียงว่าคงจะได้ตรัสสั่งตั้งผู้หนึ่งผู้ใด
 ไว้ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แต่จะทรงตั้งผู้ใด ข้อนี้ควรวินิจฉัย
 ถึงในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าท้าวศรีสุทาจันทรได้เป็นผู้สำเร็จราชการ
 แผ่นดิน ก็อาจจะได้เป็นต่อชั้นหลัง ชั้นแรกนั้นเห็นมีทางที่จะเป็นได้
 อย่างอื่น เพราะการที่จะให้ท้าวศรีสุทาจันทรเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
 มีความซัดซอกอยู่เป็นข้อสำคัญ ด้วยประเพณีในกรุงศรีอยุธยา ไม่
 เคยมีแบบ อย่างที่จะให้สตรีเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แม้มีแบบ
 อย่างในประเทศที่ไกลเคียง คือเมืองเชียงใหม่ในสมัยนั้นเองมีนาง
 พระยาราชาการเมือง ก็เป็นอุปมุงคลบ้านเมืองเกิดข้าศึกศัตรูไปย้าย
 ถึงต้องยอมแพ้แก่กองทัพสมเด็จพระไชยราชาธิราช นับว่าเป็นตัวอย่าง

ไม่คั้งเห็นกันอยู่ในขณะนั้น อนึ่งกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้นก็ต้องทำ
 คักสงครามอยู่เนือง ๆ ท้าวศรีสุทนต์เคยเป็นแต่พระสนมไม่รอรับ
 ราชการบ้านเมือง สมเด็จพระไชยราชาธิราชจะทรงเห็นสมควรให้เป็น
 ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้แลหรือ อาศัยความซัดซังมีอยู่ดังกล่าว
 มา นำสนนินฐานว่าในชั้นแรกพระเทียรราชาเห็นจะได้เป็นผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดิน เพราะเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่อยู่ในเวลานั้นไม่มีผู้
 ใดจะเหมาะกว่า เลขอนกัมเคาเงอนในเรื่องพงศาวดาร ที่ปรากฏว่า
 พระเทียรราชาเกิดเป็นอริกับท้าวศรีสุทนต์ถึงต้องออกทรงผนวช
 ถ้าหากว่าพระเทียรราชาไม่มีตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวข้องในราชการก็จะหา
 เกิดเหตุอริกับท้าวศรีสุทนต์ปานนั้นไม่ จึงเห็นว่าชั้นเดิมสมเด็จพระ
 ไชยราชาธิราช เห็นจะทรงตั้งให้พระเทียรราชาเป็นผู้สำเร็จราชการ
 แผ่นดิน เพราะฉะนั้นเมื่อเปลี่ยนรัชกาลบ้านเมืองจึงเรียกร้อยเป็นปรกติมา
 กว่านี้ ต่อพระเทียรราชาออกทรงผนวช ท้าวศรีสุทนต์จึงได้เป็นผู้
 สำเร็จราชการแผ่นดิน เพราะไม่มีตัวผู้อื่นจะเป็น พอท้าวศรีสุทนต์ได้
 เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ก็บังเกิดเหตุการณ์วุ่นวายต่อมาโดยลำดับ
 ๔ วิจัยเหตุที่พระเทียรราชาออกทรงผนวช ในข้อนี้จะกล่าว
 ถึงฐานะของพระเทียรราชาก่อน ด้วยในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าว
 แต่ว่าพระไชยราชาซึ่งเสวยราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระไชยราชา
 ธิราช กับพระเทียรราชาซึ่งเสวยราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิ ทั้ง ๒ พระองค์เป็นเชื้อพระวงศ์ หาได้ระบุว่าเป็เชื้อพระวงศ์

ชั้นใดไม่ คงได้ความตามขึ้นโตไปจุกแตกแล้วแต่ว่าพระเทียรราชาเป็น
 น้องยาเธอต่างพระชนนีกบสมเด็จพะไชยราชาธิราช แต่เคาเงอนม้อย
 ในพระนามที่ปรากฏว่าเป็นพระไชยราชา แลพระเทียรราชาเมื่อก่อน
 เสวยราชย์นั้น ควรยติไต่ว่าคงเป็นเจ้านายซึ่งทรงศักดิ์สูงถึงชั้นพระราช
 บุตรของพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อก็คติขบคกบศักดิ์ราช เห็นว่าคงเป็นพระ
 ราชบุตรของสมเด็จพะรามาศิขิตที่ ๒ เกิดด้วยพระสนมทั้ง ๒ พระองค์
 สมเด็จพะไชยราชาธิราช เห็นจะประสูติเมื่อสมเด็จพะราชบิดายังเป็น
 พระมหาอุปราชอยู่ณเมืองพิษณุโลก พระชนนเป็นชาวเมืองนั้นจึงเป็น
 ญาติกับมารดาขุนพิเรนทรเทพ ซึ่งโตเป็นพระมหาธรรมราชาเมื่อภายหลัง
 แต่พระเทียรราชานั้นเห็นจะประสูติเมื่อสมเด็จพะราชบิดาได้ผ่านพิภพ
 เสด็จลงมาครองราชสมบัติอยู่ณกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระชนนเป็นชาว
 กรุงศรีอยุธยา

อนงมเคาเงอนที่จะคำนวณพระชันษาของพระเทียรราชาอยู่ คือ
 ในบทพระเทียรราชาได้ผ่านพิภพนั้น พระราชทานพระวิสุทธิกษัตริย์
 ราชธิดาพระองค์ใหญ่ให้เป็นมเหสีพระมหาธรรมราชา ถ้าสันนิษฐาน
 ว่าเวลานั้นพระวิสุทธิกษัตริย์มีพระชันษาได้ ๑๕ ปี พระวิสุทธิกษัตริย์
 ยังมีพระเชษฐจ้าวร่วมพระชนนอีก ๒ พระองค์ สันนิษฐานพระชันษา
 ถอยหลังขึ้นไปเป็นลำดับว่า พระมหินทรพระชันษา ๑๘ ปี พระราเมศวร
 พระชันษา ๒๐ ปี แลสันนิษฐานต่อไปว่าเมื่อพระเทียรราชามีพระ
 ราชโอรสพระองค์ใหญ่พระชันษาได้ ๑๘ ปีเช่นนี้ เมื่อพระเทียรราชา

จะเกิดผิดพ้องหมองใจกับพระเทียรราชา คงเป็นเพราะพระเทียรราชา
เป็นผู้สำเร็จราชการนั้นเอง

ที่พระเทียรราชา ออก ทรง ผนวช คง เป็น ค่วย ถูก ท้าว ศรีสดาจันทร์
เกลียดชังถึงมุ่งมาทคาคร้าย ถึงความในหนังสือพระราชพงศาวดารส่อให้
เห็นเป็นแน่ ขอนไม่มีที่สงสัย ขอนวินิจฉัยมีแต่ว่าเหตุใดท้าวศรีสดาจันทร์
จึงมุ่งมาทคาคร้ายพระเทียรราชา เพราะเวลานั้นพระโอรสของนางสี
พึงไต่เสวยราชย์แลยังทรงพระเยาว์ มีพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เช่นพระ
เทียรราชาไว้เป็นกำลังราชการ ย่อมเป็นประโยชน์อย่างสำคัญของพระ
โอรสตลอดจนถึงราชการบ้านเมือง อุปมาเหมือนมีเขื่อนชนกนภย
อยู่อย่าง ๑ ซึ่งทำลายเสียก็จะต้องอ่อนกำลังลง เพราะฉนั้นซึ่งท้าวศรี
สดาจันทร์คิดกำจัดพระเทียรราชา คงเป็นค่วยมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง
ซึ่งทำให้นาง คิดเห็นว่ากำจัดเสียจะเป็นประโยชน์ยิ่งกว่าเอาไว้เป็นกำลัง
ของพระโอรส ดังเช่นสงสัยว่าพระเทียรราชาจะชิงราชสมบัติเป็นต้น แต่
เห็นว่ามีไช้เหตุเรื่องนั้น เพราะถ้าสงสัยว่าพระเทียรราชาจะชิงราชสมบัติ
การที่พระเทียรราชาออกทรงผนวชก็หาพอจะระงับเหตุได้ ไม่ คงเป็น
ค่วยเหตุอื่น เมื่อพิจารณาทางข้างฝ่ายพระเทียรราชา การซึ่งออกทรง
ผนวชนั้นก็เป็นข้อขำ ถ้าหากเป็นแต่ถูกท้าวศรีสดาจันทร์เกลียดชัง
จะออกยอมเอาที่ตอกไต หรือมีฉนั้นจะหลีกเลี่ยงออกเสียให้ห่างก็พอจะไต่
ถึงต้องละเพศทิ้งครอบครัวออกทรงผนวช ขอนส่อให้เห็นว่าเหตุที่เกิด

ชนกับท้าวศรีสุทาจันทรคงเป็นเหตุสำคัญถึงใกล้ตออันตราย แต่ไม่อาจ
 จะเบียดเผยให้ผู้อื่นช่วย เห็นจะรอดได้แต่ตัวด้วยอาศัยผ้ากาสาหวัด
 เป็นเครื่องป้องกันจึงได้ออกทรงผนวช หรือว่าโดยย่อ เหตุที่เกิดขึ้น
 ในระหว่างท้าวศรีสุทาจันทรกับพระเทียรราชานั้น คงมิใช่กรรมเหตุ
 อย่างสามัญเช่นซึ่งอำนาจกัน คงเป็นเหตุลบลอยอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นแน่แท้
 เมื่อคิดอนุมานตามการอื่นเป็นผลที่เกิดขึ้นในชั้นหลัง เห็นว่าที่พระ
 เทียรราชาออกทรงผนวชนั้นเห็นจะเนื่องในเรื่องที่ท้าวศรีสุทาจันทรคบชู้ คือ
 ท้าวศรีสุทาจันทรเริ่มเป็นชู้กับชนชั้นราชในเวลาเมื่อพระเทียรราชายัง
 สำเร็จราชการแผ่นดิน ครั้นกิตติศัพท์แพร่พรายนางเกรงพระเทียรราชา
 จะกำจัด จึงคิดจะชิงกำจัดพระเทียรราชาเสียก่อน ด้วยเชื่อว่าถ้ากำจัด
 พระเทียรราชาได้แล้วอำนาจก็คงตกอยู่ในมือนาง ฝ่ายพระเทียรราชา
 ไม่รู้ที่จะทำอย่างไรด้วยนางเป็นพระราชชนนี จะเผยแผ่ความช่วยเหลือของ
 นางให้ปรากฏก็เกรงสมเด็จพระแก้วฟ้า จะนั่งอยู่ก็เกรงจะมีภัยอันตราย
 มาถึงตัวเหมือนอย่างเจ้าพระยามหาเสนา จึงคิดหลีกเลี่ยงออกทรง
 ผนวชเสีย

เหตุที่พระเทียรราชาออกทรงผนวช ถ้ามิได้เป็นดังความที่กล่าว
 มา เห็นยังมีอีกทางหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นไปได้ คือท้าวศรีสุทาจันทรเกิด
 ปกติพิชิตต่อพระเทียรราชาเอง แล้วแสดงเลศนัยอย่างไรให้พระเทียร
 ราชารู้ตัว แต่ฝ่ายพระเทียรราชานั้นขอตรงต่อพระสุริโยทัย แลมีความ
 จงรักภักดีต่อสมเด็จพระแก้วฟ้า จึงขบคิดเขื่อนไม่รับทางไมตรีของท้าว

ศรีสักจันทร์ นางก็โกรธแค้นสำคัญว่าพระสุริโยทัยเป็นผู้เกี่ยวกัน
 แส่ตงความอาฆาตมาทร้ายทั้งพระเทียรราชาแลพระสุริโยทัย พระเทียร
 ราชาเกรงจะเกิดอันตรายถึงพระอัครชายา จึงยอมสละครอบครัวออก
 ทรงผนวชเสียให้ สันสาเหตุเภทภัยที่จะเกี่ยวข้องถึงพระสุริโยทัย ถ้า
 เหตุเป็นดังกล่าวในข้อหลังนี้ ต้องเป็นเมื่อตอนจวนถวายพระเพลิงพระ
 บรมศพสมเด็จพระไชยราชาธิราช ครั้นพระเทียรราชาออกทรงผนวช
 ท้าวศรีสักจันทร์ ไต่สำเร็จราชการ ต่อมาจึงคบขุนจีนราชเป็นคู่
 ๕ วิญญาณเหตุที่ให้ช่างบำรุงา เรื่องตอนนั้นความทักกล่าวใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารไม่กระจำงชัดเจน ชวนให้เข้าใจไปว่าพระ
 เจ้าแผ่นดินเป็นเด็ก ให้เอาช่างต้นออกชนกันเป็นการเล่นสนุกจนช่าง
 งาหัก ที่แทนนั้นเนื่องในการออกสนามใหญ่เป็นงารบ เพราะปรากฏ
 ว่ามีในวันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงตำรา แลการบำรุงานั้นเป็นการฝึก
 หัดช่างชนสำหรับทำยุทธหัตถี นับเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่งในคชศาสตร์
 (ลักษณะการมีแจ้งอยู่ในหนังสือตำราช้าง ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมหลวงอภัยรุดมเทศ ทรงพิมพ์ประทานต่อบรรดาเสนาบดีเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๖๕) ก็มีในเวลาออกสนามใหญ่ เป็นคู่กับฝัดพาน ที่
 สมเด็จพระแก้วฟ้าเสด็จออกทอดพระเนตรช่างบำรุงา ในหนังสือพระราช
 พงศาวดารก็กล่าวว่ หม่อมขมาตยมนตรีเฝ้าพร้อมกันตามตำแหน่ง
 แลเวลานั้นนับแต่สมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคตมาได้ ๑๑ เดือน
 ความส่อให้เห็นว่าผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเอาใจใส่ในการฝึกซ้อมกำลัง

ยุทธสำหรับพระนครมิได้ประมาณ แลเชิญสมเด็จพระแก้วฟ้าออกทอด
พระเนตรให้ ชำนิชำนาญการณรงค์ สงครามเป็นส่วนหนึ่งในการทำให้ทรง
ศึกษา ผนวชอย่างตัวหนึ่งหักไปเท่านั้น

๒ วิจัยเรื่องท้าวศรีสุทนต์คชชู้ ในข้อขึ้นโตไปก็เกิดว่า
ท้าวศรีสุทนต์คชชู้แต่เมื่อสมเด็จพระราชสามิเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่
แต่เมื่อพิเคราะห์ดูเห็นว่าจะไม่จริง ด้วยเป็นความคอกขาดตาย นาง
จะต้องเกรงพระราชอาญา อีกประการ ๓ พระราชนิเวศน์สถานย่อมมี
การพิทักษ์รักษาทุกชั้น ชายชู้เป็นแต่ขุนหมื่นพนักงานเฝ้าหอพระอยู่
ข้างนอก ยากที่จะมีโอกาสเข้าไปสู่ที่ลับกับนางในได้ ความจริงคงเป็น
ดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าท้าวศรีสุทนต์คชชู้ต่อเมื่อ
สมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคตแล้ว เพราะมาถึงชนนเป็นพระราช
ชนนไม่ต้องอยู่ในความควบคุมเหมือนเมื่อยังเป็นนักสนม ที่มีอำนาจ
แลกอบด้วยอิศริยยศบริวารยศอย่างสูงสุดของขัตติยนาวิ เช่นพรรณา
ในกฎมนเทียรบาล (สำหรับยศพระอัครมเหสี) ว่า “สร้างด้วยสหัส
ธาราเงินมีราชยาน มีกรมผู้ชายผู้หญิง มีหอพระ มีพระที่นั่งออก
(ท้องพระ) โรง มีสุมโถง มีเตียง ลูกขนถวายเป็นคมนตรียสารท ใช้
พระราชกฤษฎีกา มีขุนสนม มีขุนช่างมีขุนม้า มีเรือแห่เรือกัน” ดั่ง
สันนิษฐานว่าอายุของนางก็เห็นจะกว่า ๓๐ ปีไป ใกล้เรือน ๕๐ ก็เลยวาง
ตัวเป็นคนแก่ จึงมีโอกาสถึงสามารถคชชู้ได้ ลักษณะการที่ท้าว
ศรีสุทนต์คชชู้ นั้น ลองคิดสันนิษฐานรายการดู เห็นว่าเนือความ

ที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารสมันต์สมปลาย คือ ชายชู้
 เป็นญาติกับท้าวศรีสุตาจันทร์ (ชื่อนี้รู้ ไต่ทวยต่อมาให้เป็นที่ขุนวรวงศา
 ธิราช อันหมายความว่า เป็นพระญาติของพระเจ้าแผ่นดิน กล่าวคือ
 สมเด็จพระแก้วฟ้า) เริ่มเรื่องท้าวศรีสุตาจันทร์จะคบชู้ ปรากฏว่า
 วันหนึ่งนางออกไปเที่ยวเล่น ไปถึงพระที่นั่งพิมานรัตยาอันเป็นหอพระ
 ข้างหน้า (เห็นจะเป็นพระราชมนเทียรเดิมองค์ ๑ ซึ่งสมเด็จพระบรม
 ไตรโลกนาถทรงอุทิศถวายเป็นพุทธมนเทียรเมื่อถวายที่พระราชวังตอน
 นั้นสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์) ไปพบพันบุตรศรีเทพเป็นพนักงานเฝ้าหอ
 พระ นางก็ปราศรัยโดยฉันทาติจรุจกกันมาแต่ก่อน ครั้นกลับคืน
 เข้าพระราชวังแล้วให้ข้าหลวงเอาเมียงหมาก (แม่ทั้งเครื่องอุปโภค
 บริโภค) ไปประทาน แลพันบุตรศรีเทพเก็บดอกไม้ใส่กระถางสำหรับ
 นางจะได้บูชาพระฝากเข้าไปถวาย การทั้งนี้ก็ไม่ผิดปรกติ ถึงต่อมา
 เมื่อนางสั่งออกญาราชภักดี (ซึ่งท่านองจะเป็นตำแหน่งเจ้ากรมของ
 นาง) ให้ย้ายพันบุตรศรีเทพเข้าไปเป็นตำแหน่งขุนอินราชพนักงานเฝ้า
 หอพระข้างใน (คือหอพระของนาง ที่เป็นตอนผู้ชายอยู่) ก็ไม่เป็นการ
 ผิดปรกติ อาจจะอ้างว่าเป็นญาติ อยู่หอพระข้างนอกอด ๆ อดยาก ๆ
 สงสาร ขอให้เข้ามาเฝ้าหอพระข้างใน จะได้ให้ท่านกินให้อิ่มหน้า
 คงนี้ ก็ไม่มีเหตุที่ผู้ใดจะสงสัย ว่าพระชนนีของพระเจ้าแผ่นดินจะ
 สามารถผูกสมัครกับใครคนเฝ้าหอพระ เพราะฉนั้นออกญาราชภักดีจึง
 ไต่พาช้อทำตามความประสงค์ของนาง สันนิษฐานว่าขุนอินราชนั้นอายุ

ก็เห็นจะอ่อนกว่าท้าวศรีศากาจนตรึง ๖ ปี ๗ ปี นางคงวางกิริยาอย่าง
 เป็นน้ำอวปฺราณหลาน จึงสามารถพูดจาวิสาสะไต่สนธิต่อหน้าคน ต่อ
 นานวันมาเมื่อคุ้นเคยสนธิสนมกันหนักเข้าจึงเลยเป็นชู้กับขุนชินราช

๗ วิวินิจฉัยเหตุที่ท้าวศรีศากาจนตรึงขุนชินราชเป็นขุนวรวงศา
 ธิราช ขอนพเคราะห์เหตุตามเรื่องราว เห็นว่ามีไช้เพราะนางคิดจะใคร่
 ให้ครองราชสมบัติ ดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ถ้าคิด
 เช่นนั้นก็จะต้องคิดกำจัดสมเด็จพระแก้วฟ้าด้วย จึงจะให้ชายชู้ครอง
 ราชสมบัติได้ สมเด็จพระแก้วฟ้าเป็นพระโอรสราชอันเป็นที่พึงของ
 นาง เพราะพระแก้วฟ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดินนางเป็นพระชนนี จึงได้
 มียุญแลมีอำนาจ ถ้าสิ้นบุญของพระโอรส นางก็อาจจะสิ้นบุญสิ้น
 อำนาจด้วย ฝ่ายชายชู้เป็นแต่ขุนหมื่นพนักงานเฝ้าหอพระ จะทำ
 อย่างไรจึงจะให้คนทั้งแผ่นดินยินยอมให้ครองราชสมบัติได้ ถึงในนางจะ
 โหดร้ายหลังชู้สักเพียงไรคงต้องคิดเห็นความจริงเช่นกล่าวมา เหตุที่
 แท้ที่ท้าวศรีศากาจนตรึงชู้เป็นขุนวรวงศาธิราช เห็นว่าจะเป็นดังกล่าว
 ต่อไปนี้ คือ

มูลเหตุที่ท้าวศรีศากาจนตรึงขุนชินราชเป็นชู้ นั้น เป็นแต่โดยลู่
 อำนาจแก่ราคะจริต หาใดคิดเกี้ยวของถึงราชการบ้านเมืองอย่างใดไม่
 เมื่อมีชู้แล้วก็ตั้งใจเพียงจะปกปิดความชู้ให้มืดชิดอย่างเดียว แต่ขุน
 ชินราชอยู่หอพระจะลอบไปมาหาสู่กันได้แต่ละครึ่งเป็นการลำยากนัก อีก
 ประการ ๑ ชายชู้เป็นแต่เพียงพนักงานเฝ้าหอพระอยู่เช่นนั้น นางจะให้

๖๖ ทรพย์สิ้นอย่างไรก็กลัวผู้อื่นจะสงสัย เพราะมิได้มีหน้าที่แล โอกาสที่
 จะทำความชอบความดีอย่างไร นางจึงยกเหตุที่ขุนชินราชเป็นราชินิกุล
 นั้นตั้งให้เป็นทชุนวรวงศาธิราช (มีตำแหน่งในกรมวังหรือมหาดเล็ก)
 แล้วให้เป็นผู้รับใช้สอยเขาเฝ้าแทนได้ โดยเข็ดเฉยตามตำแหน่ง เพื่อจะให้
 มีโอกาสหาส่กนใกล้ชิดวรกชน ขอทท้าวศรีสุทาจันทรให้ขุนวรวงศาธิราช
 พิจารณาเลขสมสังกคพรรค เห็นว่าจะเป็นการต่อม่ออีกชนหนึ่ง ซึ่ง
 เนื่องในเรื่องเจ้าพระยามหาเสนาถูกแทงตาย จะวินิจฉัยในข้อ ๘ ต่อไป
 ข้างหน้า

๘ ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ท้าวศรีสุท
 จันทรให้ปลุกท้าวราชการแลให้เอาราชอาสน์ไปทอดให้ขุนวรวงศาธิราชนั่ง
 ว่าราชการทรมประตุคินโดยหวังจะให้ข้าราชการยำเกรงนั้น พิเคราะห์ดู
 เห็นว่าถ้าทำเช่นนั้น จะกลับเป็นการยั่วให้ข้าราชการเกลียดชังโดยหา
 ประโยชน์อื่นใดมิได้ มูลของความทกล่าวตรงนเห็นจะเนื่องกบเหตุทท้าว
 ศรีสุทาจันทรมีกรรม กิ่งจะวินิจฉัยในข้อ ๑๐

๙ วินิจฉัยเหตุทเจ้าพระยามหาเสนาถูกแทงตาย พิเคราะห์ดู
 ในเรื่องท้าวศรีสุทาจันทรคยชู้ เห็นว่าจยเกยวข้องถึงราชการบ้านเมือง
 แต่ตั้งขุนชินราชเป็นขุนวรวงศาธิราช คงเป็นเพราะคนทั้งหลายเห็นท้าว
 ศรีสุทาจันทรไปรดปรานคนเฝ้าหอพระ เอามาใช้สอยสนธิสนมแลยกย่อง
 ให้มียศศักดิ์อย่างนั้น ก็เป็นธรรมดาที่จะพากันคิดค้นหาเหตุ ก็เหตุเช่น
 ความประพฤติของท้าวศรีสุทาจันทรนั้น ย่อมเป็นการยากที่จะปกปิด

ไว้ได้เป็นนิจ ไม่ช้านานเท่าใดก็จะเกิดกตัตคัพทสังสัยกันขึ้น เจ้าพระยา
 มหาเสนาออกปากปรารภความสงสัยกับออกญาราชภักดี ท้าวศรีสุตา
 จันทร์รู้เขาก็ตกใจ คงปรึกษาหารือกับขุนวรวงศาธิราช เห็นว่าเจ้าพระยา
 มหาเสนา เป็นเสนาบดีหัวหน้าที่ทหารเอาไว้ไม่ได้จึงคิดอุบายฆ่าเสีย (ถ้า
 พระเทียรราชาไม่ได้ออกทรงผนวชเสียก่อน คงกล่าวไว้ในตอนท้าย
 วิจารณ์ข้อ ๔ นั้น) แล้วก็เลยคิดกำจัดต่อไปถึงพระเทียรราชาด้วย ครั้น
 พระเทียรราชาออกทรงผนวช ท้าวศรีสุตาจันทร์ได้สำเร็จราชการ จึง
 อ้างเหตุที่การปกครองอ่อนแอจนมีผู้ร้ายลอบทำร้ายเสนาบดีผู้ใหญ่ได้นั้น
 มอบอำนาจให้ขุนวรวงศาธิราชพิจารณาเลขสมสังกตพรรค (คือให้ว่า
 กรมล้อมพระราชวังอย่างขึ้นโตไปจุเกตว่า) โดยประสงค์จะให้มีความ
 สำหรับรักษาตัวด้วยกัน แม้ในชนนท้าวศรีสุตาจันทร์ก็เห็นจะยังไม่คิด
 ที่จะกำจัดพระแก้วฟ้าเอาราชสมบัติให้แก่ขุนวรวงศาธิราช เป็นต้น
 เหตุการณ์กระชั้นตัวกคคอุบายของกันอนตรายที่จะมีมาถึงตัวเท่านั้น
 ๓๐ วิจารณ์เรื่องท้าวศรีสุตาจันทร์ให้ขุนวรวงศาธิราชว่าราชการ
 แผ่นดิน ขอนมเคาเงอนในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า วันเมื่อ
 เจ้าพระยามหาเสนาจะถูกฆ่าตายนั้น ท้าวศรีสุตาจันทร์มีรับสั่งให้หา
 เขาไปเฝ้าที่ประตูคิน ความลือว่าทางราชการผายหน้าเขาเฝ้าท้าวศรี
 สุตาจันทร์เฝ้าทางประตูคิน แลที่ริมประตูคินนั้นคงมีที่สำหรับข้าราชการ
 พัก มูลเหตุที่ว่าท้าวศรีสุตาจันทร์ให้ขุนวรวงศาธิราชนั่งว่าราชการที่ริม
 ประตูคินนั้น เห็นจะเกิดแต่ท้าวศรีสุตาจันทร์ให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้

รับสั่งออกมาสั่งราชการบางอย่าง ในตอนเมื่อนางได้เป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดิน ขุนวรวงศาธิราชก็ออกมาสั่งเกณฑ์ข้าราชการคอยเฝ้าทรมประตकिन
แรก ๆ ก็จะเป็นแต่ขางมอขางคราว ครั้นนางมีครรภ์ขึ้นเริ่มชดของ
แก่การเสก้จออก จึงมารยาบออกเฝ้าช่วย ใช้ขุนวรวงศาธิราชมาฟัง
แลสั่งขอราชการต่างพระองค์ณชน แลบางที่จะปลุกศาลาทพักให้ขุน
วรวงศาธิราชคอยรับสั่งทรมประตकिन ก็กลายเป็นทำนองอย่างขุน
วรวงศาธิราชนั่งว่าราชการทรมประตकिन ตั้งกล่าวในหนังสือพระราช
พงศาวดาร

ขอท้าวศรีสุทธาจันทร์คิดจะให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดิน คงคิดเมื่อตอนนางมีครรภ์ขึ้น โดยเห็นว่าจะปกข้คความชั่วไว้
ไม่ได้ดังแต่ก่อน ก็คิดอ่านรักษาตัวอย่างเลยไปตามเลย แต่รายการ
ที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าท้าวศรีสุทธาจันทร์ปรึกษา
ราชการว่า สมเด็จพระแก้วฟ้ายังทรงพระเยาว์นัก สาละวันแต่จะเดิน
หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ยังไม่ปรกติ เห็นว่าควรจะให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้
สำเร็จราชการแผ่นดินไปกว่าสมเด็จพระแก้วฟ้าจะทรงพระเจริญวัย แล
ข้าราชการทั้งปวงหรือธยาเคียนนางก็ยินยอม ท้าวศรีสุทธาจันทร์จึงให้ตั้ง
พระราชพิธีราชาภิเษกขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองราชสมบัติ ดั่งนี้ เห็นว่า
จะเป็นความจริงไม่ได้ เพราะสมเด็จพระแก้วฟ้ายังเสวยราชย์อยู่ จะ
ราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินชนอกองค์ ๑ อย่างไร เรื่องที่กล่าวในหนังสือ

พระราชพงศาวดารตอนนั้นทำนองจะเป็นเรื่องเกิดต่อเมื่อสมเด็จพระแก้วฟ้า
ถูกปลงพระชนม์แล้ว จึงจะวินิจฉัยต่อไปข้างหน้า

๑๑ วินิจฉัยเหตุที่สมเด็จพระแก้วฟ้าถูกปลงพระชนม์ สมเด็จพระ
แก้วฟ้าผ่านพิภพเมื่อพระชนม์มายุ ๑๑ ปี เสด็จราชย์อยู่จนพระชนม์มายุ
เกือบ ๑๕ ปี จึงถูกปลงพระชนม์ ว่าโดยอำเภอพระชนม์มายุใช้เด็กนก
พอจะรู้ความผิดชอบแลดำริห์วิธีการได้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่าง
เวลา ๒ ปีเศษนั้นคงจะต้องทรงทราบมีมากก็น้อย เห็นจะไม่เพิกเฉย
เลยละ แต่ในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่กล่าวถึง จึงได้แต่ลองคิด
สันนิษฐานตามรูปเรื่อง คือ

สมเด็จพระแก้วฟ้าเคยอยู่ในความปกครองของท้าวศรีสุทาจันทรผู้
เป็นพระชนนีมาแต่เดิม เมื่อมาโตเสด็จราชย์พระชนม์มายุเพียง ๑๑ ปี
คงเคารพรักใคร่เชื่อฟังท้าวศรีสุทาจันทรยิ่งกว่าผู้อื่น การที่นางอุปถัมภ์
บำรุงพันบุตรศรีเทพให้เป็นขุนชินราช แล้วเลื่อนเป็นขุนวรวงศาธิราช
โดยฐานที่เป็นญาติก็ไม่เป็นการผิดปรกติดังกล่าวมาแล้ว ถึงสมเด็จพระ
แก้วฟ้าจะชอบหรือจะชังขุนวรวงศาธิราชก็เห็นจะไม่สงสัย ว่าพระ
มารดาคชขุนวรวงศาธิราชเป็นฐี่ แม้ผู้อื่นคิดสงสัยก็จะมีใครกล้า
กราบทูลกล่าวโทษพระชนนีต่อสมเด็จพระแก้วฟ้า ๆ คงทรงทราบว่าท้าวศรี
สุทาจันทรเป็นฐี่กับขุนวรวงศาธิราชต่อเมื่อนางมีครรภ์ถึง ๔ เดือน ๕ เดือน
ซึ่งพ้นเวลาที่จะปกปิดได้แล้ว เมื่อทรงทราบว่าคงโทมนัสแลเกิดเคียด
แค้นขุนวรวงศาธิราชเป็นธรรมดา สมเด็จพระแก้วฟ้าเห็นจะคิดการกำจัด

ขุนวรวงศาธิราชในตอนนั้น แต่ทำการไม่สนิท ขุนวรวงศาธิราชผู้ตัวจึง
 ซึ่งปลงพระชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้า ด้วยลอบวางยาพิษในพระกระยาหาร
 (ตามเค้าความที่ขึ้นโตไปจุกเกล้า) หาได้จับกุมคุมพระองค์ไปปลง
 พระชนม์ทวักโคกพระยาตั้งเกล้าในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่ ถ้า
 หากจับสมเด็จพระแก้วฟ้าซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินไปปลงพระชนม์เช่นว่า
 น่าจะเกิดวุ่นวายหาเป็นการสงขมเจียมมาได้ไม่ อีกประการ ๑ ในเรื่อง
 ที่ปลงพระชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้านั้น คิดดูไม่น่าเชื่อว่าท้าวศรีสุทนต์
 จะได้เห็นเป็นใจด้วยเมื่อก่อนเหตุ เพราะธรรมดาการตายจะชั่วช้า
 อย่างไม่ที่จะเป็นใจให้ฆ่าบุตรนั้นยากที่จะเป็นไปได้ อาศรัยขอความ
 ทั้งปวงที่กล่าวมา จึงเห็นว่า การที่ปลงพระชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้านั้น
 ขุนวรวงศาธิราชคงลอบทำโดยลำพังความคิดของตน ปกขีตมิให้ท้าวศรี
 สุทนต์รู้เมื่อก่อนเหตุ ต่อสมเด็จพระแก้วฟ้าสวรรคตแล้วจึงช่วยกัน
 คิดกลอุบาย (หรือโดยท้าวศรีสุทนต์หลงเชื่อ) บอกว่าสมเด็จพระ
 แก้วฟ้าสวรรคตโดยประชวรโรคปัจจุบัน เช่นเป็นลม ผู้อื่นแม้ที่
 สงสัย ไม่มีหลักฐานที่จะยืนยันว่าถูกวางยาพิษ ก็ต้องจำยอมว่า
 ประชวรสวรรคตจึงไม่เกิดวุ่นวาย

ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ท้าวศรีสุทนต์
 ปกขีตข้าราชการว่า จะให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
 นั้นงามจะเข้ากบเรือตรงนั้น คือเมื่อสมเด็จพระแก้วฟ้าสวรรคตแล้ว พระ
 ศรีสุทนต์ราชอนุชายอมเป็นรัชทายาท ฝ่ายท้าวศรีสุทนต์เห็นว่า

ปกปิดเรื่องเป็นชู้กับขุนวรวงศาธิราชต่อไปไม่ได้แล้ว นางประสงค์จะให้
 ขุนวรวงศาธิราชมีอำนาจสิทธิ์ขาดในราชการแผ่นดิน มิให้ผู้ใดอาจทำ
 ร้ายได้ จึงปรึกษาข้าราชการผู้ใหญ่ว่า พระศรีศิลป์พระชนนีได้เพียง ๗
 ขวบ กำลังสาละวนแต่จะเล่น ทวนางก็เจ็บ ๆ บ่วย ๆ จะว่าราชการบ้าน
 เมืองอย่างแต่ก่อนไม่ได้ ขอให้ขุนวรวงศาธิราชว่าราชการไปกว่าพระ
 ศรีศิลป์จะทรงพระเจริญ เพราะเป็นพระญาติวงศ์พอจะไว้วางใจได้
 ฝ่ายข้าราชการจะไม่ยินยอมก็ไม่มีเหตุอันที่จะยกขึ้นองค์คานนอกจาก
 ประจักษ์ความชั่วของนาง ถ้าประจักษ์ในขณะนั้นก็คงถึงจับกุมฆ่าพัน
 กัน เพราะเวลานั้นกำลังรพทในพระราชวังอยู่ในมือขุนวรวงศาธิราช
 ไม่มีใครใดเตรียมจะต่อสู้ เพราะเหตุนี้จึงจำยอมให้ขุนวรวงศาธิราช
 ว่าราชการตามประสงค์ของท้าวศรีสุทนต์ อภิการ ๑ ข้าราชการ
 โดยมากคงคิดเห็นว่าเหตุทรยศเกิดขึ้นถึงปานนั้น มีทางแก้ไขอย่างเดียว
 แต่ต้องกำจัดทั้งท้าวศรีสุทนต์และขุนวรวงศาธิราชเสียด้วยกัน ในขณะที่
 นั้นไม่สามารถจะกำจัดได้ ก็ยอมพอด่วงเวลาหาอายุแล โอกาสที่จะ
 กำจัดต่อไป

แต่ฝ่ายขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุทนต์ เมื่อเห็นข้าราชการ
 ยินยอมพร้อมใจกันหมด อาจจะเข้าใจว่าเป็นด้วยความนิยมหรือเกรงกลัว
 ทั้งทั้งบ้านทั้งเมือง จึงเลยกำเริบถึงให้ราชาภิเษกขุนวรวงศาธิราชขึ้น
 เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่เห็นจะอ้างว่าจะให้พระศรีศิลป์เป็นผู้รับราชการ
 ต่อไป ส่วนนายจนน้องชายขุนวรวงศาธิราช ทว่าให้เป็นพระมหาอุปราช

นั้น ที่จริงเห็นจะเป็นเจ้าพระยามหาอุปราชตามตำแหน่งที่มีในทำเนียบหา
ได้เป็นพระมหาอุปราชอย่างรัชทายาทไม่

๑๒ วิจัยเรื่องกำจัดขุนรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุทนต์ ใน
หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า ขุนรวงศาธิราชได้
ครองราชสมบัติอยู่เพียง ๔๒ วันก็ถูกกำจัด ความชอบประกอบกับเรื่อง
ที่ปรากฏว่ากำจัดขุนรวงศาธิราชได้ โดยง่ายตาย ส่อให้เห็นว่าความ
คิดที่จะกำจัดขุนรวงศาธิราชนั้นเห็นจะเกิดขึ้นไม่ช้านัก ยางที่สมเด็จ
พระเจ้าเอกทัศเป็นผู้เริ่มทำไว้ แลขุนพิเรนทรเทพจะมาร่วมคิดโดยเป็น
พระญาติข้างฝ่ายพระราชบิดา ถึงขุนอินทรเทพก็อาจจะอยู่ในผู้ร่วม
คิดด้วย ครั้นสมเด็จพระเอกทัศถูกปลงพระชนม์ ขุนพิเรนทรเทพกับ
ขุนอินทรเทพ จึงคิดอ่านการนั้นต่อมา เลยคิดกำจัดท้าวศรีสุทนต์ด้วย
แต่มาตอนนั้นสมเด็จพระเอกทัศเสียแล้ว เห็นพระศรีศิลป์ยังทรงพระ
เยาว์นัก จึงคิดกันจะถวายราชสมบัติแก่พระเทียรราชา การที่พระ
เทียรราชายอมเข้าถวายนั้นก็มีขอควรวินิจฉัยอยู่ ด้วยเวลานั้นพระเทียร
ราชาทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ถ้าขุนพิเรนทรเทพไปทูลว่าจะคิดฆ่า
ฟันคนร้ายเอาราชสมบัติถวาย พระเทียรราชาขี้ริ้วเห็นเป็นใจเป็นการขัด
พระวินัยบัญญัติข้อใหญ่ เข้าถวายมนุสส์วิคคหะ ไหนจะกล้าเอออวยด้วย
ทำนองจะทูลรับสัญญาว่าจะคิดจับกุมโดยละม่อมมิให้ตองถึงฆ่าฟันกัน
หรือมีคนนอกทูลความเป็นอย่างอื่น เช่นว่าคิดจะชิงพระศรีศิลป์ให้พ้นจาก
อำนาจคนร้ายแล้ว ให้พระเทียรราชาว่าราชการแผ่นดินอย่างเต็ม ถึง

เป็นต้น อนึ่งการเสียดเบียนนั้นเป็นวิธมีในกฎหมายลักษณพิศุจน์ ๗ อย่าง
คือ ๑ ล้วงตะกั่ว ๒ ลุยเพลิง ๓ ทำน้ำ ๔ ว่ายน้าแข่งกัน ๕ ข้ามฟากแข่ง
กัน ๖ เสียดเบียน ๗ สาขาล ประหลาตที่กฎหมายลักษณพิศุจน์นั้นใน
ยานพระเนกปรากฏว่าตงเมอวณพฤษยศ เดือน ๔ ขน ๓ ค่า ยมะเม
จุลศักราช ๘๘๗ ตรงปีที่ ๒ ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ตาม
ฉบับหลวงประเสริฐ) เห็นจะกำลังเลื่อมใสกันมากในสมัยนั้น การ
ที่เสียดเบียนกันทั่วราชอาณาจักรประภิชฐานงามจะเป็นความแนะนำของพระเพ็ชร
ราชา

๑๓ วิจัยเรื่องขุนรวงศาธิราชไปจับช้าง ความตอนนั้นสื่อให้
เห็นว่าขุนรวงศาธิราชเป็นคนโง่เขลา หลงเชื่อว่าที่ในกรุง ฯ ไม่มี
ผู้ใดกล้าคิดร้ายจึงประมาท อนึ่งตำบลที่เรียกว่าพะเนียดวัดซอของนั้น ตัว
วัดซอของยังปรากฏอยู่ที่ริมตลาดหัวรอจนทุกวันนี้ เพราะฉนั้นพะเนียดที่จับ
ช้างในสมัยนั้นเห็นจะอยู่ตรงที่สร้างวังจันทร์เกษมแลเรือนจำทุกวันนี้ คือ
อยู่ใกล้กำแพงเมืองอย่างเช่นพะเนียดที่เมืองลพบุรี เพราะแนวกำแพง
พระนครด้านตะวันออกในสมัยนั้นยังอยู่ลึกเข้าไป ฟังเลือนออกไปถึงริม
น้ำเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

๑๔ วิจัยอธิบายที่พวกขุนพิเรนทรเทพกำจัดขุนรวงศาธิราชกับ
ท้าวศรีสุทาจันทร พวกที่กำจัดขุนรวงศาธิราชคงมีความคิดมาแต่แรกว่า
จะกำจัดด้วยอธิบายอย่างใด มีเคาเงอนคุเหมือนในชั้นเดิม ขุนพิเรนทรเทพ
จะคิดนัดแนะพวกหัวเมืองเหนือให้ยกกองทัพลงมา ส่วนขุนพิเรนทรเทพ

จะเป็นได้สักก้อยู่ภายใน ครั้นรู้ว่าขุนวรวงศาธิราชจะไปค้ำจัญข้าง เห็น
 ใต้ช่องจะทำให้สำเร็จความประสงค์ได้ง่ายขึ้น จึงเปลี่ยนความคิดเป็น
 ลอบทำร้ายในระหว่างทางที่ไปพะเนียด

ที่ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เวลานั้นพระยาสุวรรณคโลก
 กับพระยาพิชัยเข้ามาในกรุง ฯ จึงมาร่วมคิดช่วยขุนพิเรนทรเทพกำจัด
 ขุนวรวงศาธิราชด้วย ความขอนมเคาเงอนในหนังสือของชินโตไปจุเกต
 กับพงศาวดารเขมรเป็นอย่างอื่น ชินโตไปจุเกตกล่าวว่า ในการกำจัด
 ขุนวรวงศาธิราชครั้งนั้น พระเจ้ากรุงกัมพูชาเป็นผู้ค้ำหนุน ความใน
 พงศาวดารเขมรว่า (เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชนั้น) พระยา
 โองน้อยของพระเจ้ากรุงกัมพูชาเกิดผิดใจกับพี่ จึงอพยพครอบครัวเข้า
 มาพึ่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา แลต่อมา (ถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิ) ไทยให้กำลังพระยาโองน้อยไปตีกรุงกัมพูชา แต่พระยาโอง
 น้อยตายในกลางศึก เรื่องนี้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่กล่าว
 ไปว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จไปตีกรุงกัมพูชา พระเจ้ากรุง
 กัมพูชายอมแพ้ ถวายนักพระสุโทกกับนักพระสุธรรมโอรสมาเป็นตัวจํานำ
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเลียงเป็นราชบุตรบุญธรรม ให้นักพระ
 สุธรรมครองเมืองสุวรรณคโลก อยู่มาแต่่งกองทัพให้นักพระสุธรรม ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารเรียกว่า “พระองค์สุวรรณคโลก” ยกไป
 ปราบศัตรูที่กรุงกัมพูชา แต่ไปตายในสงครามคังน เห็นว่าที่เรียกว่า
 พระองค์สุวรรณคโลกนั้นจะเป็นคนเดียวกับพระยาโองน้อยเอง ชินโตไปจุเกต

จึงว่าพระเจ้ากรุงกัมพูชาได้ช่วยกำจัดขุนรวงศาธิราช แต่ลักษณะที่ช่วย
นั้นสันนิษฐานเห็นว่าจะเป็นแต่ตั้งแขงเมืองด้วยกันกับพระยาพิชัย ไม่
เข้ามาเผาขุนรวงศาธิราชตามท้องตราให้หา ข้อนี้บางทีจะเป็นมูลเหตุ
ที่กล่าวว่ “หัวเมืองข้างเหนือไม่ปรกติ” ครั้นพระเทยราชาได้ครอง
ราชสมบัติ ก็รับลงมาสามภักดี จึงยกเป็นความชอบ

๑๕ วิจัยลักษณะที่กำจัดขุนรวงศาธิราช เรื่องตอนกำจัด

ขุนรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุทาจันทร • ปรากฏว่าขุนพิเรนทรเทพมีพรรค
พวกไม่มากมายกคน กล่าเขาทำร้ายขุนรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุทาจันทร
ในเวลามีกระบวรราชบริพารแห่ห้อมล้อมวงเต็มที แลกล่าดกทำร้าย
(ที่พนปากคลองสระบัว) โกล้พระราชวังถึงบ้านนั้น เป็นนำพิศวงที่
สามารถทำการได้สมปราถนา ทั้งในการกำจัดขุนรวงศาธิราชกับท้าว
ศรีสุทาจันทรแลการที่ขกราชสมบัติถวายพระเทยราชา ไม่มีใครได้ต่อสู้
หรือขคชนอย่างหนึ่งอย่างใด ที่เป็นดังกล่าวมานั้นส่อให้เห็นว่า เหตุเพราะ
ไม่มีใครนิยมต่อขุนรวงศาธิราช ที่เป็นใหญ่ได้เพราะใช้กลอุบายอำพราง
ในเบื้องตนแลใช้กำลังข่มขู่ในชั้นหลัง แต่อำนาจมีอยู่เพียงในบริเวณ
พระราชวัง พอออกพ้นพระราชวังก็ตกอยู่ในเงอมนมือผู้คิดกำจัด ห้าม
ผู้ใดที่จะช่วยเหลือขงกันไม่ ขุนพิเรนทรเทพทราบความทั้งนี้อยู่แก่ใจ
จึงกล้าทำโดยการองอาจถึงบ้านนั้น แต่ที่กล่าวในหนังสือพระราช
พงศาวดาร ว่าขุนรวงศาธิราชพาธิดาอันเกิดด้วยท้าวศรีสุทาจันทรไป
ด้วยในเวลาที่ถูกกำจัดนั้น ข้อนี้สงสัยอยู่ ด้วยธิดานั้นเป็นทารกอายุ

อย่างมากก็จะได้เพียง ๓ เดือน ๔ เดือน การที่จะไปคุยข้างก็ไปชั่ว
เวลาเดียวไม่ช้านานเท่าใด จะพาเอาไปด้วยทำไม ทารกติดนั้นเห็น
จะถูกกำจัดต่อภายหลัง

๑๖ วิญญาณเรื่องถวายราชสมบัติแก่พระเทยราชา เรื่องตอนนั้น
ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวความแต่โดยย่อ แต่พอจะสันนิษฐาน
รายการได้ไม่ยาก คือเมื่อกำจัดขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุทธาจันทร์
ได้แล้ว ขุนพิเรนทรเทพคงเข้าไปยังพระราชวัง สั่งให้เรียกประชุม
ข้าราชการทั้งปวง ต่างก็มาด้วยความขยันทัด ปรีกษาเห็นกันโดย
มากกว่าควรจะเชิญพระเทยราชาขึ้นครองราชสมบัติ (พวกที่เห็นควร
ถวายราชสมบัติแก่พระศรีศิลป์ก็มี ขอนมาปรากฏเมื่อพระศรีศิลป์เป็น
ขบถในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มีข้าราชการไปเข้าเป็นพรรค
พวกหลายคน จนถึงสมเด็จพระวันรัตนวิเชียรแก้วเป็นที่สุด แต่ใน
เวลานั้นคงพากันเกรงขุนพิเรนทรเทพ ไม่มีผู้ใดกล้าขัดขวาง) เสนาบดี
ผู้ใหญ่จึงไปทูลพระเทยราชาแล้วอัญเชิญให้ลาผนวช แลเจ็ดเรือพระ
ที่นั่งสุพรรณหงส์ไปรับเสด็จเข้ามาประทับในพระราชวัง จนถึงฤกษ์ก็
ราชาภิเษกเฉลิมพระราชมนเทียร มีขอควรวิญญูในต่อนั้นอยู่อย่างหนึ่ง
ที่ไม่ปรากฏว่าลงโทษหรือชำระสังฆพรรคพวกขุนวรวงศาธิราช จะว่า
เพราะไม่มีพรรคพวกเลยที่เคียวก็ใช่เหตุ เพราะท้าวศรีสุทธาจันทร์กับ
ขุนวรวงศาธิราชก็มีอำนาจที่จะตั้งแต่งข้าราชการอยู่นาน ถึงคนที่จะไม่

เขาควย ก็คงมีพวกทรชนคนพาลเข้าเป็นสมัคพรรคพวกข้างมีมาก
 ก็น้อย เหตุใดจึงไม่ถูกกำจัด ขอนเห็นว่าชรอยจะเป็นเพราะพระ
 เทยราชาได้ร้องขอย่าให้ฆ่าผู้พันคนตั้งกล่าวมาแล้ว ประกอบกับเหตุ
 ที่พวกนั้นไม่ได้ต่อสู้อย่างหนึ่งอย่างใด จึงไม่ทำอันตราย

๑๗ วิวินิจฉัยเรื่องสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ อยู่น่าเห็นใจผู้มีความ
 ชอบ ขอนวินิจฉัยในตอนนั้นอยู่ ๒ ข้อ คือ ข้อ ๑ เหตุที่สมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิทรงตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชา แล ข้อ ๒ เหตุ
 ที่พระราชทานพระราชธิดา

การที่ตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองพิษณุโลก
 นั้น เห็นว่าอาศัยเหตุ ๒ ประการ ประการที่ ๑ หวังเมืองเห็นอัน
 เป็นมณฑลราชธานีแต่ครั้งพระร่วง ได้เคยปกครองเป็นอย่างมณฑล
 ราชธานีฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยามาทุกรัชกาล ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระ
 พระบรมราชาธิราช (สามพระยา) เป็นต้นมา พังมาแยกออกเป็น
 หวังเมืองชนตรงต่อกรุง ฯ ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช ก็เกิด
 ขบถแลระส่ำระสายไม่เรียบร้อย จึงคิดจะกลับไปใช้วิธีปกครองเป็นอย่าง
 มณฑลราชธานีฝ่ายเหนือดังแต่ก่อน ประการที่ ๒ ขุนพิเรนทรเทพมี
 ความชอบยิ่งกว่าผู้อื่น แลเป็นผู้มีชาติตระกูลเป็นเชื้อราชวงศ์พระร่วง
 เหมาะแก่ที่จะเป็นเจ้าชนธสีมาครองเมืองเหนือ อาศัยเหตุ ๒ ประการนี้
 จึงทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระมหาธรรมราชา ตามเขียงอย่างครั้งราชวงศ์
 พระร่วงครองเมืองพิษณุโลกมาแต่ก่อน

การที่พระราชทานพระราชธิดา ที่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 ว่าได้พระราชทานทั้ง ๔ คน คือพระมหาธรรมราชา เจ้าพระยามนคร
 ศรัทธมราช เจ้าพระยามหาเสนา แลเจ้าพระยามหาเทพ เห็นจะ
 เกินไป ที่จริงจะได้พระราชทานแต่พระมหาธรรมราชาพระองค์เดียว
 เพราะเหตุที่ยกขึ้นเป็นเจ้า การที่พระราชทานพระราชธิดาเป็นมเหสี
 เป็นเครื่องขอกันมิให้เกิดมีเจ้าต่างวงศ์ชนทางเมืองเหนือ เหตุนี้
 เป็น
 ข้อสำคัญ

วินิจฉัยเรื่องพระเทียรราชาหมกเนื้อความเพียงนี้

ก. ข้อความเบ็ดเตล็ดในเรื่องพระเทียรราชา

๑ การกำหนดเหตุการณ์ เรื่องพระเทียรราชานับว่าเกิดขึ้นตั้งแต่
 สมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต (ตามคักราชในพระราชพงศาวดาร
 ฉบับหลวงประเสริฐ) เมื่อเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะแม จุลศักราช ๙๐๙
 (พ.ศ. ๒๐๙๐ ค.ศ. ๑๕๔๗) จนกำจัดขุนวรวงศ์อิราช เมื่อเดือน ๙
 แรม ๑๒ ค่ำ ๒๒๖ จุลศักราช ๙๑๑ พ.ศ. ๒๐๙๒ เป็นที่สุด รวมระยะเวลา
 ๒ ปี ๕ เดือน หย่อน ๒ วัน

๒ บุคคลปรากฏนามในเรื่องมี ๒๔ คน ที่หมาย ๑ ในบาญชี
 ต่อไปนี้เป็นตัวการในเรื่อง นอกนั้นเป็นแต่ผู้ประกอบกร คือ

(๑) สมเด็จพระแก้วฟ้า ราชโอรสผู้รัชทายาทของสมเด็จพระ
 ไชยราชาธิราช ได้เสวยราชย์เมื่อพระชนษา ๑๑ ปี อยู่ในราชสมบัติ

๒ ปี กับ ๒ เดือนเศษ (พยายามจะกำจัดขุนวรวงศาธิราชไม่สำเร็จ) ถูก
ปลงพระชนม์

(๒) พระเทียรราชา พระเจ้าน้องยาเธอของสมเด็จพระไชยราชา
ธิราช (ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เมื่อแรกสมเด็จพระแก้วฟ้าเสวย
ราชย์) ถูกท้าวศรีสุทนต์ประหาร หนีภัยออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ
ต่อมาได้เสวยราชย์ ทรงพระนามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

(๓) พระศรีศิลป์ ราชอนุชาของสมเด็จพระแก้วฟ้า (ได้อยู่
ในทริชทายาทคราวหนึ่ง) ต่อมาเป็นขบถต่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ถูกยิงสิ้นพระชนม์

(๔) เจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายก เป็นผู้ริบสังในการบำรุงช้าง
แลในการจับช้าง

(๕) เจ้าพระยามหาเสนาบดี ที่สมุหพระกลาโหม เป็นผู้พูด
ปรารภเรื่องท้าวศรีสุทนต์คยชู แลถูกคนร้ายลอบฆ่าตาย

(๖) ออกญาราชภักดี (เจ้ากรมของพระราชชนนี) เป็นผู้
ริบสังในการเลือนพันบุตรศรีเทพเป็นขุนชินราช แลเป็นขุนวรวงศาธิราช
แลเป็นผู้ซึ่งเจ้าพระยามหาเสนาบดีปรารภด้วย

(๗) นักพระยาโอง (น้องพระเจ้ายกกรมพญา) เป็นเจ้าเมือง
สวรรคโลก ช่วยกำจัดขุนวรวงศาธิราช ต่อมาได้กำลังไปตีเมืองเขมร
แต่ไปตายในสงคราม

(๘) ออกญาศรีสุริยราชาไชย ผู้ว่าราชการเมืองพิไชย เป็น
ผู้ช่วยกำจัดขุนวรวงศาธิราช ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยา ฯ

(๘) พระมหाराชครูปโรหิต } ทั้ง ๔ นี้เป็นพราหมณ์ตำแหน่ง
 (๑๐) พระมหाराชครูมเหศวร } ราชครูผู้ปรึกษาบำเหน็จความชอบ
 (๑๑) พระราชครูพิเชต } เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสวย
 (๑๒) พระราชครูพรหม } ราชย์

(๑๓) พระรักษมนเทียร กรมวัง } ทั้ง ๒ นี้เป็นผู้
 (๑๔) หลวงราชินิกุล ปลัดทูลฉลองมหาดไทย } ไปรับเสด็จพระ
 เทยราชา

(๑๕) หลวงศรียศ พวกที่กำจัดขุนรวงศาธิราช ต่อมาได้เป็น
 เจ้าพระยามหาเสนาบดี ที่สมุหพระกลาโหม

(๑๖) ขุนรวงศาธิราช เป็นญาติของท้าวศรีสุทาจันทร์ เดิมเป็น
 ทพบุตรศรีเทพ แล้วเลื่อนเป็นขุนอินราชพนักงารเฝ้าหอพระ ครั้นเป็น
 ชูกษท้าวศรีสุทาจันทร์ ได้เป็นทขุนรวงศาธิราช (ลอบวางยาพิษ)
 ปลงพระชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้า แล้วขึ้นครองราชสมบัติอยู่ได้ ๔๒ วัน
 ถูกประหารชีวิต

(๑๗) ขุนพิเรนทรเทพ เป็นเชอวงศ์พระร่วง แลเป็นญาติของ
 สมเด็จพระไชยราชาธิราช เป็นหัวหน้าพวกที่กำจัดขุนรวงศาธิราช
 แล้วได้เป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองพิษณุโลก แลเป็นราชบุตรเขย
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ต่อมาได้ครองราชสมบัติ

(๑๘) ขุนอินทรเทพ พวกที่กำจัดขุนรวงศาธิราช ต่อมาได้
 เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช

(๑๙) หมื่นราชเสนาหา (ในราชการ) พวกที่กำจัดขุนวรวงศา
อิราช ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยามหาเทพ

(๒๐) หมื่นราชเสนาหา (นอกราชการ) เป็นผู้ลอบยิงอุปราชจัน
น้องขุนวรวงศาอิราช ต่อมาได้เป็นออกญาภักคินุชิต

(๒๑) นายจัน ข้านมหาโลก น้องขุนวรวงศาอิราช ที่ตั้งให้เป็น
(เจ้าพระยา) มหาอุปราช ถูกกำจัดในคราวเดียวกับ

(๒๒) ท้าวศรีสุทาจันทร์ เติมเป็นพระสนมเอก แล้วได้เลื่อนยศ
เป็นแม่อยู่เมือง เป็นพระชนนีสมเด็จพระแก้วฟ้าแลพระศรีศิลป์ ได้เป็น
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (เมื่อพระเทยราชาออกทรงผนวช) เป็นคู่กับ
ขุนวรวงศาอิราช ยกชูชนครองแผ่นดินแล้วถูกประหารชีวิตด้วยกันทั้งคู่

(๒๓) พระวิสุทธิกษัตริย์ เติมเป็นพระสวสดีราช ธิดาพระเทยร
ราชา พระราชบิดาประทานเป็นมเหสีพระมหาธรรมราชา (ขุนพิเรนทร
เทพ)

(๒๔) ธิดาท้าวศรีสุทาจันทร์ทนมด้วยขุนวรวงศาอิราช ถูกกำจัด
พร้อมกันกับขิดามารดา

๓ เรื่องไพร่พลของขุนวรวงศาอิราช ความในหนังสือพระราช
พงศาวดาร ฝ่ายหนึ่งปรากฏว่าไม่มีใครนิยมต่อขุนวรวงศาอิราช แต่อีก
ฝ่ายหนึ่งปรากฏว่าชนชั้นราชมรพลพอที่จะช่วยข้าราชการทั้งปวงเอาไว้ใน
อำนาจได้แม้เพียงชั่วคราวหนึ่ง ขุนวรวงศาอิราชจะได้คนพวกไหนเป็น
กำลัง ขอนสันนิษฐานว่าคนที่เข้าไปรับเป็นกำลังของชนชั้นราชนั้น พวก
หนึ่ง คงเป็นด้วยโลกเห็นแก่สินจ้าง ในพวกนี้อาจเป็นคนต่างชาติต่าง

ภาษาเช่นแขก จีนแลมอญลาวเป็นพัน ฝรั่งเศสยังมีไปจุกเทศ แต่
ไม่ปรากฏว่าไปจุกเทศเข้าด้วย อีกพวกหนึ่งจำเข้าเป็นพรรคพวกขุนวรวงศา
อิราชด้วยกลัวอาญา ไทยคงอยู่ในพวกนั้นเป็นพัน เห็นจะใช้อาญากดขี่
อย่างรุนแรง พวกที่เป็นนายก็จะเป็นแต่เหล่าคนทรยศเสเพลที่เอามา
ชวยเลียงตั้งแต่งขึ้นเป็นพัน

๔. ภูมิสถานบ้านเรือนที่กรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น มีเค้าเงื่อนว่า
ก่ออิฐถือปูนแต่วัด ปราสาทราชมนเทียรทั้งปวงยังเป็นเครื่องไม้ พระ
ราชมนเทียรพังก่ออิฐถือปูนต่อเมื่อรัชกาลพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา
กำแพงพระราชวังอาจเป็นของก่ออิฐถือปูน ประตูล้อมมณฑปเครื่องไม้
แต่กำแพงพระนครนั้นยังใช้ขี้กเสาระเนียดคชนเนินดิน ปรากฏในหนังสือ
พระราชพงศาวดาร ว่าพังก่ออิฐถือปูนกำแพงพระนครต่อในรัชกาล
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อเสร็จศึกหงสาวดีคราวแรก

ง. มติเรื่องพระเทียรราชาได้ราชสมบัติ

๑. สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อ
ขมะเม็ย พ.ศ. ๒๐๘๘ เสร็จการสงครามแล้วเสด็จยกกองทัพหลวงกลับ
จากเมืองเชียงใหม่เมื่อเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ มาเกิดประชวรกลางทาง
ครั้นถึงกรุงฯ พระอาการหนักลงทรงปรารภถึงเรื่องสืบสันตติวงศ์ แลเวลา
นั้นมิแต่พระราชบุตรที่เกิดด้วยท้าวศรีสุทาจันทรพระสนมเอก ๒ องค์ จึง
ทรงสถาปนาพระราชบุตรองค์ใหญ่อันพระชนันสาไถ์ ๑๑ ปี ให้เป็นพระแก้วฟ้า
มหาอุปราช ราชบุตรองค์น้อยพระชนันสาไถ์ ๕ ปีเป็นพระศรีศิลป์ แล

เลือนยศท้าวศรีสุทนต์เป็นเจ้าจอมมารดาของราชกุมาร ๒ พระองค์
 นนชนเป็นแม่ยั่วเมือง แล้วตรัสสั่งไว้ว่าเมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว
 ให้พระแก้วพารยรัชทายาท แลให้พระเทียรราชาอนุชาเป็นผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดินไปกว่าพระแก้วพารจะเจริญพระชนม์ว่าราชการไต่เอง

๒ ถึงเดือน ๖ บรมแม่ พ.ศ. ๒๐๘๘ สมเด็จพระไชยราชาธิราช
 สวรรคต ข้าราชการทั้งปวงจึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระแก้วพาร
 ราชานิกเป็นพระมหากษัตริย์ ให้พระเทียรราชาเป็นผู้สำเร็จราชการ
 ฝ่ายหน้า ท้าวศรีสุทนต์ ซึ่งไต่เป็นสมเด็จพระชนนีพันยี่หลวงเป็นผู้
 สำเร็จราชการฝ่ายใน แลเป็นผู้ทูลบำรุงสมเด็จพระแก้วพารโดยฉนั้นเป็น
 พระมารดา

๓ ก. พระเทียรราชามหาท้าวศรีสุทนต์เอง ๆ ด้วย
 ต้องทูลหารอบนคากิจการ ซึ่งฝ่ายหน้าเกยของทวยฝ่ายใน แลใน
 การซึ่งเนื่องในส่วนพระองค์สมเด็จพระแก้วพาร เช่นการที่ทรงศึกษาเป็น
 ต้น เมื่อไต่พบปะคุ้นเคยกันมากเข้า ท้าวศรีสุทนต์เป็นผู้ล่ออำนาจ
 แก่ราชกิจ ก็เกิดประทิพพิทต่อพระเทียรราชา แลตงเลศนัยให้รู้
 พระองค์ด้วยประการต่าง ๆ เอง ๆ แต่ฝ่ายพระเทียรราชาไม่สมัคร
 สมาน ด้วยขอตรงต่อพระอัครชายา ซึ่งปรากฏพระนามต่อมาว่า
 พระสุริโยทัยนั้น ทั้งมีความภักดีต่อสมเด็จพระแก้วพาร ก็ขัดเขื่อน
 ไม่รับไมตรีของนาง ๆ โกรธแค้นสำคัญว่าพระสุริโยทัยคงหึงสรวงเกียจกัน
 จึงทำเล่ห์หยาบบอกให้พระเทียรราชาเข้าพระหฤทัยว่า ถ้าไม่ทิ้งพระ

สรีโยทัยออกบวชเสียจะเป็นอันตรายทั้งพระองค์แลพระอัครชายา พระ
 เทียรราชามีรุตจะทำประการใด จะประกาศความชั่วของนางให้ปรากฏ
 ก็ไม่มีหลักฐานมั่นคง ทั้งเกรงจะเสียพระเกียรติยศสมเด็จพระแก้วฟ้า
 จะนั่งอยู่ก็กลัวพระสรีโยทัยจะเป็นอันตราย จึงตรัสบอกพระสรีโยทัย
 ให้ทราบเหตุที่จำเป็นจะต้องพวากัน แล้วอุบายทูลลาว่าประจวบเวลา
 พระองค์ออกทรงผนวชอยู่ณวัดราชประดิษฐฐาน

(ความใน ๓ ก. น. เป็นแต่ทางสันนิษฐานนัยหนึ่ง ซึ่งจะยกเสียแล
 เอาความข้อ ๓ ต่อกับข้อ ๒ ที่เดียวกันได้)

๓ อยู่มาวันหนึ่งท้าวศรีสุทนต์ออกไปฆ่าเพี้ยพระกมลทิวศพระ
 ศรีสรรเพชญ์ แวะบูชาพระนพพระที่นั่งพิमानรตยา ซึ่งสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถทรงพระราชอุทิศถวายเป็นหอพระ นางไปพบนุชาติ
 คนหนึ่งชื่อพันบุตรศรีเทพ เป็นพนักงานเฝ้าหอพระนั้น นางเกิดสมัคร
 รักใคร่ จึงทำทัณฑ์ข้ายโดยฉันทาตที่ใดรักกันมา ครั้นเมื่อกลบคน
 เข้าข้างในอ้างว่าปราณีญาติ ให้ข้าหลวงนำเมียงหมากแลเครื่องอุปโภค
 บริโภคไปประทาน พันบุตรศรีเทพก็เก็บดอกจำปาจัดใส่กระถางส่งให้ข้าหลวง
 นำเข้าไปถวายสำหรับนางบูชาพระ ส่งเสียไปมาอย่างนี้หลายครั้ง
 นางเกิดรักใคร่พันบุตรศรีเทพมากขึ้น จึงมารยาบวาทกับออกญาราช
 ภาคศิษย์เป็นเจ้ากรม ว่าหลานของนางเป็นพนักงานเฝ้าหอพระอยู่ทพระ
 ที่นั่งพิमानรตยาคน ๑ ทราบว่าอด ๆ อยาก ๆ ขอให้ย้ายมาเป็นพนักงาน

เฝ้าหอพระของนางอยู่ใกล้ ๆ จะได้ให้ทานกินให้อิ่มหน้า ออกญาราช
 ภัคดีพาซอ จึงย้ายพนับตรศรเทพเข้ามาเป็นตำแหน่งขุนชินราชรักษา
 พนังการเฝ้าหอพระของสมเด็จพระชนนี ย้ายขุนชินราชคนเก่าออกไป
 เป็นพนังการเฝ้าหอพระณพระที่นั่งพิมานรัตยา

๔ ท้าวศรีสุทาจันทรเป็นพระราชชนนี มีราชานุกิจที่ต้องประพฤติ
 เช่นไปนมัสการพระที่หอพระแลเสด็จออกให้ข้าราชการเฝ้าเป็นต้นเป็นนิจ
 ไม่ต้องมีผู้ควบคุมเหมือนอย่างนักสนม เพราะฉนั้นจึงได้มีโอกาสพบปะ
 กยขุนชินราชที่หอพระเนือง ๆ ต่อหน้าคนนางก็โอภาปราถนียอย่างเป็น
 ญาติชุลลกลลาน ครั้นลับตาคนก็แสดงเลศนัยให้ปรากฏแก่ขุนชินราช
 ว่านางรักใคร่ ฝ่ายขุนชินราชเป็นคนโง่เขลาปราศจากหิริโอตตัปป เมื่อ
 เห็นเช่นนั้นก็มีความยินดี จึงได้เป็นชู้กับนาง แต่การที่ท้าวศรีสุทาจันทร
 คยขุนชินราชเป็นชู้นั้น ตั้งใจปกปิดจะมีให้ผู้อื่นไต่ลวงรู้ เพราะฉนั้นจะ
 ไปมาหาสู่กันในที่ลับใต้แต่ละครั้งเป็นการลำบาก อีกประการ ๑ นาง
 ปรารถนา ขุนชินราชเป็นแต่พนังการเฝ้าหอพระ จะให้ทรพยสิ้นคน
 ก็สงสัย ด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการนี้ นางจึงอ้างว่าขุนชินราชเป็น
 ราชนิกุล ควรจะให้มีโอกาสรับราชการบ้าง จะให้เป็นแต่
 พนังการเฝ้าหอพระอยู่เช่นนั้นหาสมควรไม่ จึงตั้งให้เป็นทขุนวรวงศา
 ธิราช มีตำแหน่งในกรมวังของพระชนนีสำหรับนางใช้สอย

๕ การที่ท้าวศรีสุทาจันทรเป็นชู้กับขุนวรวงศาธิราชนั้นปกปิดไว้ได้
 ไม่ช้า มีผู้รู้ความก็เกิดกิตติศัพท์ โทษภัยสงสัยกันชน กิตติศัพท์นั้น

ทราบไปถึงเจ้าพระยามหาเสนา วันหนึ่งเจ้าพระยามหาเสนาจึงปรารถนา
 แก่ออกณาราชภักดี ว่าเดี๋ยวนี้มีเสียงโจทก์กันอย่างนี้ ๆ ถ้าเป็นความ
 จริงจะทำอย่างไร ในเวลานั้นออกณาราชภักดีไม่เชื่อว่าเป็นความจริง
 ถึงเจ้าพระยามหาเสนาให้เห็นจะยังไม่ลงเนื้อเชื่อใจว่าเป็นความจริง ออก
 ณาราชภักดีพาข้อประสงค์จะร้องขอก็คืพทนน จึงทูลความปรารถนาของ
 เจ้าพระยามหาเสนาแก่ท้าวศรีสุตาจันทร์ ฝ่ายท้าวศรีสุตาจันทร์เหมือน
 หนึ่งวสันหลังขาด พอได้ยินว่ามีผู้รู้ความชวักตกใจ จึงปรึกษา
 กับขุนวรวงศาธิราชว่าจะทำอย่างไรดี เจ้าพระยามหาเสนาเป็นเสนาบดี
 ผู้ใหญ่ แลเป็นหัวหน้าของพวกทหาร จะขอร้องกันฉันทใจจึงจะพ้นภัย
 ขุนวรวงศาธิราชเป็นคนพาลสันดานหยาบ ก็แนะนำว่าจำต้องฆ่าเจ้าพระยา
 มหาเสนาเสียเอาไว้มิได้ แล้วไปคิกอ่านให้คนสนิทจ้างผู้ร้ายให้ลอบ
 ฆ่าเจ้าพระยามหาเสนา ครั้นเตรียมการพร้อมแล้ว ท้าวศรีสุตาจันทร์
 จึงมีรับสั่งให้หาเจ้าพระยามหาเสนาเข้าไปเฝ้า แล้วแกล้งอบายหน่วง
 เหนียวให้กลับออกไปจากในวังต่อเวลาค่ำ ครั้นไปพ้อพันพระราชวังคน
 ร้ายของขุนวรวงศาธิราชก็ลอบแทงเจ้าพระยามหาเสนาตาย

๖ เมื่อกำจัดเจ้าพระยามหาเสนาแล้ว ท้าวศรีสุตาจันทร์ปรึกษากัน
 กับขุนวรวงศาธิราชต่อไปถึงพระเทยรรราชา ว่าอาจจะเป็นศัตรูได้อีกคน ๑
 เพราะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จำจะต้องเอาพระเทยรรราชาออกเสีย
 จากตำแหน่ง อานาจจะไต่ตกอยู่แก่ท้าวศรีสุตาจันทร์แต่ผู้เดียว เมื่อเห็น
 กันดังนี้แล้ว ท้าวศรีสุตาจันทร์จึงทำกริ้วพระเทยรรราชา หาเหตุว่า
 เพราะพระเทยรรราชาว่าราชการอ่อนแอ คนร้ายจึงกำเริบถึงสามารถฆ่า

เสนาบดีผู้ใหญ่ได้ ไกล้ววังถึงปานนั้น คนอย่างเช่นพระเทียรราชา
 บวชเสียดีกว่าว่าราชการแผ่นดิน ฝ่ายพระเทียรราชากรีกตศัพทความ
 ชั่วของท้าวศรีสุทาจันทรแต่ไม่กล้าจะเบียดเบียน ด้วยไม่มีหลักฐานมั่นคง
 แลเกรงสมเด็จพระแก้วฟ้า แต่จะเพิกเฉยเสียก็เกรงเป็นอันตรายอย่าง
 เจ้าพระยามหาเสนา จึงประสมยอมรับผิดทูลลาออกทรงผนวช (ความ
 ข้อ ๖ นี้ ถ้าใช้ต้องเอาข้อ ๓ ก, ออก)

๗ เมื่อพระเทียรราชาออกทรงผนวชแล้ว ไม่มีใครสามารถที่
 จะตั้งผู้ใดแทน ท้าวศรีสุทาจันทรก็ได้สำเร็จราชการแผ่นดินทั้งฝ่ายหน้า
 แลฝ่ายใน นางยี่เกรงอันตรายคิดจะหากำลังรักษา จึงอุบายให้
 ขุนวรวงศาธิราชจับคนร้ายที่ฆ่าเจ้าพระยามหาเสนาได้ ยกเป็นความชอบ
 แลอ้างเหตุที่การรักษาพระราชวังหละหลวมมาแต่ก่อนนั้น ตั้งให้ขุน
 วรวงศาธิราชเป็นผู้บังคับกรมล้อมพระราชวัง ขุนวรวงศาธิราชก็จ้าง
 วานหาพรรคพวกเข้ามาเป็นกำลังอยู่ประจำของ กำจัดผู้ซึ่งเห็นว่าจะเป็น
 ศัตรูออกไปเสียให้พ้นจากพระราชวัง แต่นั้นท้าวศรีสุทาจันทรก็ยกขุน
 วรวงศาธิราชก็มีอำนาจสิทธิ์ขาดที่ในพระราชวัง ไม่มีผู้ใดจะกล้าฝ่าฝืน

๘ ถึงบวช พ.ศ. ๒๐๘๐ ท้าวศรีสุทาจันทรมครรภขนกษัตริย์ขุนวรวงศา
 ธิราช นางจะออกว่าราชการเป็นนิจตั้งแต่ก่อนเกรงคนอื่นจะเห็น ก็และ
 ประเพณีที่ข้าราชการฝ่ายหน้าเข้าเฝ้าท้าวศรีสุทาจันทรนั้น พวกขุนนาง
 ย่อมเคียดเข้าทางประตูหิน ไปเฝ้าท้าวศรีสุทาจันทรที่นางเสด็จออก เป็น
 ประเพณีมาตั้งแต่นางเป็นสมเด็จพระชนนี จนถึงเวลานางเป็นผู้สำเร็จ

ราชการแผ่นดิน ชั้นเดิมวันใดมีแต่กิจการเล็กน้อยหรือนางจะไม่เสด็จ
 ออก ก็ให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้รับสั่งมาฟังแลมาสั่งราชการ ขุนวรวงศา
 ธิราชก็มายังทวาราชการประชุมกันอยู่ที่ริมประตูคืน ครั้นท้าวศรี
 สุกดาจันทรมัครภขิน นางจึงอธิบายบอกเจ็บบ่วยแลใช้ขุนวรวงศาธิราช
 เป็นผู้รับสั่งในกิจการราชการทั้งปวงถนัด ขุนวรวงศาธิราชต้องคอยประจำอยู่
 นางจึงให้สร้างศาลาขึ้นที่ริมประตูคืนใกล้ต้นหมัน แต่นั้นข้าราชการ
 การที่ไปมาเฝ้าเห็นก็ไปพักแลไปฟังราชการณที่พักของขุนวรวงศาธิราช
 ข้าราชการที่เป็นชั้นผู้น้อยหรือที่เป็นคนเสเพลก็สมัครมากฝายต่อขุนวรวงศา
 ธิราชยิ่งชนกว่าแต่ก่อน มาถึงชนนขุนวรวงศาธิราชจึงมีอำนาจ เช่นเป็น
 ผู้สำเร็จราชการทั่วทั้งพระราชวัง

๕ ฝ่ายสมเด็จพระแก้วฟ้า เมื่อตอนแรกเสวยราชย์นั้น ทรงเคารพ
 วกใคร่เชื่อฟังท้าวศรีสุกดาจันทร ด้วยนบถอว่าเป็นพระมารดา เมื่อท้าว
 ศรีสุกดาจันทรเอาพันบุตรศรีเทพเข้าไปชยเลี้ยง แลตั้งแต่งเป็นขุนชินราช
 แลเลื่อนขึ้นเป็นขุนวรวงศาธิราช เห็นขุนวรวงศาธิราชกิริยาอาการเยอ
 หยงชนโดยลำคยไม่เคารพนบถนอยเหมือนข้าราชการคนอื่น ๆ ก็เกลียด
 ชงไม่ชอบพระเหตุทย แต่จะขยไล่เสียหรือทำโทษทณทอย่างใดก็เกรง
 พระชนนี ด้วยไม่คิดเห็นว่าจะเปนชุกยพระชนนีกนงมา ครั้นเห็นท้าว
 ศรีสุกดาจันทรมีครรรภขิน ประจักษ์แก่พระเหตุทยว่าพระชนนีเปนชุกยขุน
 วรวงศาธิราชเปนแน่ ก็ทรง โทมณัสชคคั้นขุนวรวงศาธิราชเป็นกำลัง คิด
 จะกำจัดขุนวรวงศาธิราช จึงลอบปรักษาหาหรือกยชนพิเรนทรเทพ ชง

เป็นพระญาติฝ่ายพระราชบิดา แลขุนอินทรเทพ ขุนพิเรนทรเทพรัชจะ
 อูบายบอกขึ้นไปยังเจ้าเมือง ฝ่ายเหนือให้รวบรวมกำลังยกลงมากำจัดขุน
 วรวงศาธิราช แต่สมเด็จพระแก้วฟ้าชอบพระราชประสงค์ไว้ไม่มีคิด
 โดยยังทรงพระเยาว์ ไปตรัสแสดงความอาฆาตมาครายชนต่อหน้า
 พรรคพวกขุนวรวงศาธิราช พวกนั้นเกิดความไปบอกขุนวรวงศาธิราช
 จึงลอบประกอยยาพิษให้พรรคพวกไปวางในพระกระยาหาร สมเด็จพระ
 แก้วฟ้าไม่ทันรู้พระองค์เสวยยาพิษก็สวรรคต ท้าวศรีสุทธาจันทร์ได้ทราบ
 ความเมื่อภายหลังเหตุไม่รู้จะทำอย่างไร ด้วยสมเด็จพระแก้วฟ้า
 สวรรคตเสียแล้ว จึงจำยอมให้ประกาศความว่าสมเด็จพระแก้วฟ้าประชวร
 เป็นพระโรคขี้จุกขึ้นสวรรคต ฝ่ายข้าราชการโดยมากสงสัยว่าสมเด็จพระ
 แก้วฟ้าจะถูกปลงพระชนม์ แต่ไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงได้
 ก็ต้องนิ่ง

๑๐ เมื่อสมเด็จพระแก้วฟ้าสวรรคตแล้ว พระศรีศิลป์ราชอนุชา
 อยู่ในที่ป็นรัชทายาท แต่ขุนวรวงศาธิราชเคียดแค้นท้าวศรีสุทธาจันทร์
 ว่าต้องให้ตนว่าราชการแผ่นดินจึงจะพ้นภัยอันตราย เพราะการที่เป็นชู้กัน
 คนกริ้วแล้ว นางเป็นสตรีจะเป็นผู้ว่าราชการต่อไปอย่างแต่ก่อน เห็นจะ
 ของกันอันตรายไม่ได้ ท้าวศรีสุทธาจันทร์เห็นชอบด้วยจึงอุบายปรึกษา
 ข้าราชการ ว่าพระศรีศิลป์พระชนนีสาได้เพียง ๗ ขวบ กำลังสาละวน
 แต่จะเล่น กว่าจะว่าราชการบ้านเมืองไต่ยังหลายชนก หัวเมืองเหนือ
 ก็ไม่ปรกติ นางจะรับว่าราชการแผ่นดินอย่างแต่ก่อนเกรงจะไม่ไหว

ขอให้ชนวรรวงศ์อิราชเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ด้วยมีความสามารถ
 ทั้งเป็นพระญาติวงศ์กับพระศรีศัลย์พลจะไว้วางใจได้ ฝ่ายข้าราชการ
 ทั้งปวงมีรีทจะทำประการใดด้วยอำนาจอยู่ในมือชนวรรวงศ์อิราชหมดแล้ว
 ราชชนกคงถึงต้องจับกุมฆ่าฟันกัน ไม่มีผู้ใดที่ใดเตรียมจะต่อสู้
 อีกประการ ๑ เห็นว่าเหตุทรยศที่เกิดขึ้นครั้งนั้น จำต้องกำจัดทั้งท้าวศรี
 สุกาจันทร์แลชนวรรวงศ์อิราชผู้เป็นต้นเหตุ เมื่อยังไม่มีกำลังที่จะกำจัด
 ก็ควรจะรอถ่วงเวลาหากำลังต่อไป จึงพร้อมกันยอมตามคำปรึกษาของ
 ท้าวศรีสุกาจันทร์

๑๑ ฝ่ายชนวรรวงศ์อิราชเมื่อเห็นข้าราชการยินยอมพร้อมกันให้
 ตนสำเร็จราชการแผ่นดินก็กำเรียบ คิดเห็นต่อไปว่าจะเป็นผู้สำเร็จ
 ราชการแผ่นดิน เมื่อพระศรีศัลย์ใหญ่ชนกคงจะคิดทำร้ายเหมือน
 อย่างสมเด็จพระแก้วฟ้า จึงว่าแก่ท้าวศรีสุกาจันทร์ว่าจะต้องเป็นพระเจ้า
 แผ่นดินเองจึงจะได้อีก ฝ่ายท้าวศรีสุกาจันทร์เห็นว่าถ้าไม่ยอม ชนวรรวงศ์
 อิราชคงฆ่าพระศรีศัลย์อีกองค์ ๑ จึงว่ากล่าวอ่อนน้อมเป็นการตกลงกัน
 ให้ชนวรรวงศ์อิราชราชาภิเษก แต่ให้ประคองฐานพระศรีศัลย์ไว้ในที่
 รัชทายาท เพราะลูกทมิฬด้วยกันก็เป็นลูกผู้หญิง จึงให้ตั้งพิธีราชาภิเษก
 ชนวรรวงศ์อิราชขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ชนวรรวงศ์อิราชก็ตั้งนายจันบ้าน
 มหาโลกผู้เป็นน้องชายให้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราชหัวหน้าข้าราชการทั้งปวง
 สำหรับจะได้ตรวจตราระวังเหตุการณ์ต่างหุดต่างตา

๑๒ ฝ่ายชนพิเรนทรเทพกับชนอินทรเทพ ที่คิดอ่านการกำจัด
 ชนวรรวงศ์อิราชนั้น ได้บอกขึ้นไปยังเจ้าเมืองฝ่ายเหนือที่ไว้วางใจได้ คือ

เจ้าเมืองสุวรรณโลกแลเจ้าเมืองพิชัยเป็นต้น ตั้งแต่สมเด็จพระแก้วฟ้า
ยังมีพระชนม์อยู่แต่การยังไม่ทันสำเร็จ สมเด็จพระแก้วฟ้าสวรรคต
เสียก่อน จึงปรึกษากันต่อมา เห็นว่าถ้าถวายราชสมบัติแก่พระศรีศิลป์
ยังทรงพระเยาว์ จะต้องมิใช่ราชการแทน เป็นช่องทางที่จะเกิดลำบาก
เหมือนหนหลัง แลที่เห็นพระศรีศิลป์จะยอมให้กำจัดท้าวศรีสุทธานินทร์
ซึ่งเป็นพระชนนทวย จึงตกลงกันว่า จะถวายราชสมบัติแก่พระเทียรราชา
แลในชั้นนี้ใคร่ผู้เข้าร่วมคิดอีก ๒ คน คือหลวงศรียศชาวบ้านลานตากฟ้า
แขวงเมืองสุพรรณบุรี (ในชั้นนี้อยู่ในแขวงอำเภอบางปลา จังหวัดนคร
ไชยศรี) คน ๑ หมื่นราชเสน่หากคน ๑ จึงพร้อมกันไปเฝ้าพระเทียรราชา
ซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดราชประดิษฐาน ทูลถึงเหตุการณ์ที่เกิดทรยศบ้าน
เมืองจะเป็นจลาจล พวกตนคิดจะกำจัดเหล่าร้ายแล้วถวายราชสมบัติ
เชิญเสด็จเข้าครองแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุขสืบไป พระเทียรราชาตรัสว่า
ที่คิดจะปราบปรามทรยศท่านบำรุงบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขนั้นก็เห็นชอบ
ด้วยแล้ว แต่ถาถึงฆ่าผู้พันคน เป็นพระพุทศด้วยไม่ได้ พวกทั้ง ๔ คน
ทูลสัญญาว่าจะไม่ทำการให้มัวหมองแก่พระองค์ พระเทียรราชายังไม่ไว้
พระทัยตรัสว่า การที่คิดเป็นการใหญ่โตอยู่ ถ้าไม่สำเร็จก็จะพากัน
ล้มตายหมด ควรจะไปเสี่ยงเทียบพิศุจน์เสียก่อน ถ้าเห็นนิมิตดีจะทำการ
สำเร็จได้ จึงค่อยทำ ทั้ง ๓ คนเห็นชอบด้วย แต่ขุนพิเรนทรเทพคนเดียว
ไม่ยอม ว่าการสำคัญถึงเพียงนั้นจะไปมัวเสี่ยงตาย ถ้าไม่ได้นิมิตดีจะมี
ต้องเลิกเสียหรือ ในวันนั้นก็เป็นอย่างนั้นไม่ได้เสี่ยงเทียบ ครั้นต่อมาพระเทียร

ราชาอีก ๓ คนพากันลอบไปเลี้ยงเทียนในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐาน
 ในเวลาค่ำวัน ๑ ขุนพิเรนทรเทพไปเห็นเข้าก็ช้ใจ คายชานหมากทิ้งไป
 โดยกำลังโกรธมิได้ตั้งใจว่าจะให้ไปถูกสิ่งใด ผนอญชานหมากปลิวไป
 ถูกเปลวไฟที่เทียนเลี้ยงทลายเล่มขุนวรวงศาธิราชก็ไป แลในขณะนั้นมี
 พระสงฆ์องค์ ๑ เข้าไปในพระอุโบสถ เห็นเลี้ยงเทียนกัน อำนวยพรว่า
 ขอให้สำเร็จทั้งปราถนาเถิด แล้วออกจากพระอุโบสถหายไป คนทั้ง ๕
 เห็นเป็นศุภนิมิตต์ ก็มีความยินดี

๑๓ เมื่อเลี้ยงเทียนแล้วได้ประมาณ ๑๕ วัน มีใบบอกมาจาก
 เมืองลพบุรีว่า ช้างพลายตัวใหญ่รูปงามเข้ามาติดไขลงหลวง สมุหนายก
 นำความขนกราบทูล ขุนวรวงศาธิราชสั่งว่าให้ยกไขลงเข้ามายังพะเนียด
 วัดของ จะออกไปดูจับเอง ขุนพิเรนทรเทพได้ทราบความนั้น เห็นว่า
 คักทำร้ายขุนวรวงศาธิราชในกลางทางเมื่อจะไปจับช้าง จะสตวกแล
 สำเร็จเร็วกว่ารอกองทัพหัวเมืองเหนือยกลงมา จึงคิดกันกับขุนอินทรเทพ
 หลวงศรียศ หมันราชเสนาหา เตรียมสมัครพรรคพวกพร้อมด้วยเครื่อง
 คัสตราวุธลงเรือคนละลำ ขุนพิเรนทรเทพ หลวงศรียศ หมันราชเสนาหา
 ออกเรือแต่คักไปซุ่มอยู่ในคลองบางปลาหมอ ขุนอินทรเทพวันนั้นเป็นเวร
 ตามเสด็จ ก็เอาเรือมาเข้ากระบวร แลให้หมันราชเสนาหา นอกราชการ
 ชั่งมาเป็นสมัครพรรคพวกอีกคน ๑ ปลอมเป็นทนายเลือกที่ตั้งจุกช่องใน
 ทางเสด็จ ไปคอยตักยิงนายจันอุปราชในเวลาที่จะคอยเฝ้าณพะเนียด

ครั้นถึงวันกำหนด พอเวลารุ่งเช้าชนวนรวงคำธิดาพาท้าวศรีสุธา
 จันทร์กับพระศรีศิลป์ลงเรือพระที่นั่งจะไปยังพะเนียด พอกระบวรพ้น
 ปากคลองสระบัวไปได้หน่อยหนึ่ง ขุนพิเรนทรเทพกับหลวงศรียศ หมัน
 ราชเสน่หาก็กให้พายเรือผากกระบวรเข้ามาสกัดทางข้างหน้าเรือหนึ่ง ส่วน
 ขุนอินทรเทพก็แซงเรือขึ้นไปทางข้างหลัง ต่างชนเรือหนึ่งช่วยกันกลุ้ม
 รั่มฆ่าชนวนรวงคำธิดาภักท้าวศรีสุธาจันทร์ตายในทันทีทั้ง ๒ คน แล้ว
 ขุนพิเรนทรเทพจึงร้องประกาศว่าจะกำจัดแต่คนร้าย ใครเป็นคนดีมีความ
 ซื่อตรงต่อพระราชวงศ์จงสงบอยู่ หาประสงค์จะทำอันตรายไม่ พวกข้า
 ราชการที่ไปในกระบวรเสด็จก็ไม่มีผู้ใดต่อสู้ ทกกลบยนิคด้วยก็มาก
 ขุนพิเรนทรเทพจึงสั่งให้เอาศพคนทั้ง ๒ ไปเสียบประจานไว้แถวควัง แล้ว
 ให้กลบกระบวรพาพระศรีศิลป์มายังพระราชวัง สั่งให้กำจัดธิดาชนวนรวงคำ
 ธิดาที่มีด้วยท้าวศรีสุธาจันทร์เสียด้วยอีกคน ๑ แลขณะนั้นใดความ
 ว่าหมันราชเสน่หานอกราชการยิงอปราจจันตายสมปราถนา ก็ให้เอาศพ
 ไปเสียบประจานไว้ทวควังด้วยกันทั้งหมด

๑๔ เมื่อเสร็จกำจัดคนร้ายเสียนหนามแผ่นดินแล้ว ขุนพิเรนทรเทพ
 จึงสั่งให้เรียกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมาประชุมพร้อมกัน ต่างก็มาด้วย
 ความยินดี ขุนพิเรนทรเทพจึงชักชวนให้พร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระ
 เทียรราชา ข้าราชการก็เห็นชอบด้วยโดยมาก มีได้มีผู้ใดโต้แย้ง
 เสนาบดีผู้ใหญ่จึงไปทูลอนเชิญพระเทียรราชาให้ลาผนวช แล้วจัดเรือ
 พระที่นั่งสุพรรณหงส์ไปรับเสด็จเข้ามาประทับที่ในพระราชวัง แล้วตั้งพิ
 ราชภิเษกถวายพระนามพระเทียรราชาว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 เมื่อเสวยราชย์นั้นพระชนนีสวรร ๔๐ ปี

๑๕ ขณะนั้นพระยาโองเจ้าเมืองสวรรคโลก กับพระยาพิชัย
คุมกำลังหัวเมืองเหนือลงมา หมายถึงมากำจัดขุนรวงศาธิราช มาถึง
กลางทางได้ทราบว่าขุนพิเรนทรเทพกำจัดสำเร็จแล้ว แลถวายราชสมบัติ
แก่พระเทยราชา ต่างก็ยินดีพากันเข้ามาเฝ้า

๑๖ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงโปรดให้พระราชครูทั้ง ๔ ปรึกษา
ความชอบพวกที่ได้อำนาจขุนรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุทาจันทร แล้ว
พระราชทานบำเหน็จโดยอันตักกัน คือ

(๑) สถาปนาขุนพิเรนทรเทพ ให้เป็นเจ้าขันธสีมาครองเมือง
พิษณุโลก ทรงพระนามว่าพระมหาธรรมราชา ครองหัวเมืองเหนือ
๗ หัวเมือง ซึ่งเคยเป็นมณฑลราชธานีครั้งพระร่วงนั้น แลพระราชทาน
พระวิสุทธิกษัตริย์ราชธิดาพระองค์ใหญ่ให้เป็นมเหสี

(๒) ตั้งขุนอินทรเทพ เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ผู้สำเร็จ
ราชการเมืองนครศรีธรรมราช

(๓) ตั้งหลวงศรียศ เป็นเจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม

(๔) ตั้งหมื่นราชเสนาหา เป็นเจ้าพระยามหาเทพ

(๕) ตั้งหมื่นราชเสนาหา นอกราชการ เป็นพระยาภักดีนุสิต

(๖) เลื่อนพระยาพิชัย เป็นเจ้าพระยา

(๗) พระยาโองเจ้าเมืองสวรรคโลกนั้นเป็นเจ้าอยู่แล้ว (เห็นจะ
พระราชทานบำเหน็จอย่างอื่น) แลให้กำลังไปตีกรุงกัมพูชา
เรื่องพงศาวดารตอนพระเทยราชาได้ราชสมบัติ ว่าตามทาง
วินิจฉัย เข้าใจว่าจะเป็นดังกล่าวมาในตอนนั้น

ตำนานกฎหมายเมืองไทย

ในสยามประเทศนั้นเมื่อก่อนพุทธศักราช ๑๘๒๖ ยังไม่มีหนังสือ
ไทย ใช้กันแต่หนังสือคฤนถ์ ซึ่งพวกพราหมณ์พามาแต่อินเดีย แลต่อ
มาใช้หนังสือขอม ซึ่งพวกขอมก็คิดแปลงมาแต่หนังสือคฤนถ์ ตามที่เคย
เห็นศิลาจารึก เห็นใช้เขียนแต่ภาษามคธ ภาษาล้านสฤกฤตแลภาษาขอม
ไม่เคยพบจารึกอักษรคฤนถ์ หรืออักษรขอมเป็นภาษาไทยเลย กฎหมาย
ไทยที่ตงชนเมืองกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ตอนก่อน พ.ศ. ๑๘๒๖ จะให้
แปลกลยเป็นภาษาขอม หรือภาษาล้านสฤกฤต หรือบางทีจะมีวิธีเขียน
ภาษาไทยด้วยตัวหนังสือคฤนถ์ แลหนังสือขอมอย่างแปลร้อยได้ ขอน
หาทราบไม่ แต่การจกลยเป็นหนังสือไม่ว่าในภาษาไทย คงเป็นหน้าที่
พราหมณ์ เพราะผู้ทรรหนังสือแลเจ้าตำหรับกฎหมายในเวลานั้น มีอยู่
แต่ในพวกพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้พราหมณ์จึงเป็นเจ้าหน้าที่สำคัญในการ
รักษากฎหมายมาแต่โบราณ แม้จะดูในทำเนียบคฤกคฤนาพลเรือนใน
กฎหมายที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็จะได้เห็นว่าตำแหน่งลูกขุนณศาลหลวง
ที่สังกัดคือ ขอนเป็นพราหมณ์ทั้งนั้น สมเด็จพระร่วงเจ้าพระองค์ทมิพระ
นามจารึกไว้ว่าพ่อขุนรามคำแหง หรือที่เรียกในหนังสืออื่น มีหนังสือ
ชินกาลมาลินีเป็นต้น ว่าพระยารามราชเป็นผู้คิดหนังสือไทยชน เมอบ
มะแม จลศักราช ๖๔๕ มหาศักราช ๑๒๐๕ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖
เมื่อมีหนังสือไทยชนแล้ว กฎหมายที่ตงชนต่อมา หรือกฎหมายเก่าทมิ

อยู่แล้ว จึงได้เริ่มทดลองแล้รรักษามาในหนังสือไทย แต่ความรู้หนังสือ
ไทยแพร่หลายเร็วมาก ขอนมียานเห็นได้ด้วยศิลาจารึกภาษาไทยรุ่น
เก่า ใช้ตัวหนังสือไทยตามแบบของพระเจ้าขุนรามคำแหงทั่วทุกเมืองใน
อาณาจักรลานนาไทย ตลอดจนไปจนกรุงศรีสัตนาคนหุต เพราะความ
ต้องการหนังสือสำหรับเขียนภาษาไทยมีอยู่ด้วยกันทุกประเทศที่ชาติไทย
ได้เป็นใหญ่ เมื่อเกิดแบบตัวหนังสือมอญขึ้น ทุกประเทศก็ยอมรับใช้
หนังสือนั้น โดยเห็นประโยชน์ต้องมีผู้ใดบังคับบัญชา

ขณะเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สร้างกรุงศรีอยุธยา แม่หนังสือ
ไทยพมอญมอญได้เพียง ๖๗ ปี ก็เชื่อได้ว่าคงจะได้ใช้ทดลองลงมาถึงเมือง
อุทองแล้ว บันดากฎหมายที่ตั้งขึ้นตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยามา เข้าใจ
ว่าเขียนเป็นหนังสือไทยทั้งนั้น แต่ประหลาดอยู่หน่อยที่ข้าพเจ้ายังได้พบ
พระราชกฤษฎีกา เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา แลแผ่นดิน
สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ มีที่เมืองพัทลุง เขียนเส้นดินสอทำในกระตาส
ยังใช้อักษรแลภาษาเขมรหลายฉบับ จะเป็นด้วยเหตุใดข้าพเจ้ายังคิดไม่
เห็นจนทุกวันนี้ ได้ให้ต้นหนังสือนี้ไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ ผู้ใดจะ
ตรวจดูก็ได้

วิธีตั้งกฎหมาย

กฎหมายกรุงศรีอยุธยาที่เราจะรู้ได้ ในเวลานี้ อยู่ในกฎหมาย
พิมพ์ ๒ เล่ม ซึ่งต้นฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
โปรดฯ ให้ชำระเรียบเรียงไว้เมื่อรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗

แลหมอบรکتได้พิมพ์จำหน่ายในครั้งแรก เมื่อขรรษา จุลศักราช ๑๒๓๕
 พ.ศ. ๒๔๑๖ ยังมีกฎหมายครั้งกรุงเก่าที่ไม่ได้พบหรือไม่เอาเข้าเรื่อง
 เมื่อชำระกฎหมายในรัชกาลที่ ๑ อยู่อีกข้าง หอพระสมุด ฯ ได้ไว้
 สัก ๒-๓ เล่ม ลักษณะทำกฎหมายแต่โบราณมา คงจะทำเป็นชั้น ๆ
 ดังนี้ คือ

ชั้นที่ ๑ เมื่อแรกตั้งกฎหมาย ตั้งด้วยประกาศพระราชกฤษฎีกา
 บอกวันคืนเหตุผล แลพระราชนิยม อย่างพระราชกฤษฎีกาที่ยังแลเห็นได้
 ในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ แลกกฎหมายพระสงฆ์เหล่า
 นี้ ล้วนเป็นพระราชกฤษฎีกา เป็นกฎหมายที่แรกตั้งอย่างนั้น

ชั้นที่ ๒ เมื่อพระราชกฤษฎีกามีมาก ๆ เข้า จะสอบค้นยาก จึง
 ตัดทอนพระราชกฤษฎีกาเก่า คงไว้แต่ใจความ เป็นย่ออย่างกลาง จึง
 จะเห็นได้ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ แลกกฎหมายหมวดพระราชบัญญัติ

ชั้นที่ ๓ เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายเก่าให้สะดวกแก่สุภาตุลาการ
 ให้ค้นได้ โดยง่าย นาน ๆ จึงมีการชำระกฎหมายครั้งหนึ่ง อย่างเรา
 เรียกทุกวันนี้ว่า ทำประมวลกฎหมาย คือรวบรวมกฎหมายเก่าจัดเป็น
 หมวด ๆ ตามลักษณะความ ตัดเหตุผลวันคืนที่ตั้งกฎหมายออกเสีย คง
 ไว้แต่ใจความ ซึ่งเป็นพระราชนิยมเรียงเข้าลำดับเป็นมาตรา ๆ ใน
 ลักษณะนั้น ๆ

วิธีชำระกฎหมายดังกล่าวมานี้ สำหรับทำแต่กฎหมายเก่าที่ตั้ง
 มานาน ๆ แล้ว แต่กฎหมายที่ออกใหม่ก็ยังคงออกอย่างพระราชกฤษฎีกา

ตามเดิม ทำอย่างนี้เป็นวิธีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาในครั้งหลังที่สุด
 การชำระกฎหมาย ได้ทำเมื่อรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พ.ศ. ๒๓๔๗
 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เวลานั้นหนังสือ
 กฎหมายครั้งกรุงเก่า คงจะเป็นอันตราหายสูญไปเสียเมื่อเสียกรุง
 เป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงรวบรวม
 ค้นหาได้เท่าใด ก็เอามาเรียบเรียงตรวจแก้ตัดทอน ทำเป็นกฎหมาย
 ฉบับหลวงขึ้นใหม่ คือฉบับพิมพ์เป็น ๒ เล่มนั้น มีกฎหมายชั้นกรุง
 รัตนโกสินทร์อยู่ในนั้น ๔ ลักษณะ คือ (๑) พระราชบัญญัติ (๒) กฎหมาย
 พระสงฆ์ (๓) พระราชกำหนดใหม่ ๓ ลักษณะทั้งในรัชกาลที่ ๑ กับ (๔)
 ลักษณะโจร ๕ เล่ม ทั้งในรัชกาลที่ ๓ รวมเข้าเมื่อพิมพ์ ด้วยเหตุซึ่ง
 กล่าวมานี้กฎหมาย ๒ เล่มพิมพ์นั้น เชื่อได้ว่าคงตามรูปกฎหมายครั้ง
 กรุงเก่า แลเป็นบทกฎหมายที่ใช้อยู่ในครั้งกรุงเก่าเป็นอันมาก จะเห็น
 ได้ว่ากฎหมายตอนปลายกรุงเก่า ที่ได้ตัดความเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเจ้าบรมโกศ แต่ยังไม่ทันแยกเข้าลักษณะตามประมวลก็มี คือ
 กฎหมาย ๓๖ ข้อ แลมีกฎหมายที่ยังเป็นพระราชกฤษฎีกา ยังไม่ได้
 ตัดความที่เกี่ยว อยู่ในพระราชกำหนดเก่าอีกหลายสิบบท

ศักราชที่ใช้ในกฎหมาย

วันคืนที่ใช้ในกฎหมายครั้งกรุงเก่า วิธีนับรอบขตามนักษัตรคือ
 ชาวคนรู้เป็นต้น รู้ได้แน่ว่าได้มาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแล้ว ด้วยมี
 ปราบกฏในศิลาจารึกตั้งแต่ครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหง วิธีนับปีตามวาร

คือวนอาทิตย์ วันจันทร์เป็นต้น แลนับเดือนตามจันทร์คติก็ใช้มาแต่
 ครั้งกรุงสุโขทัย ด้วยปรากฏในศิลาจารึกเหมือนกัน แต่คักราช
 ครั้งกรุงสุโขทัยใช้มหาคักราช ถึงศิลาจารึกในสมัยกรุงศรีอยุธยา
 ขึ้นต้น เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็ใช้มหาคักราช
 แต่คักราชที่ปรากฏอยู่ในบานแพนกกกฎหมาย คู่มือคักราชหลายอย่าง
 ประปนกัน แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ใช้พุทธคักราช รัชกาล
 ต่อ ๆ มา ใช้พุทธคักราชบ้าง มหาคักราชบ้าง จุลคักราชบ้าง แล
 ยังมีคักราชอีกอย่างหนึ่งซึ่งข้าพเจ้ายังทราบไม่ได้ว่าคักราชอะไร โหระ
 เรียกว่าคักราชจุฬามณี แต่สืบเอาเรื่องเอาเกณฑ์จากโหระยังไม่ได้
 ข้าพเจ้าจึงเรียกไว้ว่า “คักราชกฎหมาย” คักราชทั้ง ๔ อย่างนี้ จะ
 สอบในหนังสือกฎหมายให้ได้ว่าความว่าแผ่นดินไหนใช้คักราชอะไรรู้ไม่ได้
 ด้วยบานแพนกกกฎหมายในแผ่นดินเดียวกัน ใช้คักราชต่างกันก็มี
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่าที่คักราชในบานแพนกกกฎหมายสืบสนกันไป จะเป็น
 เพราะเมื่อเวลาชำระหรือคัดเขียนหนังสือกฎหมายในชั้นหลัง ๆ ผู้คัด
 อยากจะให้เข้าใจง่าย เลยคิดคำนวณวาทอนคักราชซึ่งผิดกันกับ
 อย่างที่ใช้อยู่ในเวลานั้น ให้เป็นอย่างเดียวกัน จึงผิดได้ทบทวนกษัตริ
 ควรเป็นคั ลงศกแลคักราชเป็นคั มีอยู่หลายแห่ง ยังเมื่อสมเด็จพระ
 พระเจ้าปราสาททองลยคักราชเอาขุณยเป็นสัมฤทธิศก ก็ทำให้คักราช
 เคลื่อนไป ๒ ปี คักราชที่ใช้ในบานแพนกกกฎหมายทั้ง ๔ อย่าง สอบ
 โทกดังนี้ คือ (๑) พระพุทธคักราชในกฎหมาย ต้องใช้เกณฑ์

เลข ๑๑๘๒ ลข เป็นจุลศักราช (๒) มหาศักราชในกฎหมาย ต้อง
 ใช้เกณฑ์เลข ๕๕๘ ลข เป็นจุลศักราช (๓) ศักราชกฎหมาย
 (ปรากฏในบานแพนกาแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้า
 ปราสาททอง แลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา ข้าพเจ้าได้ลองสอบดู
 น้อยกว่ามหาศักราช ๓๐๐ ปีถ้วน) ลขด้วยเกณฑ์เลข ๒๕๘ เป็น
 จุลศักราช (๔) จุลศักราช เป็นศักราชที่ตั้งขึ้นในเมืองพม่าก่อน
 นำจะพึงเอาเข้ามาใช้ในราชการเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา
 ธิราช ตั้งแต่ยกยอชองกับเมืองหงสาวดี

บานแพนกาในกฎหมาย ใช้พุทธศักราชแลมหาศักราชลงมาจน
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่นั้นมาเป็นจุลศักราชเป็นพื้น

กฎหมายครั้งกรุงเก่า

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ตั้งเป็นอิศรณกรวงศ์ร้อยชยา
 แล้ว ก็เป็นธรรมเนียมที่จะต้องตั้งแบบแผนพระราชประเพณี แล
 พระราชกำหนดกฎหมายสำหรับพระนคร กฎหมายที่ตั้งครั้งสมเด็จพระ
 พระรามาธิบดีที่ ๑ จะมีอะไรบ้าง รู้ไม่ได้หมดคอยู่เอง แต่ตรวจดูตาม
 บานแพนกาในกฎหมาย ๒ เล่ม ได้ความว่ากฎหมายเหล่านี้ได้มีมา
 แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือ

ลักษณะพยาน ตั้งเมื่อขาลโทศก พ.ศ. ๑๘๘๔ (จุลศักราช ๗๑๒)

ลักษณาญาหลวง กำหนดโทษ ๓๐ สถาน ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขเถาะ

ตรศก พ.ศ. ๑๘๘๕ (จุลศักราช ๗๑๓)

ลักษณรขฟ้อง ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขมะแมสัปตศก พ.ศ. ๑๘๘๘ (จุล

ศักราช ๗๑๗)

ลักษณลักพา ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขมะแมสัปตศก พ.ศ. ๑๘๘๘ (จุล

ศักราช ๗๑๗)

ลักษณาญาภาษฎี ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขรگانพศก พ.ศ. ๑๘๐๑ (จุล

ศักราช ๗๑๘)

ลักษณโจร ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขกญเอกศก พ.ศ. ๑๘๐๓ (จุลศักราช ๗๒๑)

ลักษณเข้คเสร์จ ว่าควยทคน ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขกญเอกศก พ.ศ. ๑๘๐๓

(จุลศักราช ๗๒๑)

ลักษณผัวเมีย ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขชวคโทศก พ.ศ. ๑๘๐๕ (จุลศักราช ๗๒๒)

ลักษณผัวเมียอกตอน ๑ ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขฉลุตศก พ.ศ. ๑๘๐๕ (จุล

ศักราช ๗๒๓)

ลักษณโจร ว่าควยสมโจร ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขมะเมียอัฐศก พ.ศ. ๑๘๓๐

(จุลศักราช ๗๒๘)

กฎหมายรัชกาลอินครังกรุงเก่า ^{๕ ๕ ๕} ทมิขานแพนกลแลศักราชขอกไว้
ปรากฏอยู่ในกฎหมาย ๒ เล่มคังนี้

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

กฎหมายลักษณาญาศก (อยู่ในลักษณขบถศก) ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขขาล

จุลศักราช ๗๘๖ (สงสัยว่าจะเป็นขาล จุลศักราช ๘๕๖ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ด้วยกล่าวถึงศัคนามัในกฎหมายนั้น)

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ทำเนียบศัคนาข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน ตั้งเมื่อขจอ พุทธ

ศักราช ๑๘๘๘ (จุลศักราช ๘๑๖)

ทำเนียบศัคนาหัวเมือง ตั้งเมื่อขจอคก พุทธศักราช ๑๘๘๘

(จุลศักราช ๘๑๖)

ลักษณะขบถ (อยู่ในลักษณะขบถคก) ตั้งเมื่อขจอลุมมหาศักราช ๑๓๗๓

(จุลศักราช ๘๑๘)

เพิ่มเติมลักษณาญาหลวง ไม่ปรากฏวัน

กฏมนเทียรบาล ตั้งเมื่อขขาล จุลศักราช ๘๒๐

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เพิ่มเติมลักษณรบพอง เมื่อขวอกพุทธศักราช ๑๘๕๖ (จุล

ศักราช ๘๗๔)

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช

ลักษณพิศุจน์ ตั้งเมื่อขมะแม จุลศักราช ๘๘๗ (ที่พระเทียรราชา

เสียงเตียน เห็นจะเป็นเวลากาลงนิมกนด้วยเรื่องพิศุจน์ เสียงเตียน

อยู่ในวิธิพิศุจน์อย่าง ๑)

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เพิ่มเติมลักษณอาญาหลวง ^{๕ ๕} เมอบรรกา ^{๕ ๕} พุทธศักราช ๒๐๙๓

(จุลศักราช ๙๑๒)

สมเด็จพระเอกาทศรถ (ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร)

พระราชกฤษฎีกาฆ่าเห็นจัก (อยู่ในลักษณขบถจัก) ตั้งเมื่อ
^{๕ ๕} บมเสง จุลศักราช ๙๕๕

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

พระธรรมนุญกระทรวงศาล ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขชวด ศักราชกฏหมาย ๑๒๕๔

(จุลศักราช ๙๙๖)

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

พิภคเกษยณอายุ ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขรกา จุลศักราช ๙๙๕

ลักษณอทธรรณ ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขกุญ มหาศักราช ๑๕๕๕ (จุลศักราช ๙๙๗)

พระธรรมนุญตรากระทรวง ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขกุญสี่ตศก มหา

ศักราช ๑๕๕๕ (จุลศักราช ๙๙๗)

ลักษณทาส ^{๕ ๕ ๕} ตั้งเมื่อขฉลนพศก มหาศักราช ๑๕๕๗ (จุล

ศักราช ๙๙๙)

เพิ่มเติมลักษณทาส ^{๕ ๕ ๕} เมอบกุญเขญจศก ศักราชกฏหมาย ๑๒๖๓

(จุลศักราช ๑๐๐๕ ควรเป็นขมแม่)

ในพระราชกำหนดเก่ายท ๑ ^{๕ ๕} ขมแม่เขญจศก จุลศักราช ๑๐๐๕

เพิ่มในลักษณอาญาหลวง ห้ามไม่ให้กูกสาวให้ชาวต่างประเทศ
^{๕ ๕} เมอบกุญนพศก ศักราชกฏหมาย ๑๒๖๗ (จุลศักราช ๑๐๐๙)

เพิ่มเติมมูลคดีวิวาท ว่าด้วยขันธ์สมรส ตั้งเมื่อขกญ จุฬ

คักราช ๑๐๘๓

พระราชกำหนดเก่า ๒๕ บท ระหว่างขกญ จุฬคักราช ๑๐๖๘ จน ขกญ จุฬคักราช ๑๐๘๓

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษ

เพิ่มเติมมูลคดีวิวาท ว่าด้วยจำหน่ายเลข เมื่อขฉล จุฬ

คักราช ๑๐๘๕

ลักษณวิวาท ตั้งเมื่อขมเสงเอกศก คักราชกฏหมาย ๑๓๖๘

(จุฬคักราช ๑๑๑๑)

เพิ่มเติมลักษณทาส เมื่อขกญสัตศก คักราชกฏหมาย (เข้า ใจว่า ๑๓๗๕ จุฬคักราช ๑๑๑๗)

ในกฏหมาย ๓๖ ข้อ ๕ บท ระหว่างขฉล จุฬคักราช ๑๐๘๕ จน ขจอ จุฬคักราช ๑๑๑๖

พระราชกำหนดเก่า ๒๖ บท ระหว่างขฉล จุฬคักราช ๑๑๑๘ จน ขชาล จุฬคักราช ๑๑๒๐

สารขารพักฎหมายครึ่งกรงเก่าทกลาวมาน ตามที่ตรวจจดเท่าที่รู้ ใ้ในกฏหมาย ๒ เล่ม ยังมีขานแพนขางแห่งที่คักราชเลขวิปลาศ ไม้แน่ใจว่าจะเปนในแผ่นดินไหน จึงไม่ได้เอาลงมาไว้ ผู้อ่านสารขารพน ควรสังเกตุแต่เค้าความ ว่ากฏหมายกรงเก่าที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ใ้ใ้ในแผ่นดินใด ๆ ย่าง แต่จะเข้าใจไปว่าแผ่นดินนั้น ๆ จะใ้ใ้แต่

กฎหมายซึ่งกล่าวในสารขารพนเท่านั้นก็ดี หรือว่ากฎหมายลักษณไต
ที่กล่าวไว้ในสารขารพว่าตั้งในแผ่นดินไตจะพึงมีแต่ในแผ่นดินนั้นก็ดี นั้น
ไม่ได้ เพราะกฎหมายที่ไตเห็นพิมพ์ไว้ในกฎหมาย ๒ เล่ม เป็นของที่
ไตตกทอนแก้ไข เรียกรวมโดยนามว่า "ชำระ" มาหลายครั้งหลาย
คราว

วิธีจัดหมวดกฎหมายครั้งกรุงเก่า

ลักษณจัดหมวดประมวลกฎหมายครั้งกรุงเก่า อย่างเห็นพิมพ์ไว้ใน
ในกฎหมาย ฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม พิจารณาที่ดูตามรูปกฎหมายแลเนื้อความ
ที่ปรากฏในหมวดพระธรรมศาสตร์ ทำให้เข้าใจว่าแต่เดิม ประมวล
กฎหมายไทยเห็นจะจัดเป็นหมวดหมู่อย่าง ๑ แต่จะเป็นอย่างไรรู้ไม่ได้ชัด
อยู่มาในกาลครั้งหนึ่งน่าจะเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
เมื่อกรุงศรีอยุธยาเกี่ยวข้องกับกรุงหงสาวดีอยู่ ได้กฎหมายมนุ
ธรรมศาสตร์ ซึ่งแปลเป็นภาษารามัญเข้ามาในเมืองไทย แลมีผู้
มาแปลมนุธรรมศาสตร์จากภาษารามัญออกเป็นภาษาไทย แต่จะแปล
เมื่อใดขอณถ้าจะคาดตามเรื่องในพระราชพงศาวดารก็น่ายุติ ว่าคงจะ
แปลในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั่นเอง หรือมีฉันทันใน
แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ เพราะในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรติด
การทัพศึกเห็นจะไม่มีเวลาแปล

ที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ของพระมโนสาร หรือ มนุ นี้ เป็นต้นเค้า
ของกฎหมายในมัธยมประเทศ เป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่โตมาก ข้าพเจ้า

ไท่สตั๊ยเรืองราวเล่ามาจากรามัญประเทศ ว่าเคิมมอญไต้มาเป่นภาษา
 สันสกฤต มีพระภิกษุรูป ๑ มาแปลออกเป่นภาษามคธที่เมืองรามัญ
 (แล้วจึงมีผู้แปลออกเป่นภาษารามัญอีกที ๑) ข้าพเจ้าไต้ให้สืบหา
 หนังสือพระธรรมศาสตร์รามัญ พงไต้มาไม่ซ่านัก เป่นหนังสือน้อย
 กว่าพระธรรมศาสตร์อื่นเคียเป่นอันมาก มีภาษามคธซัวแต่มาติกา
 กฎหมาย นอกนั้นเป่นภาษารามัญ ไต้จ่านพระยาไพเราะฯ แต่ยังเป็น
 หลวงโลกที่ปั้งเป่นผู้รู้ภาษารามัญแปลออกคูน ไต้ความตามมาติกา
 มุลคควาทของรามัญ ตรงกับพระธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ แล
 ตำนานที่กล่าวในพระธรรมศาสตร์รามัญ ถึงเรื่องพระเจ้ามหาสมมตราช
 ตรงกับในพระธรรมศาสตร์ของไทย แต่นอกจากนั้นไปคนละทางหมด
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่าพระธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ ซึงเป่นภาษาสันสกฤต
 เป่นหนังสือในศาสนาพราหมณ์แลเป่นหนังสือคัมภีร์ใหญ่ เมื่อพระเอา
 มาแปลที่เมืองรามัญจะเลือกแปลแก้ข้างแห่ง แลแปลงเนื้อความที่
 แปลนั้นให้เป่นหนังสือฝ่ายพระพุทธศาสนาด้วย ไทยเราไต้พระธรรม
 ศาสตร์มาจากมอญ คึงปรากฏอยู่ในคาคำนัมัสการข้างต้น เห็น
 จะไต้มาเมื่อกฎหมายไทยเรามีเป่นแบบแผน แลจักเป่นหมวดหม้อยู่
 อย่างอนแล้ว มาจักเอาเข้ามาติกาพระธรรมศาสตร์เมื่อทีหลัง จึงเข้า
 ไม่ไต้สนธิ ขอนจะแลเห็นไต้ถนคในกฎหมาย แม้สังเกตแต่มาติกา
 มุลคที ๆ รามัญว่ามี ๑๘ เท้าธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ แต่มุลคที
 ในพระธรรมศาสตร์ไทย ขยายออกไปเป่น ๒๘ เห็นผิดกันมากอยู่คึงน

จึงเข้าใจว่าเมื่อจะจกกฎหมายไทยให้เป็นหมวดตามพระธรรมศาสตร์ จะ
เอาเข้าไม่ได้อันนี้จึงทำอย่างขอไปที จะยกตัวอย่างมาไว้ให้ดูได้ดังนี้

กาถาธรรมศาสตร์รามัญ

ตตฺถ อฏฺฐา ทฺวิธา วุตฺตา	มูลสาขปฺปเภทโต
มูลฎฺฐารสฺสา สาขา	คฺคินฺนาทฺโถเนกธา
อิถํ ธนํ สนนฺธานํ	อสกํ ปรีกฺคิตํ
อธมฺมฉนฺวิภาคํ	ฉนํ ทตฺวา ปจฺฉา คณฺเฬ
ภคฺคิสฺส ปฺลฺโพโธ	พหฺมชฺฉนฺสํ สมนฺนฺเช
ยํ วจฺนํ กเถตฺวาน	ปจฺฉา ปฺน กเถนฺตฺติ คํ
กฺคินฺตฺวา ปฺน อิจฺฉติ	วิกฺคินฺตฺวา วิวตฺตติ
ทฺวิปฺทา วา จตฺตฺปฺทา	สพฺเพ มนฺสฺสภคฺคิตฺกา
ปจฺจวิวิภคฺคิตฺวาจา	อณฺณํ โทสฺปโรหิตํ
ปรจฺฆาตํ ฆรํ คจฺฉนฺ	อิทฺถิปฺริสฺวิกกเต
วิภคฺคิตฺถนฺเหตุ	อกฺขวตฺตปรีภาโค
เอเต มฺลา อฏฺฐารส	ธมฺมสฺตฺถ ปกาสิทา

แปลเป็นมูลคดี ๑๘ อย่าง สอดกับพระธรรมศาสตร์มัญมประเทศ

ของอาจารย์แมกสมฺเลข ได้คำแปลดังนี้

๑ อิถํ ธนํ	หนี้สิน	Non payment of debts
๒ สนนฺธานํ	ของฝาก	Deposit and pledge

คาถาพระธรรมศาสตร์ไทย

แสงดงมูลแห่งตุลาการ ๓๐ ประการ

อินทภาโส	ธมฺมานุญโธ	สกุขี	จ	สกุขี	เฉทโก
อณฺณมณฺณ	ปฏิกาส	ปฏิกานณฺจ		เฉทโก	
อฏฺฐคาโห	อฏฺฐกุฏฺโฏ	ทณฺโศ		โจทก	เฉทโก
อกุขทสฺสาทสณฺเจว		เอเต	มูลา	ปกิตฺติ	ตา

มูลคดีแห่งตุลาการ ๓๐ ประการ ที่แปลไว้ในกฎหมาย เทียบ
ด้วยหมวดกฎหมายกรุงเก่าเป็นดังนี้

- ๑ อินทภาโส อินทภาษ ไต่แก้ลักษณะอินทภาษแลลักษณะตุลาการ
- ๒ ธมฺมานุญโธ พระธรรมนุญ ไต่แก้พระธรรมนุญ
- ๓ สกุขี พยาน ไต่แก้ลักษณะพยาน
- ๔ สกุขีเฉทโก ตักพยาน เอาไว้ในลักษณะรับฟ้อง
- ๕ อณฺณมณฺณ ปฏิกาส แก่ต่างว่าต่าง เอาไว้ในลักษณะรับฟ้อง
- ๖ ปฏิกานณฺจ เฉทโก ตักสำนวน เอาไว้ในลักษณะรับฟ้อง
- ๗ อฏฺฐคาโห รับฟ้อง ไต่แก้ลักษณะรับฟ้อง
- ๘ อฏฺฐกุฏฺโฏ ประวิง เอาไว้ในลักษณะรับฟ้อง
- ๙ ทณฺโศ พรหมทัณฑ์ เอาไว้ในกรมคดี
- ๑๐ โจทกเฉทโก ตักฟ้อง เอาไว้ในลักษณะรับฟ้อง

คาถาแสงดงมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ

อินณฺจ รณฺโธ ธนโรหาริ อธมฺมทนายชฺชวิภตฺตภาคิ

ปรสฺส ทานํ คหณํ ปุเนว
 ภาณฺทณฺจ เกยฺยาวิกยวหารํ
 ทาสํ จ ทาสํ ปหฺรณฺจ ขุํสา
 สงฺคามโทสาศี จ ราชทฺฎฺโจ
 ปรมฺปสโยหฺยํ จ อตฺตอาณํ
 จานาวิตฺติกกมฺพลากรณ
 เหตุํ ปฏฺิจจมฺมฉิการณํ วา
 อาถพฺพนํกาบิ จ ภาณฺทททยํ
 ปจฺจทฺตฺรณฺตํ ตํ วิวาทมฺูลา
 โปรากวึนา วรณฺมสฺตฺเถติ

ภาติกอกุขปฺปฏิจารชฺตฺตา
 เขตฺตาทิอารามวนาทีจํ
 ชายมฺปตฺติกสฺส วิปตฺติเกทา
 ราชานฺสงฺกาทีวิวาทปฺตฺโต
 อิตฺยกาโร วิวโธ ปเรลํ
 ปฺตฺตาทิอาทาคนนา สเหว
 อคฺคฺมาปนาญ จ ธนฺปนิกฺขา
 เต ตาวกาลิกคณฺวิภาคํ
 เอกฺกนตฺิงสาทีวิธายิ วตฺตฺตา

มूलคทวิวาท ๒๘ ประการที่แปลไว้ในกฎหมาย เทียบด้วยกฎหมาย

กรุงเก่าเป็นดังนี้

- ๑ อธิณํ ธนํ กุํหฺนํ ไคแกล็กษณํกุํหฺนํ
- ๒ วนฺโณ ธนฺโจรหารํ ฉอพระราชทรัพย์ เอาไว้ในลักษณอาญา
 หลวง
- ๓ อธมฺมทายชฺชวโรตฺตภาคํ มรตก ไคแกล็กษณมรตก
- ๔ ปรสฺส ทานํ คหณํ ปุเนว ให้ขัน เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๕ ภาติกกา จ้างวาน เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๖ อกุขปฺปฏิจารชฺตฺตา เล่นพนัน เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๗ ภาณฺทณฺจ เกยฺยาวิกยํ ชอขาย เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง

- ๘ อวหาริ โจรกรรม ไต่แก้ลักษณโจร
- ๙ เขตตาทิจานั ทินา เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๑๐ อารามวนาทิจานั ทิสวน เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๑๑ ทาส^ล ทาส^ล ทาส ไต่แก้ลักษณทาส
- ๑๒ ปุหรณจ ขุ้สา ตยตีค้ำว่า ไต่แก้ลักษณวิวาท
- ๑๓ ชายมุปตีกสุส วิปตติเกทา ผัวเมีย ไต่แก้ลักษณผัวเมีย
- ๑๔ สงคามโทสา สงคราม ไต่แก้ลักษณาญาคัก อยู่ในลักษณ
ขบถคัก
- ๑๕ ราชทฎุโจ ขบถ ไต่แก้ลักษณขบถ อยู่ในลักษณขบถคัก
- ๑๖ ราชานั ลเม็คพระราชบัญญัติ ไต่แก้ลักษณาญาหลวง
- ๑๗ สงกาทิววาทปตโต อากรขนอนตลาต เอาไว้ในลักษณ
อาญาหลวง
- ๑๘ ปรมุปลโยห ข่มเหงท่าน ไต่แก้ลักษณาญาราชฎุ
- ๑๙ อิตยกาโร ทักระหนายคายเกี้ยว เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๒๐ จานาวิตกกมมุพลากร บุกรุก เอาไว้ในลักษณาญาราชฎุ
- ๒๑ ปุตตาทือาทาคมนา สเหว ลักพา ไต่แก้ลักษณลักพา
- ๒๒ เหตุ ปฎิจุ อธิกรณั สาเหตุ เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๒๓ อคฺฆมาปนายู เกษียณอายุ ไต่แก้กรมคักคัก
- ๒๔ ธนุปนิกฺฆา ผากทรวัย เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง
- ๒๕ อาถพุพนิกกา กระทำกฤตยาคน เอาไว้ในลักษณเข้คเส้รัง

กันหลายร้อยบนก จะว่าไ้พระธรรมศาสตร์ลยขรามัญเข้ามาแต่ครั้ง
 สุโขทัย แต่งคาถาพระธรรมศาสตร์ไทยชนคราว ๆ เดียวกัน จิต
 กฎหมายเข้าเป็นหมวดหมู่ตามพระธรรมศาสตร์ดังกล่าวมาแล้วแต่ครั้ง
 สุโขทัย ส่วนข้างภาษาไทยในกฎหมาย ก็เห็นไ้ว่าโดยมากเป็นของ
 แต่งใหม่ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นข้อคิดของแก่การที่จะ
 ตัดสินอย่ มีทางที่จะสันนิษฐานอีกอย่าง ๑ คือคาถาคำนมัสการเรื่อง
 ไตรภูมิพระร่วงนั้น ของเดิมภาษามคธจะไม่มี จะพงมาแต่งขึ้นใหม่ใน
 ครั้งกรุงเก่า ถ้าเช่นนั้นความสันนิษฐานที่ว่าฟังจิตกฎหมายเข้าหมวด
 พระธรรมศาสตร์ เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถพอจะเป็นไ้
 การสอยกฎหมายทางทเื่องด้วยพงศาวดารตั้งอธิบายมานั้น แลตงโดย
 อุตโนมัตติของข้าพเจ้าอาจจะผิดจะพลาดไ้ ถ้าผิดพลาดไป ข้าพเจ้า
 ขออภัยแก่ท่านผู้อ่าน

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรฒธนากร

ถ่ายถณนราชขพิธ ังหวักพระนคร

วันที่ ๗ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

